

Ба
51276

МАРК Т В Э Н

ПРЫНЦ І ЖАБРАК

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА пры СНР БССР

Ба 51276

МАРК ТВЭН

82-93-491.72

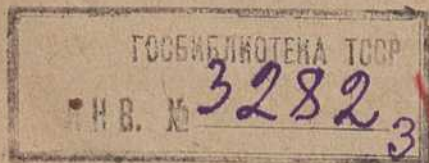
ПРЫНЦ і ЖАБРАК

Пераклад Я. Маўра

Бел. выдзел
1994 г.

978159

ДЭПАРТАМЕНТ ВYДАВЕСТВА пры [СНК ВССР]
ДЗІЯЧАЯ ЛІТАРАТУРА
МІНСК — 1940

Марк Твен
ПРИНЦ и НИЩИЙ
Детиздат ЦК ВЛКСМ
Москва — 1936
Перевод с русского

25. 11. 4. 2009

РАЗДЕЛ ПЕРШЫ

НАРАДЖЭННЕ ПРЫНЦА І НАРАДЖЭННЕ ЖАБРАКА

Гэта было ў канцы другой чвэрці шаснацатага стагоддзя.

У адзін асенні дзень у старым горадзе Лондане ў беднай сям'і Кэнці нарадзіўся хлопчык, нікому ў гэтай сям'і непатрэбны.

У той-жа дзень у багатай сям'і Тюдораў нарадзілася другое дзіця, усімі жаданае і чаканае, патрэбнае не толькі сваёй сям'і, але і ўсёй Англіі. Англія так даўно марыла аб ім, чакала яго і маліла бога аб ім, што, калі яно сапраўды з'явілася на свет, народ нібы ашалеў з радасці.

Нават мала знаёмых паміж сабой людзі, сустракаючыся ў гэты дзень, абнімаліся, цалаваліся і плакалі. Ніхто не працаваў. Усе святкавалі. Бедныя і багатыя, простыя і знатныя—піравалі, танцавалі, спявалі і частаваліся віном, і гэтая гульба працягвалася некалькі дзён і начэй. Удзень Лондан меў вельмі прыгожы выгляд: на кожным балконе, на кожным даху разваваліся яркія флагі, па вуліцах хадзілі пышныя працэсіі. Уначы таксама было на што паглядзець: на ўсіх скрыжаваннях палалі вялізныя кастры, а вакол іх весяліліся цэлыя эскадрыны гуляк.

Ва ўсёй Англіі толькі і гутаркі было, што аб нованароджаным Эдуардзе Тюдору, прынцу Уэльскім¹⁾, а той ляжаў закінуты ў шаўкі і батысты, не падазраючы аб усёй гэтай мітусні і не ведаючы, што з ім няньчацца знатныя лорды і лэдзі,—для яго гэта было зусім усёроўна.

Але нідзе не было гутаркі пра другое дзіця, пра Тома Кэнці, загорнутага ў рваныя ануцы. Гаварылі аб ім толькі ў той жа брацкай, убогай сям'і, для якой яго з'яўленне на свет абяцала так многа цяжкіх згрызот.

1) Прынц Уэльскі—наследнік англійскага прастола.

ДЗЯЦІНСТВА ТОМА

Пераступім праз некалькі год.

Лондан існаваў ужо пятнаццаць вякоў і быў вялікім горадам—для тых часоў. У ім налічвалася сто тысяч жыхароў,—не-

Развяваліся яркія флагі і палалі кастры...

каторыя думаюць—у два разы больш. Вуліцы былі вузкія, крывыя і брудныя, асабліва ў той частцы горада, дзе жыў Том Кэнці, недалёка ад Лонданскага маста. Дамы былі драўляныя; другі паверх высоўваўся над першым, трэці выстаўляў свае локці далёка над другім. Чым вышэй раслі дамы, тым шырэйшымі яны рабіліся. Шкілеты ў іх былі моцных, складзеных

крыжам бэлек. Прамежкі між бэлек запаўняліся трывалым матэрыялам і зверху пакрываліся тынкоўкай. Бэлькі былі афарбованы ў чырвоны, сіні або чорны колер, у залежнасці ад густы гаспадара, і гэта надавала дамам вельмі жывапісны выгляд. Вокны былі маленькія, з дробнымі многаграннымі шыбамі і адчыняліся на двор на петлях, як дзверы.

Дом, дзе жыў бацька Тома, стаяў у смярдзючым тупіку за Абжорным радам. Тупік называўся Дваром аб'едкаў. Дом быў маленькі, трухлявы, хісткі, даверху напханы галотаю. Сямейства Кэнці займала пакой на трэцім паверсе. У бацькі з маткай было нешта накшталт ложка ў куту, але Том, яго бабуля і абедзве яго сястры, Бэт і Нэн, не былі прымацованы да якога-небудзь аднаго месца; ім належала ўся падлога, і яны маглі спаць дзе захочуць. У іх былі абрыўкі адной ці двух коўдраў ды некалькі бярэмяў бруднай, спрахнелай саломы, але гэта наўрад ці можна было назваць пасцеллю, бо раніцою ўсё гэта звальвалася ў кучу, з якой увечары кожны выбіраў, што хацеў.

Бэт і Нэн былі пятнаццацігадовыя дзяўчынкі-блізняты, дабрадушныя, мурзатыя, адзетыя ў рызэ і зусім цёмныя. І маці мала чым адрознівалася ад іх. Але бацька з бабулькай былі як чэрці. Яны напіваліся, дзе толькі маглі, і тады біліся паміж сабой альбо з кім трапіцца, ляліся і бажыліся на кожным кроку ў п'яным і ў цвярозым выглядзе

Двор аб'едкаў.

Джон Кэнці быў злодзей, а яго маці—жабрачка. Яны навучылі дзяцей жабраваць, але зрабіць іх злодзеямі не маглі.

Сярод гэтых няшчасных людзей жыў добры стары поп, звольнены каралём з царквы з нікчэмнай пенсіяй у некалькі медных манет. Ён часта прыводзіў дзяцей да сябе і ўпотаіку ад бацькоў навучаў іх усяму добраму. Ён вывучыў Тома чытаць і пісаць. Ад яго Том набыў некаторыя веды ў лацінскай мове. Стары навучыў-бы таксама і дзяўчынак, але дзяўчынкі баяліся сваіх таварышак, якія паднялі-б іх на смех за гэтую незвычайную вучонасць.

Увесь Двор аб'едкаў быў такім-жа асіным гняздом, як і той дом, дзе жыў Кэнці. П'янкі, сваркі і бойкі былі тут самай звычайнай рэччу. Яны адбываліся кожную ноч і працягваліся бадай што да раніцы. Праламаныя галовы былі тут такой-жа звычайнай з'явай, як голад. Аднак маленькі Том не адчуваў сябе няшчасным. Часам яму бывала надта цяжка, але гэта ніколькі не засмучала яго: гэтак-жа сама жылося і ўсім хлопчыкам у Дварэ аб'едкаў; таму ён лічыў, што яно так і быць павінна. Прыходзячы ўвечары дахаты з пустымі рукамі, ён ведаў, што бацька будзе ляць і біць яго, ды і бабулька не даруе яму, а сярод ночы да яго падкрадзецца вечна галодная маці і ціхенька суне яму чорствую скарынку ці якія-небудзь аб'едкі, якія яна магла-б і сама з'есці, але зберагла для яго, хаця ўжо не раз пападалася ў часе гэтых каварных учынкаў і атрымоўвала цяжкія пабоі ад мужа.

Не, Тому жылося не так ужо дрэнна, асабліва ўлетку. Ён прасіў міласціну не надта старанна, абы толькі выратаваць сябе ад хатніх пабаяў, бо законы супроць жабрацтва былі суровыя і жабракоў каралі бязлітасна.

Нямала часу праводзіў ён з папам Эндр'ю, слухаючы старыя казкі пра волатаў і карлікаў, пра чараўнікоў і феяў, пра зачараваныя замкі ды важных каралёў і прынцаў. Яго галава была запоўнена гэтымі дзівоснымі казкамі, і не раз уначы, ляжачы ў цемры на жорсткай саломе, змораны, галодны, пабіты, ён даваў волю сваёй фантазіі і хутка забываўся на крыўды і боль, уяўляючы сабе прывабныя карціны чароўнага жыцця якога-небудзь прынца ў каралеўскім палацы. Дзень і ноч яго праследавала адно жаданне: убачыць сваімі вачыма сапраўд-

нага прынца. Аднаго разу ён выказаў гэтае жаданне таварышам у Дварэ аб'едкаў, але тыя паднялі яго на смех і так бязлітасна здзекваліся з яго, што ён пачаў хаваць сваю мару ад другіх.

... Суне яму чорствую скарынку.

Нярэдка ён чытаў старадаўнія кнігі папа і прасіў, каб той растлумачыў яму незразумелыя радкі і дапоўніў-бы іх сваімі расказамі. Мала-па-малу гэтыя кнігі і мары зрабілі вялікія змены ў яго жыцці. Героі яго мараў былі такія эlegantныя, што ён пачаў брыдзіцца сваіх лахмяноў, сваёй неахайнасці, і яму захачелася быць чыстым і лепш убраным. Праўда, ён і цяпер часта капашыўся ў балоце і знаходзіў у гэтым вялікую прыемнасць, але ў Темзе пачаў ён плюхацца не толькі для забавы; цяпер яму было важна і тое, што вада змывае з яго бруд.

У Тома заўсёды знаходзілася на што падзвіцца каля майскага слупа ў Чыпсайдзе¹⁾ або на кірмашах. Апрача таго, час ад часу яму, як і ўсім лонданцам, удавалася пацешыцца вай-

¹⁾ Майскім слупом называецца ў Англіі высокая мачта, упрыгожаная кветкамі і флагамі. Мачту гэтую ставяць звычайна на вялікім лузе, і вакол яе адбываюцца майскія гульні.

сковым парадам, калі якога-небудзь знатнага чалавека везлі ў турму Тауэра¹⁾ сухім шляхам або ў лодцы. У адзін летні дзень ён бачыў, як спалілі на кастры ў Смітфілдзе няшчасную Анну Эск'ю²⁾, а з ёю яшчэ трох чалавек; ён чуў, як нейкі былы епіскап сказаў ім даўтую пропаведзь, якая, аднак, вельмі мала цікавіла яго. Такім чынам, жыццё Тома было досыць рознастайнае і прыёмнае. Патрохі чытанне кніг і мары пра жыццё ў палацах так моцна ўздзейнічалі на Тома, што ён сам мімаволі пачаў граць ролю прынца. Яго вулічныя прыяцелі вельмі здзівіліся і ўзрадаваліся, калі заўважылі, што ён пачаў гаварыць смешнай, выкручастай, цэрамонлівай мовай і пераймаць манеры прыдворных вяльмож. Уплыў Тома на яго равеснікаў з кожным днём павялічваўся, і паступова яны прывыклі ставіцца да яго з вялікай пашанай, як да вышэйшай істоты. Ён жа-ж так многа ведаў! Ён умеў рабіць і гаварыць такія дзіўныя рэчы! І сам ён быў такі разумны, вучоны! Пра кожную заўвагу і пра кожны ўчынак Тома дзеці перадавалі старэйшым, так што нарэшце і старэйшыя загаварылі пра Тома Кэнці, як пра надта здольнае і незвычайнае дзіця. Дарослыя людзі ў некаторых выпадках пачалі звяртацца да яго за парадамі і часта здзівіліся з яго розуму і мудрасці яго прыгавораў. Ён стаў героем для ўсіх, хто толькі ведаў яго,—толькі радня не бачыла ў ім нічога выдатнага.

Прайшло нямнога часу, і Том арганізаваў для сябе каралеўскі двор! Ён быў прынцам; яго бліжэйшыя таварышы былі яго аховай, камергерамі, загадчыкамі стайні, прыдворнымі лордамі, статс-дамамі і членамі каралеўскай фаміліі. Кожны дзень самазваннага прынца сустракалі па цэраманіялу, які Том вычытаў з кніг; кожны дзень вялікія справы яго неіснуючага царства абмяркоўваліся на каралеўскай нарадзе; кожны дзень яго высокасць самазваннага прынца выдаваў загады неіснуючым арміям, флотам і віцэкаралям.

А затым ён у тых-жа лахманах ішоў жабраваць, выпрошваў некалькі фартынгаў³⁾, грыз сухую скарынку, атрымоўваў звычайную порцыю пабояў і, разлэгшыся на смярдзючай саломе, вяртаўся ў марах да сваёй выдуманай велічы.

¹⁾ Тауэр—лонданская крэпасць, якая служыла турмой для лордаў, герцагаў і нават каралёў. Там адбываліся катаванні і пакаранні смерцю.

²⁾ Анна Эск'ю (1521—1546) была засаджана, як пратэстантка, у турму за „ўпарнасць і незгаворлівасць у розных пытаннях“ і пасля катавання спалена ў Смітфілдзе.

³⁾ Фартынг—медная манета, менш за капейку.

А жаданне ўбачыць хоць адзін раз у жыцці сапраўднага прынца, жывота, расло ў ім з кожным днём, з кожным тыднем і нарэшце засланіла ўсе іншыя жаданні і зрабілася адзінай марай яго жыцця.

Аднаго разу, у студзені, ён, як заўсёды, вышаў у паход за міласцінай. Некалькі гадзін падрад, босы, здубянелы, сумна бадзяўся ён вакол Мінсінг Лэйна і Літл Ыст Чыпа, зазіраючы ў вокны харчэўняў і глытаючы сліну пры выглядзе страшэнных пірагоў са свінай і іншых жудасных страў, выстаўленых у акне; для яго гэта былі райскія ласункі, годныя ангелаў, прынамсі так можна было меркаваць па іхняму паху, бо каштаваць іх яму ніколі не даводзілася. Сыпаў дробны, халодны дождж, дзень быў смутны, пахмуры. Пад вечар Том

Дарослыя людзі пачалі звяртацца да яго за парадамі.

прышоў дадому такі прамоклы, стомлены, галодны, што нават бацька з бабуляй як быццам пашкадавалі яго,—вядома, пасвойму: наспех пачаставалі яго кухталямі ды адправілі спаць. Боль ва ўсім целе і голад, а таксама сваркі і калатня суседзяў доўга не давалі яму заснуць, але нарэшце думкі яго паімчаліся ў далёкія, цудоўныя краіны, і ён заснуў сярод прынцаў, ад ног да галавы залітых золатам і засыпаных каштоўнымі камямі. Прынцы жылі ў дасканалых палацах, дзе натоўпы слуг схіляліся перад імі да самай зямлі, вітаючы іх, або па першаму знаку ляцелі выконваць іхнія загады. А затым, як водзіцца, ён сасніў, нібы ён і сам—прынец.

Усю ноч ён цешыўся з свайго каралеўскага бляску; усю ноч ён быў абкружаны знатнымі лэдзі і лордамі; у патоках яр-

кага святла ён важна ішоў сярод іх, удыхаючы цудоўныя ароматы, слухаючы чароўную музыку і адказваючы на пачцівыя паклоны нагоўпу то ўсмешкай, то прыхільным кіўком.

А раніцою, калі ён прагнуўся і ўбачыў навакольнае ўбоства, усё здалося яму ў тысячу разоў горшым. Сэрца яго горка заняла, і ён заліўся слязімі.

РАЗДЗЕЛ ТРЭЦІ

СУСТРЭЧА ТОМА З ПРЫНЦАМ

Том устаў галодны і вышаў галодны з дому, але ўсе яго думкі былі ахоплены зданнёвым характравом яго начных сноў. Ён безуважліва пасоўваўся па Сіці, нібы не бачачы, куды ён ідзе і што адбываецца навакол. Адны штурхалі яго, другія лаялі, але ён увесь быў адданы сваім марам, нічога не бачыў і не чуў. Нарэшце ён апынуўся ля варот Тэмпл Бара. Так далёка ён ніколі не заходзіў. Ён спыніўся і з хвіліну раздумваў, куды ён трапіў, потым мары зноў захапілі яго, і ён сам не заўважыў, як апынуўся па-за сценамі Лондана. У той час Стрэнд ужо не быў прасёлачнай дарогай і нават лічыў сябе вуліцай; але, трэба сказаць, гэта была досыць дзіўная вуліца, таму што, хаця па адным баку яе цягнуўся амаль суцэльны рад дамоў, дамы па другім баку былі параскіданыя на далёкай адлегласці адзін ад другога,—пышныя палацы багацейшых дваран, акружаныя раскошнымі садамі, якія спускаліся да ракі. У наш час на месцы гэтых садоў ціснуцца цэлыя акры панурых будынкаў з каменя і цэглы.

Том дабраўся да вёскі Чэрынг і прысеў адпачыць ля падножжа прыгожага крыжа, пастаўленага ў даўнія часы адным развенчаным каралём; потым ён зноў ляніва павалокся па вельмі прыгожай пустыннай дарозе, абмінуў раскошны палац кардынала і накіраваўся да другога, яшчэ больш раскошнага і велічнага палаца—Вестмінстэрскага. Здзіўлены і шчаслівы, глядзеў ён на гэту каменную аграмадзіну з шырока раскінутымі флігелямі, на грозныя бастыёны і вежы, на велізарныя каменныя вароты з залачонымі рашоткамі, на каласальных гранітных ільвоў і іншыя сімвалы англійскай каралеўскай улады. Няўжо яго заветныя мары нарэшце збудуцца? Гэта-ж кара-

леўскі палац. Хіба не можа здарыцца, што, калі лёс будзе прыхільны да яго, ён убачыць і прынца—сапраўднага прынца, з касцей і цела?

Па абодвух баках залачоных варот стаялі дзве жывыя статуі—стройныя і нерухомыя воіны, закованыя ад галавы да ног у бліскучыя сталёвыя латы. На пачцівай адлегласці віднеліся групы сялян і гарадскіх абываталёў, прагнуўшых хоць адным вокам убачыць каго-небудзь з каралеўскай сям'і. Раскошныя экіпажы з багата ўбранымі панамі і такімі-ж убранымі слугамі на запятках прыязджалі і выязджалі праз многія другія вароты ў палацавай агарожы.

Бедны маленькі Том у сваіх лахманах далучыўся да натоўпу зявак і павольна, баязліва прайшоў міма вартавых; сэрца яго моцна застукала, і ў душы абудзілася надзея. І раптам ён убачыў праз залачоныя пруты рашоткі такое відовішча, што ледзь не ўскрыкнуў ад радасці. За агарожай стаяў прыгожы, стройны хлопчык, смуглявы і загарэлы ад гульняў і практыкаванняў на паветры, убраны ў шоўк і атлас, які блішчэў ад дарагіх камяняў; пры баку ў яго вісела маленькая шабля, упрыгожаная самацветамі, за поясам быў кінжал; на нагах былі элегантныя боцікі з чырвонымі абсацамі, а на галаве—пунсовая шапачка з буйнымі каштоўнымі камямі і пер'ямі, якія апускаліся на плечы. Побач стаяла некалькі пышна ўбраных паноў,—пэўна яго слуг. О, гэта, вядома, прынец—сапраўдны, жывы прынец! Тут не магло быць ніякага сумнення. Нарэшце была пачута малітва хлапчука-жабрака.

Том пачаў дыхаць часта-часта, вочы яго шырока раскрыліся ад здзіўлення і радасці. У гэтую мінуту яго помыслы былі ахоплены адным жаданнем, якое закланіла ўсе іншыя: падысці бліжэй да прынца і ўсмак наглядзецца на яго. Перш чым ён уразумеў, што ён робіць, як ужо прыціснуўся да рашоткі варот. Але ў той-жа міг адзін з салдат груба пацягнуў яго прэч і штурхануў у натоўп вязковых зявак і лонданскіх лодыраў з такой сілай, што хлопчык закруціўся, як мячык.

— Ведай сваё месца, брадзяга!

Натоўп зарагатаў, засмяяўся, але маленькі прынец падскочыў да варот з палаючым тварам і крыкнуў, гнеўна бліскаючы вачыма:

— Як ты смееш крыўдзіць гэтага беднага хлопчыка? Як асмельваешся ты так груба абыходзіцца з самым апошнім з пад-

данных майго бацькі-караля? Адчыні вароты, і няхай ён увойдзе!

Паглядзелі-б вы, як увесь лёгкадумны натоўп адразу зняў шапкі; паслухалі-б, як радасна ўсе закрычалі: «Хай жыве прынц Уэльскі!»

Салдаты аддалі чэсць алебардамі, адчынілі вароты і зноў аддалі чэсць, калі міма іх прайшоў прынц Бядоты ў развяваючыхся лахманах і павітаўся за руку з прынцам Бязмежных Багаццяў.

— Ты, здаецца, галодны і змораны,—прамовіў Эдуард Тюдор.—Цябе скрыўдзілі. Ідзі за мной!

З поўдзесятка прыдворных лакеяў кінуліся наперад—не ведаю ўжо чаго, мабыць яны хацелі ўмяшцацца і не пусціць Тома ў каралеўскі палац. Але прынц адхіліў іх сапраўды царственным рухам рукі, і яны мігам застылі на месцы, як статуі. Эдуард прывёў Тома ў палац, у раскошна ўбраны пакой, які ён называў сваім кабінетам. Па яго загаду быў прынесены пачастунак; такіх страў Том у жыцці сваім не бачыў, толькі чытаў аб іх у кнігах. З далікатнасцю і ласкавасцю, якая павінна быць у прынца, Эдуард выслаў з пакоя слуг, каб яны не бянтэжылі сарамлівага госця сваімі строгімі позіркамі, а сам сеў побач і, пакуль Том еў, задаваў яму пытанні:

— Як цябе зовуць, хлопчык?

— Том Кэнці, з вашага дазволу, сэр.

— Дзіўнае імя¹⁾. Дзе ты жывеш?

— У Сідзі, асмелюся далажыць вашай міласці. Двор аб'едкаў за Абжорным радам.

— Двор аб'едкаў! Яшчэ адно дзіўнае імя! Ёсць у цябе бацькі?

— Бацькі ў мяне ёсць, ёсць і бабуля, якую я не надта люблю, хай даруе мне бог, калі гэта грэх... І яшчэ ў мяне ёсць дзве сястры-блізняты—Нэн і Бэт.

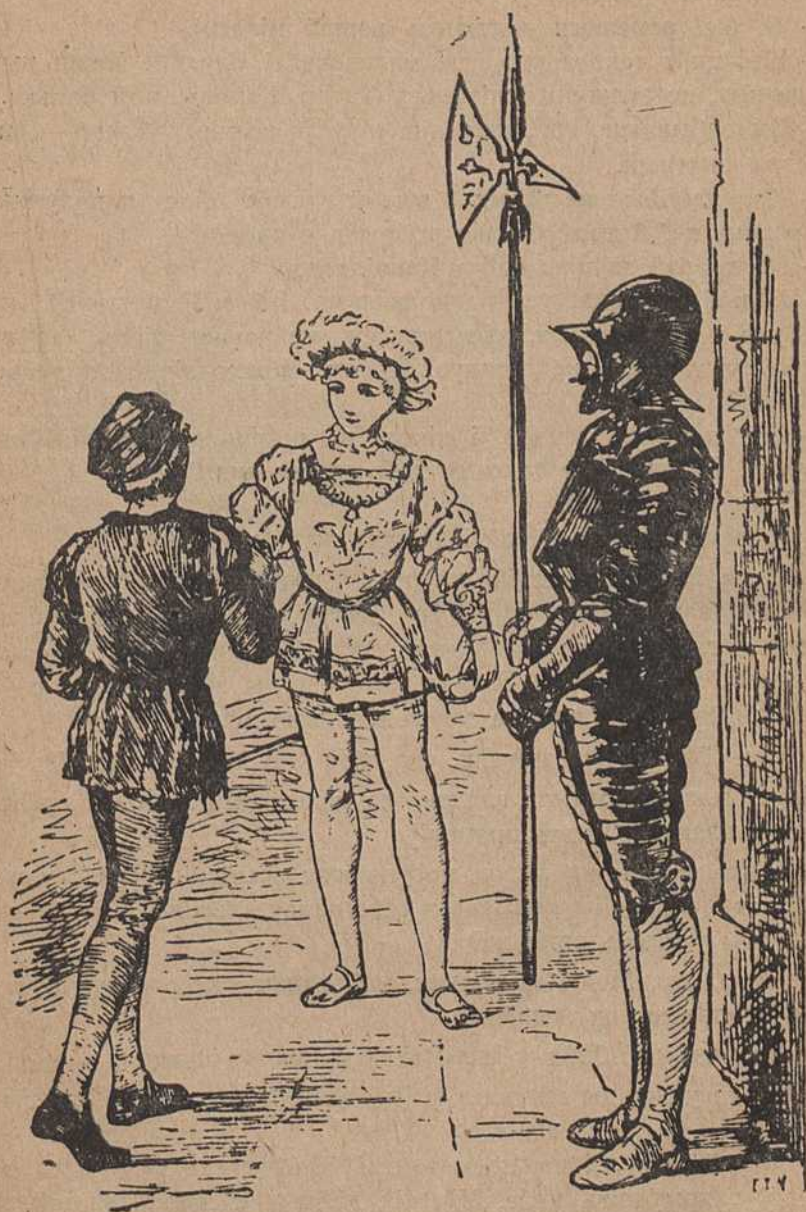
— Мусіць, твая бабуля не вельмі ласкавая да цябе?

— Яна ні да каго не ласкавая, смею далажыць вашай светласці. У сэрцы яе няма дабраты, і ўсе свае дні яна робіць зло.

— Крыўдзіць яна цябе?

— Толькі тады яна не крыўдзіць мяне, калі спіць або затуманіць свой розум віном. Але як толькі ў галаве яе праясніцца, яна б'е мяне ў два разы мацней.

¹⁾ Кэнці—па-англійску азначае вясёлы, жвавы.

— Няхай ён увойдзе!

Вочы маленькага прынца бліснулі гневам.

— Як! Б'е?—ускрыкнуў ён.

— О, б'е! асмелюся далажыць вашай міласці.

— Б'е! цябе такога кволага, маленькага! Слухай! Перш чым прыдзе ноч, яе звяжуць і кінуць у Тауэр. Кароль, мой бацька...

— Вы забываеце, сэр, што яна нізкага звання. Тауэр—цямяніца для знатных.

— Праўда! Гэта не прышло мне ў галаву. Але я падумаю, як пакараць яе. А твой бацька добры для цябе?

— Не дабрэй за маю бабку Кэнці, сэр.

— Бацькі, здаецца, усе аднолькавыя. І ў майго нораў не ціхі. Рука ў яго цяжкая, але мяне ён не чапае. Хоць лаянкі ён, праўду кажучы, не шкадуе. А як абыходзіцца з табою твая маці?

— Яна добрая, гасудар, і ніколі не робіць мне ні крыўды, ні смутку. І Нэн і Бэт таксама добрыя, як яна.

— Колькі ім гадоў?

— Пятнаццаць год—і той і другой, ваша міласць.

— Лэдзі Елізавета, маёй сястры, чатырнаццаць. Лэдзі Джэн Грэй, мая дваюрадная сястра, мне равесніца; яны абедзве мілавідныя і ветлівыя, але мая другая сястра, лэдзі Мэры, у якой такі хмуры, злы твар і... Скажы, твае сёстры забараняюць служанкам смяцца, каб яны не запаганілі сваю душу грахам?

— Мае сёстры? Ты думаеш, сэр, што ў іх ёсць служанкі?

Мінуту маленькі прынец глядзеў на маленькага жабрака з важнай задумлівацю, потым прамовіў:

— Як-жа, скажы на ласку, могуць яны абыйсціся без служанак? Хто дапамагае ім здымаць з сябе нанач адзенне? Хто адзяе іх, калі яны ўстаюць раніцою?

— Ніхто, сэр. Можа ты хочаш, каб нанач яны раздзяваліся і спалі без адзення, як жывёлы?

— Без адзення? Хіба ў іх толькі па аднаму плаццю?

— Ах, гасудар, ды навошта-ж ім болей? Не два-ж у іх цела, у кожнай.

— Як усё гэта дзіўна, незвычайна! Выбач мне гэты смех: я не думаў пакрыўдзіць цябе. У тваіх добрых сяцёр, Нэн і Бэт, будзе плаццяў і слуг досыць і вельмі скоро: аб гэтым паклапоціцца мой казначэй. Не, не дзякуй мне, гэта глупства. Ты добра гаворыш, лёгка і хораша. Ты навучан навукам?

— Не ведаю, сэр. Добры поп Эндр'ю з ласкі навучаў мяне па сваіх кнігах.

— Ты ведаеш латынь?

— Баюся, што веды мае нязначныя, ваша светласць.

— Вывучыся, мой любы,—гэта нялёгка толькі спачатку. Грэчаскі цяжэй, але, здаецца, ні лацінскі, ні грэчаскі, ні іншыя мовы не цяжкія для лэдзі Елізаветы і маёй кузіны. Ты-б паслухаў, як

— Колькі ім гадоў?

гэтыя юныя дамы гавораць на чужых мовах. Але раскажы мне пра твой Двор аб'едкаў. Весела табе там жывецца?

— Сапраўды весела, сэр, калі, вядома, я сыты. Нам паказваюць Панча і Джэдзі ¹⁾, а таксама малпачак. О, якія пацешныя стварэнні, адзетыя страката і забаўна! Апрача таго, нам даюць прадстаўленні: акторы граюць, крычаць, б'юцца, а потым забіваюць адзін аднаго і валяцца мёртвымі; так цікава глядзець, і каштуе ўсяго толькі фартынг,—толькі іншы раз вельмі ўжо цяжка здабыць гэты фартынг, смею далажыць вашай міласці.

— Расказвай яшчэ!

— Мы, хлопчыкі, у Дварэ аб'едкаў часам ваюем паміж сабой на палках, як падмайстры.

У прынца бліснулі вочы.

¹ Панч і Джэдзі—героі англійскага прастанароднага Тэатра лялек, на-кштаат нашых Пятрушак.

— Ад гэтага і я не адмовіўся-б. Расказвай яшчэ!

— Мы бегаем навывперадкі, сэр, хто каго перагоніць.

— Мне было-б да спадобы і гэта! Далей!

— Улетку, сэр, мы ходзім па вадзе басанож, купаемся ў каналах і ў рацэ, пры гэтым пырскаем адзін на аднаго вадой, хапаем адзін аднаго за шыю і прымушаем ныраць, і плаваем, і крычым, і скачам...

— Я аддаў-бы ўсё каралеўства майго бацькі, каб хоць разок пазабаўляцца гэтак. Калі ласка, расказвай яшчэ.

— Мы спяваем і скачам вакол майскага слупа ў Чыпсайдзе; мы закопваем адзін аднаго ў пясок; мы робім з гразі пірагі,—о, любая гразь! ва ўсім свеце нішто не дае нам больш прыемнасцей. Мы проста так і качаемся ў ёй, хай не пакрыўдзіцца сэр!

— Ні слова болей, прашу цябе! Гэта-ж цудоўна! Каб я толькі мог апрануцца ў адзēju, падобную да тваёй, зняць з ног абутак, пацешыцца гразёю хоць раз, хоць адзінюсенькі разок, але каб ніхто мяне не лаяў і не стрымліваў,—я, здаецца, з радасцю аддаў-бы карону.

— А я... каб я хоць раз мог адзецца так, як вы, ваша светласць, толькі раз, адзін-адзіны разок...

— О, вось чаго захацелася! Што-ж, няхай будзе так! Здымай лахманы і апранай гэта раскошнае ўбранне. У нас будзе нядоўгае шчасце, але ад гэтага яно не зробіцца менш радасным! Пагуляем, пакуль можна, а потым зноў пераапрацемся, перш чым прыдуць і перашкодзяць.

Праз некалькі мінут маленькі прынц Уэльскі ўбраўся ў рыззё, якое было адзеннем Тома, а маленькі прынц Бядоты—у раскошнае царскае плацце.

Абодва падышлі да вялікага люстэрка, і—о дзіва!—ім здалося, што яны зусім і не мяняліся касцюмамі! Яны ўтаропілі вочы адзін на аднаго, потым паглядзелі ў люстэрка, потым зноў адзін на аднаго. Нарэшце здзіўлены прынц сказаў:

— Што ты думаеш аб гэтым?

— Ах, ваша міласць, не вымагайце, каб я адказаў на гэтае запытанне. Чалавеку майго звання не належыць гаварыць такіх рэчы.

— Тады скажу аб гэтым я. У цябе такія самыя валасы, такія-ж вочы, такі-ж голас, такая хада, такі-ж рост, такая самая постаць, такі-ж твар, як у мяне. Каб мы вышлі голымі, ніхто не мог-бы сказаць, хто з нас ты, а хто прынц Уэльскі. Цяпер, калі на мне

твая адзежа, мне здаецца, я жывей адчуваю, што адчуў ты, калі гэты грубы салдат... Слухай, у цябе-ж на руцэ сіняк.

— Глупства, гасудар! Ваша светласць ведаеце, што гэты злашчасны вартавы...

— Маўчы! Ён абышоўся з табой ганебна, злосна!—усклікнуў маленькі прынец, тупнуўшы босай нагой.—Калі кароль... Не кра-тайся з месца, пакуль я не вярнуся! Такі мой загад!

У адзін міг ён схапіў са стала і схаваў нейкі прадмет, які меў дзяржаўнае значэнне, выскачыў за дзверы і паімчаўся ў па-трапаных лахманах па пакоях палаца. Твар у яго разгарэўся, вочы заблішчэлі. Падбегшы да вялікіх варот, ён ухапіўся за жа-лезныя пруты і, торгаючы іх, закрываў:

— Адчыні! Адчыні вароты!

Салдат, той самы, што скрыўдзіў Тома, зараз-жа выканаў гэтае патрабаванне; як толькі прынец, задыхаючыся ад царствен-нага гневу, выбег з высокіх варот, салдат пачаставаў яго такой звонкай аплявухай, што той кулём паляцеў на дарогу.

— Вось табе, жабрацкае адроддзе, за тое, што мне праз цябе дасталася ад яго высокасці!

Натоўп зароў, зарагатаў. Прынец апынуўся ў гразі. Ён ускочыў на ногі і гнеўна падляцеў да вартавога з крыкам:

— Я прынец Уэльскі! Мая асоба свяшчэнная, і цябе павесяць за тое, што ты асмеліўся дакрануцца да мяне.

Салдат аддаў яму чэсць алебардай і з усмешкай сказаў:

— Хай жыве яго каралеўская высокасць!

Потым сярдзіта:

— Ідзі ты прэч, дурная рвань!

Натоўп з рогатам абступіў няшчаснага маленькага прынца і пагнаў яго па дарозе з гікам і крыкам:

— Дарогу яго каралеўскай высокасці. Дарогу прынцу Уэль-скаму!

РАЗДЗЕЛ ЧАЦВЕРТЫ

НЯГОДЫ ПРЫНЦА ПАЧЫНАЮЦЦА

Народ цкаваў і праследаваў прынца на працягу многіх гадзін. А потым адварнуўся і пакінуў яго аднаго. Пакуль у прынца ха-пала сілы люта адбівацца ад бязлітасных праследвальнікаў, пагражаючы ім сваім каралеўскім гневамі, пакуль ён мог даваць загады натоўпу сваім царственным голасам, гэта цела і дзеі;

але як толькі стома прымусіла прынца змоўкнуць, ён страціў для катаў усякую каштоўнасць, і яны пайшлі шукаць сабе другой пацехі. Тады ён стаў азірацца навакол, але не пазнаваў гэтай мясцовасці. Ён ведаў толькі, што знаходзіцца ў лонданскім Сіці. Ён пайшоў куды вочы глядзяць. Трохі счакаўшы, дамы пачалі радзець, і пракожых сустракалася ўсё меней. Ён апаласкаў скрываўленыя ногі ў ручаі, які працякаў там, дзе цяпер знаходзіцца Фарынгдон-стрыт, адпачыў некалькі мінут і зноў пусціўся ў дарогу. Хутка дабраўся ён да вялікага пустыра, дзе было толькі некалькі будынкаў, параскіданых без ніякага парадку, і вялізная царква. Ён пазнаў гэтую царкву. Яна ўся была ў рыштаваннях, і ўсюды кішэлі рабочыя. У ёй адбываўся шырокі рамонт. Прынц адразу павесялеў. Ён адчуў, што яго няшчасцям прышоў канец. Ён сказаў сабе: «Гэта старая царква Шэрых манахаў, якую кароль, мой бацька, адабраў ад іх і ператварыў у прытулак для кінутых і бедных дзяцей і даў ёй новую назву «Хрыстовы манастыр». Тутэйшыя выхаванцы, вядома, з радасцю зробіць паслугу сыну таго, хто быў такім шчодрым і велікадушным да іх, тым болей, што сын гэты таксама пакінуты і бедны, як і тыя, хто цяпер знайшлі туп прытулак і знойдуць яго ў далейшыя дні».

Хутка ён апынуўся сярод чарады хлапчукоў, якія бегалі, скакалі, гулялі ў мяч, у чахарду, страшэнна шумелі, кожны забавляўся, як умеў. Усе яны былі адзеты аднолькава, як адзяваліся ў тыя дні падмайстры і слугі. У кожнага на макаўцы была плоская чорная шапачка, велічынёю са сподак і ні да чаго не прыдатная,—яна не абараняла галавы, таму што была вельмі малая, і зусім ужо не ўпрыгожвала яе; з-пад шапачкі падалі на сярэдзіну ілба валасы, падстрыжаныя ў кружок і не падзеленыя праборам; на шыі—каўнер, як у асоб духоўнага звання; сіні камзол, шчыльна ахапляючы цела, і шырокі чырвоны пояс да кален, яркажоўтыя панчохі, перацягнутыя вышэй кален падвязакамі, і нізкія чаравікі з шырокімі металічнымі пражкамі. Гэта быў досыць нязграбны касцюм.

Хлопчыкі спынілі гульню і сабраліся вакол прынца. Той сказаў з уласцівай яму важнасцю:

— Добрыя хлопчыкі, скажыце вашаму начальніку, што з ім жадае гутарыць Эдуард, прынц Уэльскі.

Гэтыя словы былі сустрэты гучнымі крыкамі, а адзін непачцівы падлетак сказаў:

— Ты што-ж, галадранец, пасланы яго міласцю?

б 51276.

— Хай жызе яго каралеўская высокасць!

Твар прынца ўспыхнуў гневам, ён працягнуў руку да бядра, але нічога там не знайшоў. Усе бурна зарагаталі. Эдуард сказаў: — Так, я прынец,—і не належыць вам, якія кормяцца з ласкі майго бацькі, так абыходзіцца са мною.

Сабакі ледзь не разарвалі яго.

Гэта здалася вельмі смешным, і натоўп дружна зарагатаў. Падлетак, што першы пачаў гутарку, крыкнуў сваім таварышам:

— Эй, вы, свінні, рабы, дармаеды царственнага бацькі яго міласці, хіба вы забылі звычаі? Хутчэй на калені, ды стукайце ілбамі памацней! Адайце гонар яго каралеўскай постаці і яго каралеўскаму рызю!

І з дружным рогатам яны ўсе кінуліся на калені, выказваючы перад сваёй афярай насмешлівую пашану.

Прынц штурхануў хлопчыка нагой і з абурэннем крыкнуў:

— Вось табе задатак да заўтра. А заўтра я цябе павешу на шыбеніцу.

А, гэта ўжо не жарт! Якія тут жарты! Смех адразу сцішыўся і замест весялосці з'явілася злосць. Дзесяць галасоў закрычала:

— Бяры яго! Валачы яго ў сажалку! Дзе сабакі? Леў, сюды! Сюды, Клыкасты!

Затым паследавала сцена, якой ніколі яшчэ не бачыла Англія: плебеі паднялі руку на свяшчэнную асобу наследніка і парашылі зацкаваць яго сабакамі, якія ледзь не разарвалі яго.

К надыходу ночы прынц апынуўся ў самай заселенай частцы горада. Цела яго было ў сіняках, рукі ў крыві, лахманы запырсканы гразёю. Ён бадзяўся раз'юшаны па вуліцах, усё больш і больш не ўсведамляючы, дзе ён знаходзіцца,—змораны і слабы, ледзьве валочачы ногі. Ён ужо перастаў задаваць пытанні прахожым, бо тыя, замест адказу, лаялі яго. Ён мармытаў сам сабе:

«Двор аб'едкаў! Калі толькі ў мяне хопіць сілы дацягнуцца туды, перш чым я звалюся,—я выратаваны. Яго радня адвядзе мяне ў палац, дакажа, што я не належу да іхняй сям'і, што я—сапраўдны прынц, і зноў я стану, чым быў».

Час ад часу ён успамінаў, як яго пакрыўдзілі хлопчыкі з Хрыстова манастыра, і казаў сабе:

«Калі я зраблюся каралём, яны атрымаюць ад мяне не толькі ежу і прытулак, але будуць вучыцца па кнігах, бо сыты жывот мала варты, калі і розум галадае і сэрца. Трэба гэта добра запомніць, каб урок, атрыманы мною сёння, не прапаў дарма. Веды змякчаюць сэрца, выхоўваюць літасць і далікатнасць».

Агні пачалі мігаць, пайшоў дождж, узняўся вецер, надышла халодная, бурная ноч. Бяздомны прынц, беспрытульны наследнік англійскага трона, ішоў усё далей і далей, паглыбляючыся ў лабірынты брудных вуліц, дзе кішэлі вуллі беднасці і гора.

Раптам нейкі п'яны вялізнага росту груба схапіў яго за каўнер.

— Зноў прашвэндаўся да такога позняга часу, а дахаты не прынёс ніводнага меднага фартынга! Ну, глядзі, калі ты без грошай! Я паламаю ўсе твае нікчэмныя косці, каб я не быў Джон Кэнці!

Прынц вырваўся з рук п'яніцы, мімаволі выціраючы плячо, апаганенае яго дакрананнем, і горача сказаў:

— О, ты яго бацька? Слава добраму небу! Адвядзі мяне ў бацькаўскі дом, а яго выведзі адтуль!

— Яго бацька? Я не ведаю, што ты хочаш сказаць. Але я ведаю, што я твой бацька... і ты хутка ў гэтым пераканаешся...

— О, не жартуй, не хітруй і не марудзь! Я змарыўся, я паранены, я не магу больш цярпець. Адвядзі мяне да майго бацькі

П'яны схапіў яго за каўнер.

караля, і ён узнагародзіць цябе такімі багаццямі, якія табе ніколі і не сніліся. Вер мне, вер, я не маю табе, я кажу чыстую праўду! Працягни мне руку, выратуй мяне! Я сапраўды прынц Уэльскі!

Са здзіўленнем утаропіўся Джон Кэнці на хлопчыка і, ківаючы галавой, прамармытаў:

— Звар'яцеў, з глузду з'ехаў!

Потым ён зноў ухапіў яго за каўнер, хрыпла засмяяўся і вылаяўся.

— Але ці звар'яцеў ты ці не, а мы з бабуляй пералічым табе ўсе рэбры,—хай не буду я Джон Кэнці!

І ён павалок за сабой раззлаванага прынца, не гледзячы на яго супраціўленне, і знік разам з ім у адным з бліжэйшых двароў; а следам за імі чуліся вясёлыя крыкі чалавечых падонкаў...

РАЗДЗЕЛ ПЯТЫ

ТОМ У РОЛІ ПАТРЫЦЫЯ

Том Кэнці, астаўшыся адзін у кабінеце прынца, вельмі добра скарыстаў сваё адзіноцтва. То так, то гэтак становіўся ён перад вялікім люстэркам, любуючыся сваім раскошным убраннем; потым адышоўся, пераймаючы благародную постаць прынца і ўвесь час наглядаючы ў люстэрку, які з гэтага выходзіць эфект. Потым выняў з ножнаў прыгожую шпагу і з глыбокім паклонам пацалаваў яе і прыціснуў да грудзей, як рабіў гэта пяць ці шэсць тыдняў назад на яго вачах адзін благародны рыцар, калі аддаваў чэсць каменданту Таўэра пры перадачы яму знатных лордаў Норфолька і Суррэя для зняволення ў турме. Том гуляў з кінжалам, апраўленым каштоўнымі камямі і вісеўшым у яго пры баку, разглядаў мастацкае і дарагое абсталяванне пакоя, садзіўся на чарзе ў кожнае з багатых крэслаў і думаў аб тым, як заганарыўся-б ён, каб хлапчукі з Двара аб'едкаў маглі зірнуць сюды хоць на міг і ўбачыць яго ў такім харакстве. Ці павераць яны цудоўнай казцы, якую ён раскажа ім, калі вернецца дадому, або будуць ківаць галовамі і гаварыць, што ад празмернага напружання фантазіі ён нарэшце страціў розум?

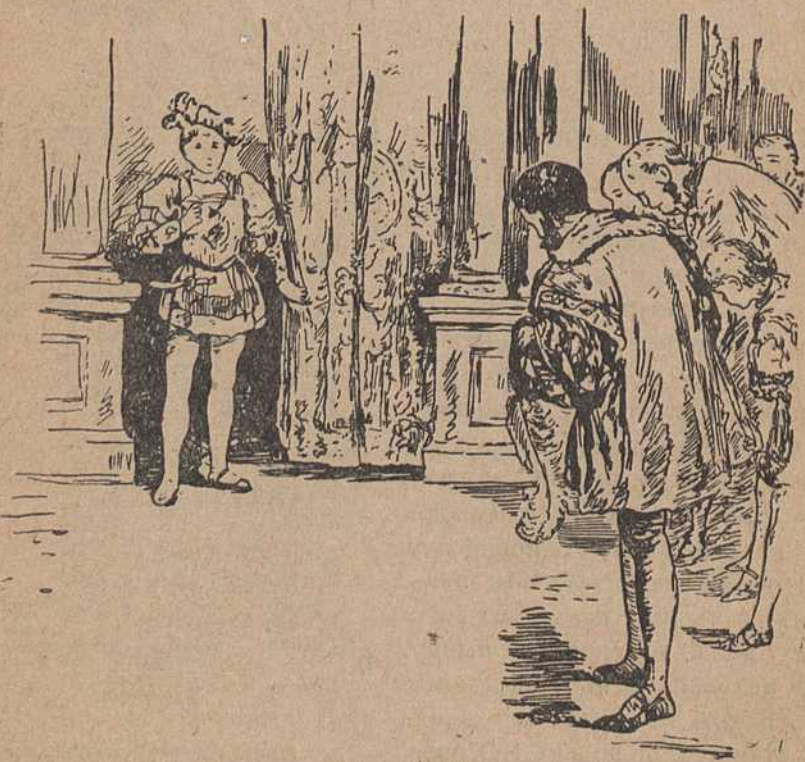
Так прайшло з поўгадзіны.

Тут ён упершыню падумаў, што прынца нешта доўга няма, і

Потым выняў шпагу...

адчуў сябе адзінокім. Скора багатыя цацкі, якія акружалі яго, перасталі яго цешыць; ён прагна прыслухоўваўся да кожнага гуку; спачатку яму было няёмка, потым ён устрывожыўся, потым засумаваў. А што, калі раптам увойдуць якія-небудзь людзі і ўбачаць яго ў прыцавым убранні, а прынца няма, і ніхто не

Парашуў уцячы.

растлумачыць ім, у чым справа. Яны, чаго добрага, тут-жа павесяць яго, а потым ужо дабяруцца да ісціны. Трывога яго ўсё расла; увесь дрыжучы, ён ціхенька адчыніў дзверы ў прыхожую. Трэба хутчэй знайсці прынца. Прынц абароніць яго і вызваліць. Шасцёра багата ўбраных паноў, якія лічыліся слугамі прынца, ды два маладыя пажы знатнага роду, прыбраныя, нібы матылі, усхапіліся на ногі і нізка пакланіліся яму. Ён паспешна адступіў і захлопнуў за сабой дзверы.

«Яны смяюцца з мяне!—сказаў ён.—Яны зараз пойдучь і раскажуць... О, навошта я трапіў сюды на сваю пагібель!»

Ён зашагаў з кута ў кут у незвычайным жаху і стаў прыслухоўвацца, уздрыгваючы пры кожным шораху. Раптам дзверы расчыніліся, і шоўкавы паж далажыў:

— Лэдзі Джэн Грэй.

Дзверы зачыніліся, і да яго з падскокамі падбегла чароўная багата ўбраная дзяўчынка. Раптам яна спынілася і прамовіла з прыкрасцю:

— О! Чаму ты такі сумны, мой прынц?

Том абамлеў, але перамог сябе і пралепятаў:

— Ах, злітуйся нада мной! Я не прынц, я ўсяго толькі бедны Том Кэнці з Сідзі, з Двара аб'едкаў. Прашу цябе, дазволь мне ўбачыць прынца, каб ён, па сваёй міласэрнасці, аддаў мне мае лахманы і дазволіў цэлым выйсці адсюль. О, пашкадуй, выратуй мяне!

Хлопчык упаў на калені, просячы не толькі словамі, але і вачыма і з мальбой працягваючы да яе рукі. Дзяўчынка, здаецца, анямела ад жаху, потым усклікнула:

— О, мілорд, ты на каленях—перада мной!

І са страхам уцякла, а Том у роспачы паваліўся на падлогу і сказаў сам сабе: «Няма дапамогі, няма надзеі! Зараз прыдуць і возьмуць мяне».

Між тым, пакуль ён ляжаў тут, дрантвеючы ад жаху, страшная вестка разнеслася па палацы. Яна пераходзіла ад слугі да слугі, ад лорда к лэдзі,—гучна аб гэтым гаварыць ніхто не адважваўся,—і па ўсіх доўгіх карыдорах, з паверха на паверх, з зала ў зал: «Прынц страціў розум! Прынц страціў розум!» Хутка ва ўсіх гасціных, ва ўсіх мрамарных вестыбюлях сабраліся групы бліскучых лордаў і лэдзі і іншых не меней асляпляльных, хоць і меней знатных асоб; усе яны жвава шапталіся адзін з адным, і на кожным твары быў смутак. Раптам між гэтымі групамі з'явіўся пышна разадзеты царадворац і мернымі крокамі абышоў усіх, урачыста абвяшчаючы:

Іменем караля!

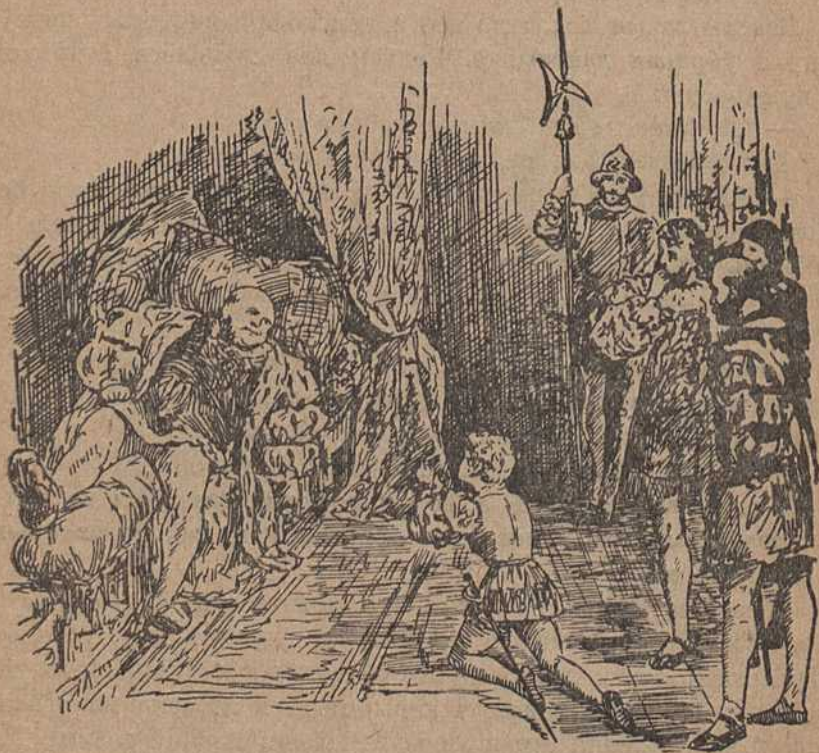
Пад страхам смерці забараняецца слухаць гэтую хлуслівую і недарэчную вестку, абгаварваць яе і выносіць па-за сцены палаца!

Шушуканне адразу сціхла, нібы ўсе тыя, хто шапталіся, адразу знямелі.

Хутка па карыдорах пранеслася пчалінае гудзенне:

— Прынц! Глядзіце, прынц ідзе!

Бедны Том ціха ішоў міма нізка кланяючыхся прыдворных, стараючыся адказваць ім такімі-ж самымі паклонамі і пазіраючы навакол пакорнымі і збянтэжанымі вачыма. Па баках яго ішлі

Ён упаў на калені.]

два вяльможы, падтрымліваючы яго пад рукі, каб надаць цвёрдасць яго хадзе. Ззаду ішлі прыдворныя ўрачы і некалькі лакеяў.

Хутка Том апынуўся ў багата абсталяваным пакоі і пачуў, як дзверы зачыніліся. Прышоўшыя з ім сталі поўкругам. Перад імі ляжаў на канапе вельмі грамоздкі, вельмі тоўсты мужчына з шырокім, абрузглым тварам і суровым позіркам. Вялізная галава яго была зусім сівая; бакенбарды па баках твара былі таксама сівыя. Плацце на ім было з багатага матэрыялу, але панашанае і месцамі крыху пацёртае. Ногі ў яго былі апухлыя; адна з іх была забінтаваная і ляжала на падушцы. У пакоі панавала цішыня,

і ўсе, апрача гэтага чалавека, пачціва схілілі галовы. Гэты калека з суровым тварам быў грозны Генрых VIII.

Ён пачаў гаварыць, і твар яго раптам зрабіўся ласкавы.

— Ну, што мілорд Эдуард? Што, мой прынц? Што гэта табе прышло ў галаву абдурваць такімі нікчэмнымі жартамі мяне— твайго добрага бацьку-караля, які любіць цябе і песціць...

Бедны Том выслушаў, паколькі яму дазваляў яго настрой, пачатак гэтай прамовы, але калі словы: «твайго добрага бацьку-караля», дайшлі да яго вушэй, ён увесь змярцвеў і, як падстрэлены, упаў на калені. Ён падняў угару рукі і ўсклікнуў:

— Ты— кароль! Ну, тады я прапаў!

Каралю нібы гром ударыў. Вочы яго збянтэжана перабягалі ад аднаго твара да другога і нарэшце спыніліся на хлопчыку. Тонам глыбокага расчаравання ён вымавіў:

— А я думаў, што чуткі не адпавядаюць сапраўднасці, але баюся, што памыліўся.

Ён цяжка ўздыхнуў і ласкава прамовіў:

— Падыйдзі да твайго бацькі, дзіця: ты хворы.

Тому памаглі падняцца на ногі, і, увесь дрыжучы, ён пакорліва падышоў да яго вялікасці караля Англіі. Кароль узяў у рукі яго спалоханы твар і любоўна, пільна ўглядаўся ў яго, нібы шукаючы ўцешных адзнакаў вяртаючага розуму, потым прытуліў кучаравую галаву да сваіх грудзей і пяшчотна пагладзіў яе.

— Няўжо-ж ты не пазнаеш свайго старога бацьку, дзіця маё?— сказаў ён.— Не разбівай майго старыкоўскага сэрца, скажы, што ты пазнаў мяне! Ты-ж мяне ведаеш, хіба не?

— Так. Ты мой аўгусцейшы валадар, кароль, хай бароніць цябе бог!

— Верна, верна... Гэта добра... Супакойся-ж, не дрыжы; тут ніхто не пакрыўдзіць цябе; тут любяць цябе. Цяпер табе лепей? Дрэжны сон праходзіць, ці не праўда? І ты зноў пазнаеш самога сябе,— пазнаеш-жа? Толькі што, як мне паведамілі, ты назваў сябе чужым імем. Але болей ты не будзеш выдаваць сябе за кагосьці другога, так?

— Прашу цябе, будзь міласцівы, вер мне, мой аўгусцейшы валадар; я кажу толькі праўду; я ніжэйшы з тваіх падданных. Я радзіўся жабраком, і толькі прыкры выпадак прывёў мяне сюды, хоць я і не зрабіў нічога ганебнага. Паміраць мне рана. Я малады. І адно тваё слова можа выратаваць мяне. О, скажы гэта слова, сэр!

— Паміраць? Не кажы аб гэтым, мілы прынец, супакойся,— хай зыйдзе мір у тваю ўстрывожаную душу! Ты не памрэш. Том з крыкам радасці ўпаў на калені.

— Хай узнагародзіць цябе бог за тваю дабрату, о мой кароль, і хай прадоўжыць ён жыццё тваё на карысць тваёй краіне!

Том ускочыў на ногі і з вясёлым тварам звярнуўся да двух лордаў, якія суправаджалі яго:

— Вы чулі? Я не памру,—гэта сказаў сам кароль!

Усе нахілілі галовы з панурай пачцівасцю, але ніхто не крануўся з месца і не сказаў ні слова. Том пачакаў, крыху засароміўшыся, потым павярнуўся да караля і баязліва спытаўся:

— Цяпер я магу выйсці?

— Выйсці? Вядома, калі ты жадаеш. Але чаму-б табе не пабыць тут яшчэ трохі? Куды-ж ты хочаш ісці?

Том апусціў вочы і пакорна адказаў:

— Магчыма, што я памыліўся; але я палічыў сябе вольным і хацеў вярнуцца ў свой катух, дзе радзіўся і рос у бядоце, дзе і цяпер жывуць мая маці, мае сёстры; той катух—мой дом, а ўся гэтая пышнасць і хараство, да якіх я не прывык... О, будзь літасцівы, гасудар, дазволь мне пайсці!

Кароль задумаўся і з хвіліну маўчаў. На твары яго адлюстроўвалася ўсё нарастаючая душэўная трывога і боль. Але ў голасе яго, калі ён загаварыў, гучэла надзея.

— Можа, ён звар'яцеў на адной гэтай думцы, а калі яго розум накіраваць на другія прадметы, то ён астанецца паранейшаму ясным. Дай божа, каб гэта было так! Мы праверым яго.

Ён задаў Тому пытанне па-латыні, і Том з грахам папалам адказаў яму лацінскай фразай. Кароль быў надзвычайна рады і не хаваў гэтага. Лорды і ўрачы таксама выказалі сваё задавальненне.

— Пры яго адукацыі і здольнасцях,—сказаў кароль,—ён мог-бы адказаць значна лепш, аднак гэты адказ паказвае, што яго розум толькі зацямніўся, але не пашкодзаны канчаткова. Як вы думаеце, сэр?

Урач, да якога былі накіраваны гэтыя словы, нізка пакланіўся і адказаў:

— Ваша здагадка верная, гасудар, і зусім згодная з маёй уласнай думкай.

Кароль, відаць, быў рады гэтай ухвале, якая выходзіла з вуснаў знаўцы, і ўжо весялей прадаўжаў:

— Добра! Слухайце ўсе. Мы будзем экзаменаваць яго далей.

Кароль звярнуўся да лордаў.

І ён задаў Тому пытанне па-французску. Том з хвіліну маўчаў, засаромлены тым, што ўсе вочы накіраваны на яго, потым грамовіў:

— З вашага дазволу, сэр, мне гэта мова незнаёмая.

Кароль адкінуўся назад, на падушку канапы. Некалькі слуг кінуліся да яго на дапамогу, але ён адхіліў іх і сказаў:

— Не турбуйце мяне,—гэта мінутная слабасць, больш нічога. Падыміце мяне! Вось так, досыць! Падыдзі сюды, дзіця; палажы бедную хворую галаву на трудзі твайго бацькі і супакойся! Ты скоро паправішся: гэта мімалётны капрыз фантазіі, гэта пройдзе. Не палохайся! ты хутка будзеш здаровы.

Затым ён звярнуўся да ўсіх, і твар яго з ласкавага адразу зрабіўся грозным, а ў вачах зайгралі маланкі.

— Слухайце, вы ўсе! Сын мой вар'ят, але гэта вар'яцтва часовае. Яно выклікана непасільнымі заняткамі і надта замкнё-

Урач нізка пакланіўся.

ным жыццём. Далоў усе кнігі, далоў настаўнікаў! Забаўляйце яго гульнямі, асабліва на чыстым паветры, гэта верне яму здароўе!

Кароль прыпадняўся яшчэ вышэй на падушках і прадаўжаў энергічна:

— Ён вар'ят, але ён мой сын і наследнік англійскага прастола, і, нармальны ці вар'ят, ён будзе царстваваць! Слухайце далей і абвясціце гэта ўсюды: кожны, хто гаворыць аб яго хваробе, пасягае на мір і парадак Брытанскай дзяржавы і будзе адпраўлены на шыбеніцу! Дайце мне піць! Я ўвесь у агні: гора падрывае мае сілы... Так. Вазьміце прэч гэтую чашу! Падтрымайце мяне! Так, добра. Ён вар'ят? Дык што-ж? Хай ён будзе

хоць тысячу разоў вар'ят, усё-ж ён прынец Уэльскі, і я, кароль, дам гэтаму публічнае пацвярджэнне. Сёння-ж ён будзе зацверджаны ў сваім каралеўскім сане з усімі фармальнасцямі і старадаўнімі звычаямі. Загадваю вам зараз-жа прыступіць да справы, мілорд Гертфорд!

Адзін з лордаў схіліў калена перад каралём і сказаў:

— Вашай каралеўскай вялікасці вядома, што наследны гофмаршал Англіі пасаджан у Тауэр. Не можа зняволены...

— Замаўчы! Не абражай майго слуху ненавісным імем. Няўжо гэты чалавек будзе жыць вечна і вечна стаяць перашкодай для маіх жаданняў? Няўжо-ж прынцу аставацца незацверджаным у сваім сане толькі таму, што ў Англіі няма маршала, не замешанага ў здрадзе, годнага ўвесці яго ў гэты сан? Не, клянуся ўсемагутным богам! Папярэдзь мой парламент, каб ён вынес смяротны прыгавар Норфольку раней, чым узойдзе сонца: а то ён сурова паплоціцца!¹⁾

— Каралеўская воля—закон!—сказаў лорд Гертфорд і, устаўшы, вярнуўся на ранейшае месца.

Гнеў мала-па-малу знік з твара караля.

— Пацалуй мяне, мой прынец!—сказаў ён.—Вось так. Чаго-ж ты баішся? Я-ж твой бацька, я люблю цябе...

— Ты добры да мяне, нявартага, о магутны і міласэрны гасудар; гэта сапраўды так... Але... але мяне засмучае думка аб тым, хто павінен памерці дзеля...

— А, гэта падобна на цябе, гэта падобна на цябе! Я ведаў, што сэрца ў цябе асталося ранейшае, хоць розум твой і пашкоджаны; у цябе заўсёды было добрае сэрца. Але гэты герцаг стаіць паміж табою і тою пашанай, якую табе належыць атрымаць. Я назначу на яго месца другога, хто не запляміць свайго высокага сана здрадай. Супакойся, мой добры прынец, не турбуй дарэмна сваёй беднай галавы гэтай справай...

— Але я паскору яго смерць, мой валадар? Колькі мог-бы ён пражыць яшчэ, каб не я?

— Не думай аб ім, мой прынец! Ён няварты таго. Пацалуй мяне яшчэ раз і вярніся да сваіх гульняў і пацех! Мая хвароба

¹⁾ Кароль у гэты час дажываў ужо апошнія дні. Баючыся, што Норфольк выслізне ад яго, ён выказаў палаце абшчын жаданне, каб яна паскорыла прыгавар. Повадам паслужыла каралю тое, што Норфольк займаў пасаду обергофмаршала, і неабходна было назначыць на яго месца другога для прадстаячай цэрамоніі ўзвядзення прынца Уэльскага ў каралеўскі сан. (Юм, *Гісторыя Англіі*, т. III, стар. 307.)

змучыла мяне; я стаміўся; мне патрэбен адпачынак. Ідзі з тваім дзядзем Гертфордам і з тваёй світай і прыходзь зноў, калі цела маё падмацуецца адпачынкам!

Том вышаў з каралеўскай адпачывальні са сціснутым сэрцам, бо апошнія словы караля былі смяротным прыгаварам для надзеі, якую ён меў,—што цяпер яго адпусцяць на волю. І зноў ён пачуў гудзенне ціхіх галасоў: «Прынц, прынц ідзе!»

Чым далей ён ішоў паміж двух радоў бліскучых, нізка кланяючыхся яму прыдворных, тым больш ён падаў духам, адчуваючы, што ён тут палоннік і можа ніколі не вырвецца з гэтай залатой клеткі.

І, куды-б ён ні павярнуўся, усюды яму здавалася, што ляціць у паветры адсечаная галава і знаёмы твар вялікага герцага Норфольскага з дакорам глядзіць на яго.

Яго мары былі такія чароўныя, а сапраўднасць аказалася такой хмурай і жудаснай!

РАЗДЕЛ ШОСТЫ

ТОМ АТРИМОЎВАЕ ІНСТРУКЦЫІ

Тома прывялі ў парадны зал і прымусілі сесці. Але яму было вельмі няёмка сядзець, бо вакол стаялі пажылыя і знатныя людзі. Ён папрасіў іх, каб яны таксама селі, але яны толькі ўдзячна кланяліся і прадаўжалі стаяць. Ён хацеў быў паставіць на сваім, але яго «дзядзя», граф Гертфорд, шапнуў яму на вуха:

— Прашу цябе, не настойвай, мілорд: не належыць ім сядзець у тваёй прысутнасці.

Далажылі аб прыходзе лорда Сент-Джона. Пакланіўшыся Тому, лорд сказаў:

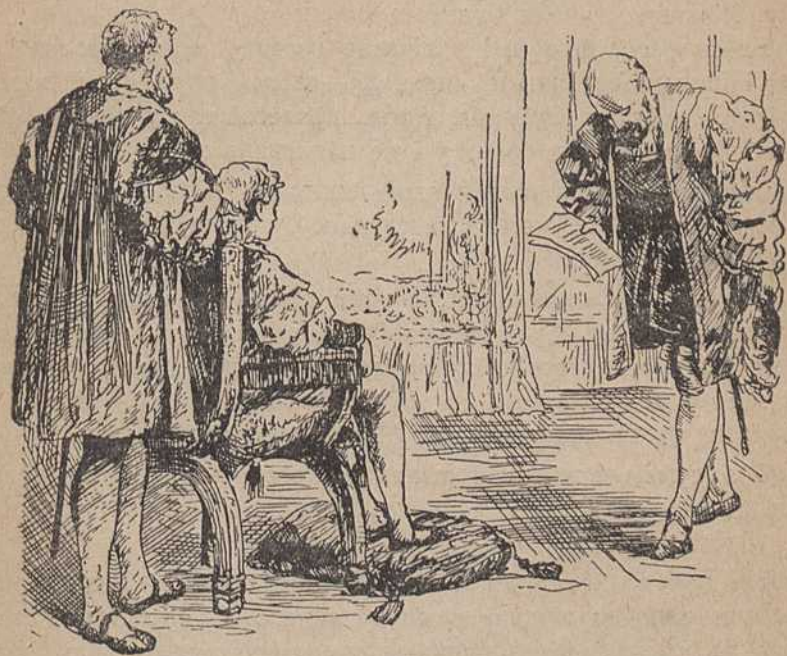
— Я прысланы каралём па сакрэтнай справе. Ці не пажадае ваша каралеўская высокасць адпусціць усіх, хто знаходзіцца тут каля вас, за выключэннем мілорда графа Гертфорда?

Заўважыўшы, што Том як быццам не ведае, як адпусціць прыдворных, Гертфорд шапнуў яму, каб ён зрабіў знак рукой, не турбуючы сябе гаворкай, калі ў яго няма жадання гаварыць.

Калі світа вышла, лорд Сент-Джон сказаў:

— Яго вялікасць загадвае, каб, дзеля важных і глыбокіх дзяржаўных меркаванняў, яго высокасць прынц скрываў сваю хваробу, наколькі ён будзе магчы, да таго часу, пакуль хвароба міне і прынц зноў стане такім, якім ён быў раней. Кароль

загадае, каб прынц ні перад кім не адмаўляў, што ён сапраўдны прынц, наследнік англійскага прастола, каб ён заўсёды высока трымаў свой князёўскі гонар і прымаў без ніякіх супярэчанняў знакі паслухмянасці і пашаны, якія належаць яму па праву і старадаўняму звычайу; каб ён перастаў расказваць

Лорд Сент-Джон пакланіўся.

каму-б там ні было аб сваім нізкім паходжанні і нізкай долі, бо гэтыя расказы ёсць ні што іншае, як хваравітыя выдумкі яго ператамлёнай фантазіі; каб ён старанна дамагаўся ўваскрасіць у сваёй памяці знаёмыя яму твары, і ў тых выпадках, калі гэта не ўдасца яму, няхай ён захоўвае спакой, не выказваючы ні малейшага здзіўлення ці іншых адзнакаў забыўчывасці; у часе-ж парадных прыёмаў, калі ён не будзе ведаць, што казаць або рабіць, няхай не выказвае ён непакою перад староннімі, а раіцца з лордам Гертфордам ці са мною, яго пакорным слугой, бо граф і я спецыяльна для гэтага да яго прыстаўлены і будзем заўсёды пад рукою, пакуль не будзе скасаваны загад караля. Так загадвае яго вялікасць кароль, які шле прывітанне вашай

каралеўскай высокасці, просячы бога, каб ён па сваёй міласэрнасці паслаў вам хуткае вылячэнне і захаваў вас на ўвесь век.

Лорд Сент-Джон пакланіўся і адышоў убок. Том пакорна адказаў:

— Так загадаў кароль. Ніхто не можа не паслухаць каралеўскіх загадаў або прыстасоўваць іх да сваіх патрэб, як цесную адзежу. Жаданне караля будзе выканана.

— Дзеля таго, што яго вялікасць загадаў не турбаваць вас кнігамі і іншымі сур'ёзнымі справамі,—сказаў лорд Гертфорд,—ці не будзе ласкава ваша высокасць правесці час у лёгкіх забавах, каб не стаміцца к банкету і не папсаваць здароўя.

На твары Тома з'явілася здзіўленне; ён збянтэжана паглядзеў на лорда Сент-Джона і пачырванеў, сустрэўшы накіраваны на яго сумны позірк.

— Памяць усё яшчэ не вяртаецца да цябе,—сказаў лорд,—і таму мае словы здаюцца табе здзіўнымі; але не трывожся, гэта міне, як толькі ты пачнеш папраўляцца. Мілорд Гертфорд кажа пра банкет у Сіці: месяцы два назад кароль абяцаў, што ты, сэр, будзеш на ім прысутнічаць. Цяпер ты прыпамінаеш?

— Я з сумам павінен прызнацца, што памяць, сапраўды, здрадзіла мне,—адказаў Том няўпэўненым голасам і пачырванеў зноў.

У гэту мінуту далажылі аб лэдзі Елізавета і лэдзі Джэн Грэй. Лорды многазначна зірнулі адзін на аднаго, і Гертфорд быстра пайшоў да дзвярэй. Калі маладыя прынцэсы праходзілі міма яго, ён ціха сказаў ім:

— Прашу вас, лэдзі, рабіце выгляд, што вы не заўважаеце яго дзівацтвы, і не выказвайце здзіўлення, калі памяць будзе пакідаць яго. Вы з прыкрасцю ўбачыце, што яна здраджвае яму на кожным кроку.

Тым часам лорд Сент-Джон казаў на вуха Тому:

— Прашу вас, сэр, выконвайце свята волю яго вялікасці. Прыпомніце ўсё, што можаце прыпомніць; рабіце выгляд, што прыпамінаеце рэшту. Не дайце ім заўважыць, як дужа вы змяніліся. Вы-ж ведаеце, як моцна любяць вас вашы таварышкі-прынцэсы і як гэта засмуціць іх. Можна дазволіце, сэр, каб я і ваш дзядзя асталіся тут?

Том жэстам выразіў згоду і незразумела прамармытаў нейкае слова. Яму ўжо пайшла на карысць навука, і ён па шчы-

расці рашыў як мага добрасумленней выконваць каралеўскі загад.

Не глядзячы на ўсе перасцярогі, гутарка паміж Томам і прынцэсамі часам станавілася няёмкай. Праўду кажучы, Том не раз гатоў быў загубіць усю справу і аб'явіць, што ён непрыгодны да такой пакутлівай ролі; але кожны раз яго выратоўваў такт прынцэсы Елізаветы.

Абодва лорды былі нападзены і ўдала вырочалі яго двума трыма словамі, сказанымі нібы незнарок. Адзін раз маленькая лэдзі Джэн прывяла Тома проста ў распач, звярнуўшыся да яго з такім пытаннем:

— Ці не забыў ты сёння аддаць доўг яе вялікасці каралеве, мілорд?

Том замяшаўся, марудзіў з адказам і ўжо гатоў быў бракнуць наўздагад абы-што, але яго выручыў лорд Сент-Джон, адказаўшы за яго з лёгкасцю царадворца, прывыкшага знаходзіць выхад з усякага далікатнага і складанага становішча:

— Як жа-ж, мілэдзі! Яна супакоіла яго адносна стану здароўя яго вялікасці; ці не праўда, ваша высокасць?

Том прамармытаў нешта такое, што можна было прыняць за пацвярджэнне, але адчуў, што ён выходзіць на слізкую дарогу. Крыху пазней у гутарцы было сказана, што прынцу прыдзецца на час пакінуць вучэнне.

Маленькая прынцэса ўсклікнула:

— Ах, як шкада! Як шкада! Ты так шпарка ішоў наперад. Але нічога, пацярпі, гэта ненадоўга. У цябе яшчэ будзе час набрацца вучонасці і вывучыць столькі-ж замежных моў, колькі ведае твой бацька!

— Мой бацька!—усклікнуў, забыўшыся, Том.—Ды ён і на сваёй роднай мове гаворыць так, што хіба толькі свінні ў хлеве могуць зразумець яго; а што тычыцца вучонасці...

Ён падняў вочы і сустрэў строгі, засцерагаючы позірк лорда Сент-Джона.

Ён запнуўся, пачырванеў, потым прадаўжаў ціха і сумна:

— Ах, мая немач зноў мучыць мяне, і мыслі мае забыталіся. Я не хацеў зрабіць знявагі яго вялікасці.

— Мы ведаем гэта, сэр,—сказала прынцэса Елізавета, пачынаючы і пяшчотна кладучы руку «брата» паміж сваімі далонямі.— Не трывожся гэтым! Віна не твая, ва ўсім вінавата твая хвароба.

— Ты ўмееш уцяшаць, мілая лэдзі,— з удзячнасцю сказаў Том,— і я ад усёй душы дзякую табе.

Адзін раз свавольніца лэдзі Джэн кінула Тому якуюсыці простую фразу па-грэчаску. Пільная прынцэса Елізавета адразу заўважыла па выразу твара Тома, што выстрал не трапіў у цэль, і спакойна адказала замест яго цэлым залпам гучных грэчаскіх фраз; потым зараз-жа перамяніла гутарку.

Час праходзіў прыемна, і наогул гутарка ішла гладка. Падводныя каменні і мелі сустракаліся радзей, і Том хваляваўся меней, бачачы, як усе стараюцца дапамагчы яму і не заўважаць яго памылак. Калі выяснілася, што прынцэсы павінны суправаджаць яго ўвечары на банкет у лорд-мэра ¹⁾, сэрца Тома скала-нулася ад радасці, і ён уздыхнуў з палягчэннем, адчуўшы, што ён не будзе адзінокім у натоўпе чужых людзей, хоць гадзіну назад мыслы, што прынцэсы паедуць з ім, прывяла-б яго ў вялікі жак.

Лорды, ангелы-ахоўнікі Тома, атрымалі ад гэтай гутаркі менш прыемнасці, як рэшта ўдзельнікаў. Яны адчувалі сябе так, нібы праводзілі вялікі карабль праз небяспечную пратоку; увесь час яны былі напаягове, і іхні абавязак не здаваўся ім дзіцячай забавай. Так што, калі візіт юных лэдзі падышоў да канца і далажылі аб лордзе Гілфордзе Дэдлі, яны адчулі сябе надта стомленымі і ведалі, што цяпер ім будзе нялёгка пусціцца ў новае небяспечнае плаванне і прывесці свой карабль назад. Таму яны пачціва парайлі Тому папрасіць выбачэння і адхіліць наведванне. Том і сам быў гэтаму рады, затое твар лэдзі Джэн крыху нахмурнеў, калі яна пачула, што эlegantны малады кавалер не будзе прыняты.

Настала пауза. Усе сціхлі і нібы чакалі чагосьці. Том не разумеў, што гэта значыць. Ён паглядзеў на лорда Гертфорда, той зрабіў яму знак, але ён не зразумеў і гэтага знака. Лэдзі Елізавета са сваёй звычайнай кемлівасцю паспяшыла вылучыць яго. Яна зрабіла перад ім глыбокі рэверанс і спытала:

— Ваша вялікасць, брат мой, дазволіце нам адысці?

— Вы, мілэдзі, можаце прасіць у мяне ўсё, што хочаце,— сказаў Том,— але я ахвотней выканаў-бы ўсякую іншую вашу

¹⁾ Лорд-мэр—гарадскі галава. Па старадаўняму звычаю, гандлёвыя карпарацыі лонданскага Сіці выбіраюць штогод лорд-мэра. 9 лістапада адбы-ваецца ўрачыстае шэсце новага лорд-мэра і прадстаўнікоў карпарацый у раскош-ных гістарычных касцюмах па вуліцах Сіці. Шэсце заканчваецца банке-там у гарадской ратушы.

просьбу, паколькі гэта залежыць ад мяне, чым пазбавіць сябе святла і радасці вашай прысутнасці, але няхай будзе ваш шлях прамяністым! Хай бароніць вас бог!

Ён усміхнуўся сам сабе і падумаў: «Нездарма ў маіх кнігах я жыў толькі ў кампаніі прынцаў і навучыўся пераймаць іхнія выкручастыя і квяцістыя прамовы!»

Калі прынцэсы вышлі, Том павярнуўся да сваіх апекуноў і сказаў:

— Ці не будзеце вы так ласкавы, мілорды, ці не дазволіце мне адпачыць дзе-небудзь тут у кутку?

— Справа вашай высокасці—загадаць, а наша—слухацца,—адказаў лорд Гертфорд.—Адпачынак вам сапраўды патрэбен, бо хутка вам трэба будзе зрабіць падарожжа ў Сіці.

Ён дакрануўся да званочка; прыбег паж і атрымаў загад за-прасіць сэра Вільяма Герберта. Сэр Вільям Герберт зараз-жа з'явіўся і павёў Тома ва ўнутраныя пакоі палаца. Першым рухам Тома было працягнуць руку да чашы з вадой, але аксамітна-шоўкавы прыслужнік зараз-жа схпіў чашу, апусціўся на адно калена і паднёс яе прынцу на залатым блюдзе.

Затым стомлены палоннік сеў і хацеў быў зняць з сябе абутак, нясмела просячы вачыма дазволу; але другі аксамітна-шоўкавы надаедлівы паж паспяшыў апусціцца на калені, каб вызваліць Тома і ад гэтай працы. Том зрабіў яшчэ дзве ці тры спробы абыйсціся без пабочнай дапамогі, але яго кожны раз папераджалі. Ён нарэшце здаўся і з пакорным уздыхам пра-мармытаў:

— Гора мне, гора! Як гэта яны не возьмуцца яшчэ і дыхаць за мяне!

У туфлях, у раскошным халаце, ён нарэшце прылёг адпачыць, але заснуць не мог: галава яго была надта перапоўнена мыслямі, а пакой—людзьмі. Ён не мог адагнаць мыслей, і яны асталіся пры ім; ён не ўмеў выслаць вон сваіх слуг, і таму яны таксама асталіся пры ім, на вялікую прыкрасць і для Тома і для іх саміх.

Пасля адходу Тома благародныя лорды, яго апекуны, асталіся ўдвух. Некаторы час абодва маўчалі, у раздум'і ківаючы галовамі і расхаджваючы па пакоі. Нарэшце лорд Сент-Джон загаварыў:

— Што ты аб гэтым па шчырасці думаеш?

— Па шчырасці, вось што: каралю асталося нядоўга жыць,

мой пляменнік страціў розум,—вар'ят узыйдзе на трон і вар'ят астанеца на троне. Хай ратуе бог нашу бедную Англію!

— Сапраўды, усё гэта падобна на ісціну. Але... ці няма ў цябе падазрэння...

Лорд Сент-Джон запнуўся і не адважыўся прадаўжаць: пытанне было надта далікатнае. Лорд Гертфорд стаў перад ім, па-

Некаторы час абодва маўчалі.

глядзеў яму ў твар ясным, адкрытым позіркам і сказаў:

— Гавары! Апрача мяне, ніхто тваіх слоў не пачуе. Падазрэнне аб чым?

— Мне вельмі цяжка, мілорд, выказваць словамі тое, што ў мяне ў думцы: ты вельмі блізкі яму па крыві. Выбач, калі я абражу цябе, але ці не здаецца табе дзіўным, што вар'яцтва так змяніла яго? Я не кажу, што яго гаворка ці постаць перасталі быць царственнымі, але ўсё-ж яны ў некаторых малазначных, нікчэмных дробязях адрозніваюцца ад яго ранейшай манеры трымаць сябе. Ці не дзіўна, што вар'яцтва сцёрла з яго памяці нават рысы яго бацькі; ён забыў нават звычайныя знакі пашаны, якія належаць яму ад усіх акружаючых; ці не дзіўна, што, захаваўшы ў сваёй памяці лацінскую мову, ён забыў грэчас-

кую і французскую? Не абражайся маімі словамі, мілорд, але здымі ў мяне цяжар з грудзей і прымі загадзя душэўную маю падзяку! Мяне праследуюць яго словы, што ён не прынц і...

— Досыць, мілорд. Замаўчы! Тое, што гаворыш ты,— здрада. Ты забыў загад караля! Памятай, што, слухаючы цябе, я раблюся саўдзельнікам твайго злачынства.

— *Замаўчы! Тое, што гаворыш ты,—здрада.*

Сент-Джон пабляднеў і паспяшыў сказаць:

— Я памыліўся, я прызнаю гэта сам. Будзь так велікадушны і літасцівы, не выдавай мяне, і я ніколі больш не буду ні размышляць, ні гаварыць аб гэтым. Не будзь са мной надта суровы, сэр, а то я загіну.

— Я задаволены, мілорд. Калі ты не будзеш паўтараць сваю абразлівую выдумку ні мне, ні каму іншаму, я буду лічыць твае словы нібы нясказанымі. Пакінь свае пустыя падазрэнні. Ён сын маёй сястры: яго голас, твар, постаць знаёмы мне ад самай яго калыскі. Вар'яцтва магло выклікаць у ім не толькі твая супярэчлівыя дзівацтвы, якія ты заўважыў, але і другія, яшчэ больш здзіўляючыя. Хіба ты не памятаеш, як стары барон Марлі,

страціўшы розум, забыў свой уласны твар, які ведаў шэсцьдзсят гадоў, і запэўняў, што ён чужы; не, больш таго, запэўняў, нібы ён сын Марыі Магдаліны, нібы галава яго з іспанскага шкла, і—смешна казаць—не дазваляў нікому дакрапуцца да яе, каб чыя-небудзь нязграбная рука не разбіла яе. Адгані прэч твае сумненні, мой добры мілорд! Гэта сапраўдны прынец—ці мне яго не ведаць!—і хутка ён стане тваім каралём. Табе карысна падумаць аб гэтым больш, чым аб якіх там іншых рэчах.

Пагаварыўшы яшчэ крыху з лордам Сент-Джонам, прычым лорд Сент-Джон гарача і шмат разоў адракаўся ад сваіх памылковых слоў і запэўняў, што больш ніколі, ніколі ён не будзе аддавацца падобным сумненням, лорд Гертфорд развітаўся з ім і астаўся адзін берагчы спакой прынца. Хутка і ён паглыбіўся ў размышленні, і, відаць, чым больш ён думаў, тым больш мучыла яго трывога. Нарэшце ён пачаў хадзіць па пакоі.

«Глупствы! Ён п а в і н е н быць прынцам!—мармытаў ён сам сабе.—Ва ўсёй краіне не знойдзецца чалавека, які адважыўся-б сцвярджаць, што два хлопчыкі рознай крыві і рознага роду могуць быць так дзіўна падобнымі адзін да аднаго, нібы блізныя. Ды каб нават і так! Было-б яшчэ больш дзіўным цудам, каб выпадак падмяніў іх. Не, гэта глупства, глупства, глупства!»

Праз некаторы час лорд Гертфорд сказаў сабе: «Каб яшчэ ён быў самазванец, каб ён выдаваў сябе за прынца,—гэта было-б натуральна; у гэтым быў-бы які-небудзь сэнс. Але ці чуў хто пра такога самазванца, які, бачачы, што і кароль, і двор, і ўсе завуць яго прынцам, а д м а ў л я ў-бы свой сан і адмаўляўся ад той пашаны, якая яму робіцца. Не! Клянуся святым Свіцінам, не! Ён сапраўды прынец, страціўшы розум».

РАЗДЗЕЛ СЁМЫ

ПЕРШЫ КАРАЛЕЎСКІ АБЕД ТОМА

А гадзіне папоўдні Том пакорліва перацярпеў пакуту пераапанання к абеду. Яго зноў убралі ў такі-ж раскошны касцюм, як і раней, але перамянілі на ім абсалютна ўсё—ад каўнерчыка да панчоў. Затым з вялікай цэрамоніяй правялі яго ў абшырную, багата абсталяваную залу, дзе быў накрыты стол на аднаго чалавека. Уся пасуда была з літога золата

і ўпрыгожана такімі ўзорамі, якія рабілі яе надзвычайна каштоўнай, бо гэта была работа Бенвенуто Чэлліні¹⁾.

Пакой быў напалову заняты высокароднымі прыслужнікамі. Капелан²⁾ прачытаў малітву, і згаладалы Том гатоў быў ужо накінуцца на ежу, але яму перашкодзіў мілорд граф Берклі, які падвязаў яму на шыю сурветку; важны абавязак падвязаць сурветкі прынцам Уэльскім быў наследны ў сям'і гэтага лорда. Побач стаяў падчашнік, які папераджаў усе спробы Тома наліць сабе сваімі рукамі віна. Тут-жа знаходзіўся другі лорд—спрабавальнік. Ён быў пры яго высокасці прынцу Уэльскім выключна для таго, каб па першаму патрабаванню лакаштаваць усе падазроныя стравы, і такім чынам рызыкаваў быць атручаным. У той час спрабавальнік быў ужо непатрэбнай аздобай у каралеўскай сталовай, бо яму нячаста даводзілася выконваць свае абавязкі; але былі часы за некалькі пакаленняў да Генрыха VIII, калі пасада спрабавальніка была надзвычай небяспечная, і мала хто дамагаўся такой ганаровай пасады. Дзіўна, чаму гэты абавязак не ўсклалі на якога-небудзь сабаку або хіміка—але хто зразумее каралеўскія звычкі!

Быў тут і лорд д'Арсі, першы камергер. Навошта ён тут быў, дзея якой патрэбы—невядома, але ён быў тут, і нічога з гэтым не зробіш! Быў тут і лорд-дварэцкі. Ён стаяў у Тома за спіной і сачыў, каб усе цэрамоніі выконваліся да малейшых дробязей. Цэраманіялам распараджаліся лорд галоўны лакей і лорд галоўны кухмістэр, якія стаялі паблізу. Апрача іх, у Тома было яшчэ трыста восемдзсят чатыры чалавекі прыслугі, але, вядома, не ўсе яны знаходзіліся ў сталовай—і чвэрці іх не прысутнічала на гэтым абедзе. Том нават не падазраваў, што яны існуюць на свеце.

Усе прысутныя перад гэтым былі вымуштраваны; ім загадалі не забываць, што ў прынца часовае пацяменне розуму, і не здзіўляцца яго дзівацтвам. Хутка гэтыя дзівацтвы выявіліся перад імі поўнасьцю, але выклікалі ў слугах не смех, а толькі жаль. Ём горка было бачыць, што іх улюбёны прынец гэтак хварэе.

Бедны Том браў стравы проста рукамі, але ніхто не дазволіў сабе ўсміхнуцца або паказаць, што заўважыў яго паво-

1) Бенвенуто Чэлліні (1500—1571)—славуты італьянскі скульптар і разьбяр па металу.

2) Прыдворны поп.

дзіны. Ён з цікавасцю і глыбокай дапытлівасцю разглядаў сваю сурветку, таму што тканіна яе была тонкая і прыгожая, і нарэшце прастадушна сказаў:

Том браў стравы рукамі.

такому ўчынку, і ўсе зрабілі выгляд, што не заўважылі гэтага.

Затое сам Том адчуў, што зрабіў нядобрае, і засароміўся, бо ў часе ўсяго абедна гэта было першае, што яму дазволілі зрабіць уласнымі рукамі, і ён не сумняваўся, што зрабіў нешта вельмі непрыстойнае, не належнае каралеўскаму сыну. У гэту хвіліну мускулы яго носа пачалі торгацца. Кончык носа зморшчыўся і задраўся ўгару. Гэта становішча зацягвалася, і трывога Тома расла. Ён з мальбою глядзеў то на аднаго, то на другога з лордаў свету; нават слёзы выступілі ў яго на вачах.

¹⁾ Да канца царствавання Генрыха VIII у Англіі не садзілі ні салаты, ні морквы, ні рэпы, ні іншай гародніны. Уся гародніна прывозілася з Галандыі і Фландрыі і лічылася незвычайнай раскошаю. Калі каралева Екацерыне хацелася пад'есці салаты, яна была вымушана паслаць за ёю спецыяльнага пасланца ў Галандыю. (*Юм, Гісторыя Англіі, т. III, стар. 314.*)

Лорды кінуліся да яго з засмучанымі тварамі, просячы сказаць, што здарылася. Том сказаў са шчырай пакутай у голасе:

— Прашу міласці, мілорды: у мяне страшэнна свярбіць нос. Якія цэрамоніі і звычаі трэба выконваць у падобных выпадках? Калі ласка, адкажыце хутчэй, бо я ўжо не маю сілы цярапецц!

Ніхто не ўсміхнуўся; ва ўсіх былі сумныя, заклапочаныя твары, усе сарамліва пазіралі адзін на аднаго, нібы просячы дапамогі і парады. Але перад імі была глухая сцяна, і ва ўсёй англійскай гісторыі нішто не паказвала, як праз яе перашагнуць. Галоўнага цэрамоніймейстэра не было, і ніхто не адважваўся пусціцца ў плаванне па гэтым невядомым моры, ніхто не асмельваўся развязаць на сваю рызыку гэту сур'ёзную і важную задачу. На вялікі жаль, наследнага казыгальшчыка ў Англіі не было. Тым часам слёзы вышлі з сваіх берагоў і пацяклі ў Тома па шчаках. Яго нос свярбеў усё горш і ўсё настойлівей патрабаваў, каб яго палягчылі. Нарэшце прырода перавярнула ўсе перашкоды прыдворных прыстойнасцей, і Том, молячыся ў душы аб дараванні, калі ён парушыў этыку, пачасаў свой нос уласнаю руюю.

Абед скончыўся; адзін з лордаў паднёс Тому вялікі неглыбокі таз з чыстага золата, напоўнены араматынай ружовай вадой для паласкання рота і мыцця рук; наследны падвязвальнік сурветкі стаў побач, трымаючы напаягове ўціральнік.

Том з неўразуменнем разглядаў таз, потым узяў яго ў рукі, паднёс да губ з самым сур'ёзным выглядам, глынуў разок і зараз-жа вярнуў залатую пасудзіну лорду, які стаяў ля стала.

— Не, мілорд, гэта мне не да смаку. Пах прыемны, але моцнасці ніякай няма.

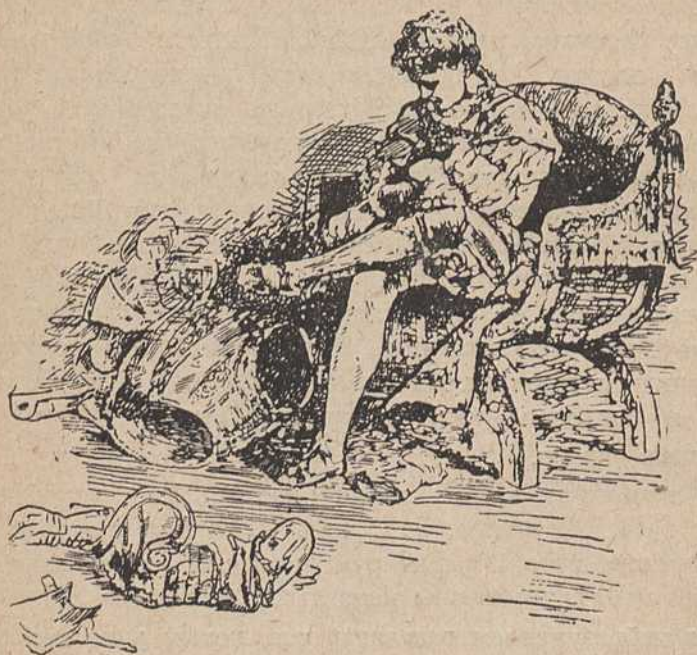
Гэты новы выбрык прынца пацвердзіў, што розум яго пашкоджаны, і таму ніхто не засмяўся; усе толькі засмуціліся і хварэлі душой, бачачы такое сумнае з'явішча.

Услед за тым Том, сам таго не ведаючы, зрабіў яшчэ адну хібу: вышаў з-за стала акурат у тую мінуту, калі прыдворны поп падняўся з месца, стаў у яго за крэслам, падняў рукі і ўзвёў вочы ўгару, рыхтуючыся пачаць малітву. Але і тут ніхто нібы не заўважыў, што прынец парушае звычай.

Цяпер нашага маленькага прыяцеля, па яго настойлівай просьбе, адвялі ў кабінет прынца Уэльскага і пакінулі аднаго.

Па сценах, па дубовых панелях у кабінеце віселі на асобых кручках розныя часткі бліскачай сталёвай зброі з цудоўнай залатай інкрустацыяй.

Том надзеў на сябе латы, рукавіцы, шлем з пер'ямі і ўсё іншае, што можна надзець без нічыёй дапамогі; яму нават прышло было ў галаву паклікаць каго-небудзь, каб яму дапа-

Том надзеў латы.

маглі скончыць яго туалет, але ён успомніў пра арэхі, прынесеныя з абеды, і падумаў, як весела будзе грызці іх не на вачах натоўпа, без ніякіх наслідных лордаў, якія мучаюць цябе няпршанымі паслугамі, і паспяшыў павесіць усе тэтыя цудоўныя даспехі на месца. Скора ён ужо лузаў арэхі і адчуваў сябе бадай шчаслівым, у першы раз з таго часу, як бог у пакаранне за яго грахі ператварыў яго ў каралеўскага сына. Калі арэхі былі ўсе з'едзены, ён заўважыў у шафе некалькі кніг з прывабнымі загаловамі, у тым ліку адну аб этыкеце пры англійскім двары. Гэта была каштоўная знаходка! Ён улёгся на раскошную канапу і з самай добрасумленнай стараннасцю ўзяўся навуцацца. Пакінем яго пакуль што там.

ПЫТАННЕ ПРА ПЯЧАТКУ

Каля пятай гадзіны Генрых VIII прачнуўся ад неасвяжаючай, цяжкай дрымоты і прамармытаў сам сабе:

— Трывожныя сны, трывожныя сны! Блізка мой канец, і сны прадракаюць яго. Мой аслабеўшы пульс пацвярджае прадраканні сноў.

Раптам злосны агонь бліснуў у вачах караля, і ён прамовіў ледзь чутна:

— Але то і памрэ раней за мяне!

Прыдворныя заўважылі, што кароль прачнуўся, і адзін з іх спытаўся, ці будзе ласкавы яго вялікасць прыняць лорда-канцлера, які чакае ў суседнім пакоі.

— Няхай увойдзе! Няхай увойдзе!—горача крыкнуў кароль.

Лорд-канцлер увайшоў і, схіліўшы калені перад каралеўскім ложкам, сказаў:

— Я выканаў вашу волю. Па загаду вашай вялікасці, пэры каралеўства ў парадным адзенні ў гэтую мінуту стаяць у зале суда і, прыгаварыўшы да смерці герцага Норфолькскага, пачытава чакаюць вашых загадаў.

Твар караля асвятліўся лютай радасцю.

— Падыміце мяне!—сказаў ён.—Я сам стану перад маім парламентам і ўласнаю маёю рукою прылажу пячатку да прыгавара, які вызваляе мяне ад...

Голас яго абарваўся; чырвань на шчоках замянілася бледнасцю; прыдворныя апусцілі яго на падушкі і паспяшылі ачуліць яго лекарамі. Крыху счакаўшы, кароль сумна сказаў:

— Як прагнуў я гэтай салодкай гадзіны, і вось яна прышла надта позна, і мне нельга ўжо пацешыцца гэтак жаданай падзеяй. Ідзі-ж, ідзі хутчэй,—няхай другія выканаюць гэты радасны абавязак, які я не маю сілы выканаць. Я давяраю маю вялікую пячатку асобай дзяржаўнай камісіі; выберы сам тых лордаў, з якіх будзе складацца гэта камісія, і зараз-жа прымайцеся за справу. Спяшайцеся, кажу табе! Перш чым сонца зойдзе і падымецца зноў, прынясі мне яго галаву, каб я мог паглядзець на яе.

— Воля караля будзе выканана. Ці не пажадае ваша вялі-

касць даць загад, каб мне зараз-жа далі вялікую пячатку, каб я мог выканаць гэту справу.

— Пячатку? Але-ж яна знаходзіцца ў цябе.

— Выбачайце, ваша вялікасць! Два дні назад вы самі ўзялі яе ў мяне і пры гэтым казалі, што ніхто не павінен чапаць яе,

Прыдворныя апусцілі яго на падушкі.

пакуль вы сваёй каралеўскай рукою не зацвердзіце смяротны прыгавар герцагу Норфолькскаму.

— Але, памятаю: я сапраўды ўзяў яе,—памятаю... Але куды я дзеў яе?.. Я так аслабеў... У апошнія дні памяць так часта здраджвае мне... Нічога не разумею, не ведаю...

І кароль залепятаў нешта незразумелае, ківаючы сівой галавой і дарэмна стараючыся ўцяміць, што ён зрабіў з пячаткай. Нарэшце лорд Гертфорд адважыўся, схіліўшы калена, напамінь яму:

— Ваша вялікасць, асмелюся далажыць вам: тут многія, у тым ліку і я, памятаюць, што вы аддалі вялікую дзяржаўную пячатку яго вялікасці прынцу Уэльскаму, каб ён хаваў яе ў сябе да таго дня, калі...

— Так, сапраўды так!—усклікнуў кароль.—Прынясі-ж яе!
Ды хутчэй, бо час ляціць!

Лорд Гертфорд з усіх ног пабег да Тома, але хутка вярнуўся збянтэжаны, з пустымі рукамі.

— З прыкрасцю павінен паведаміць майму валадару каралю непрыемную і горкую вестку,—сказаў ён,—па волі боскай немач прынца яшчэ не прайшла, і ён не можа прыпомніць, ці была аддана яму вялікая пячатка. Я паспашыў далажыць аб гэтым вашай вялікасці, мяркуючы, што наўрад ці варта шукаць яе ў шматлікіх пакоях і залах, належачых яго высокасці. Гэта было-б стратай каштоўнага часу.

Ён каралю перарваў яго прамову. З глыбокім смуткам у голасе кароль прамовіў:

— Не турбуйце яго! Беднае дзіця. Рука боская абцяжэла на ім, і маё сэрца разрываецца ад любові і жалю да яго і сумуе, што я не магу ўзяць яго цяжар на свае старыя, змучаныя згрызотамі плечы, каб ён быў спакойны і шчаслівы.

Кароль сплюшчыў вочы, прамармытаў нешта незразумелае і змоўк. Праз некаторы час павекі яго зноў адкрыліся. Ён павёў навакол мутнымі вачыма і нарэшце спыніў іх на лордзе-канцлерах, які стаяў перад ім на калене. Раптам твар яго ўспыхнуў гневам.

— Як, ты яшчэ тут? Клянуся госпадам богам, калі ты сёння не скончыш са здраднікам, заўтра-ж ты заплочіш мне сваёй галавой!

Канцлер, трасучыся ўсім целам, усклікнуў:

— Злітуйцеся, ваша вялікасць, мой добры кароль! Я чакаю каралеўскай пячаткі.

— Ты, здаецца, звар'яцеў, мой любы! Малая пячатка, тая, што раней я вазіў з сабою ў чужыя краіны, ляжыць у мяне ў скарбніцы. І калі знікла вялікая, хіба табе нехапае малой? Ідзі! І не смей вяртацца без яго галавы.

Бедны канцлер з вялікай паспешнасцю ўдék ад небяспечнага каралеўскага гневу; а камісія не марудзіла з зацвярджэннем прыгавара, вынесенага рабалепным парламентам, і назначыла на другую раніцу пакаранне смерцю першага пэра Англіі, злашчаснага герцага Норфолькскага.

ПАРАД НА РАЦЭ

У дзесяць гадзін вечара шырокі фасад палаца з боку ракі зазіхаеў вясёлымі агнямі. Рака, наколькі магло ахапіць вока ў кірунку да Сіці, была ўся пакрыта рыбацкімі баркамі і весляцельнымі суднамі. Уся гэта флатылія, убраная рознакаляровымі ліхтарыкамі, ціха калыхалася на хвалях і была падобна на вялізны стракаты кветнік, які калышацца ад подыху летняга ветру. Якая жывапісная была тэраса з каменнымі ступенямі, што вялі ўніз к вадзе! Яна была настолькі вялікая, што на ёй магла-б змясціцца армія якой-небудзь нямецкай дзяржавы. На ёй выстраіліся рады каралеўскіх алебардшчыкаў у бліскучых даспехах, і цэлае войска слуг сноўдалася на ёй узад і ўперад, спешна канчаючы апошнюю падрыхтоўку.

Але вось пачуўся нечы загад, і на тэрасе ў адзін міг не асталася ніводнай жывой душы. Усё паветра, здавалася, замерла ад напружанага чакання. Уся рака была запоўнена людзьмі, якія стаялі ў лодках і, засланяючы вочы ад яркага святла ліхтароў і факелаў, глядзелі ў бок палаца.

К ступеням тэрасы падплывалі адно за адным залочаныя прыдворныя судны. Іх было сорак—пяцьдзесят, не меней. У кожнага судна высокі нос і карма былі пакрыты мастацкай разьбой. Адны з іх былі ўбраны флажкамі і сцягамі, другія—залатой парчой і рознакаляровай тканінай з вышывым на іх фамільным гербам, а некаторыя—шоўкавымі флагамі. Да гэтых шоўкавых флагаў было прывешана шмат сярэбраных званочкаў, з якіх так і сыпаліся ва ўсе бакі вясёлыя пырскі музыкі пры малейшым подыху ветру.

Лодкі, якія належалі лордам світы прынца Уэльскага, былі ўпрыгожаны яшчэ больш вычварна: іх барты былі абвешаны распіснымі шчытамі з ярка намалёванымі гербамі. Кожную каралеўскую барку цягнула на буксіры маленькае судна. Апрача грабцоў, на гэтых суднах сядзелі воіны ў бліскучых шлемах і латах ды музыканты.

У шырокіх варотах галоўнага ўвахода ўжо з'явіўся авангард чакаемай працэсіі—атрад алебардшчыкаў.

Алебардшчыкі былі адзеты ў паласатыя, чорныя з чырвоным, штаны, аксамітныя шапачкі, аздобленыя збоку сярэбранымі ружамі, і камзолы з цёмначырвонага і блакітнага сукна, з вышы-

тымі золатам трыма пер'ямі—гербам прынца—на спіне і на грудзях. Дрэўкі іх алебард былі абцягнуты яркачырвоным аксамітам з залатымі цвічкамі і залатымі кутасамі.

Алебардшчыкі выстраіліся ў дзве даўгія шарэнгі, якія ішлі па абодвух баках лесніцы ад варот палаца да самай вады. Між гэтымі двума шарэнгамі лакеі прынца, у пунсова-залатых ліўрэх, разаслалі мяккі паласаты кавёр. Як толькі гэта было выканана, у палацы пачуліся гукі труб.

Хор музыкантаў на вадзе грывнуў вясёлую прэлюдыю, і два прывратнікі з белымі жэзламі вышлі павольнай і паважнай хадюю з партала. За імі следаваў афіцэр з цывільным жэзлам і другі афіцэр, які нёс гарадскі меч; затым некалькі сержантаў гарадской варты ў поўнай параднай форме і са значкамі на рукавах; затым герольдмейстэр ордэна Падвязкі ў мантыі, надзетай на латы; потым некалькі рыцараў ордэна Лазні¹⁾, усе з белымі мярэжамі на рукавах; за імі іхнія зброеносцы; потым судзі ў пунсовых мантыях і шапачках; затым лорд-канцлер Англіі ў расхінутай наперадзе пурпуровай мантыі, абшытай вавёркавымі скуркамі; затым дэпутацыя ад гарадскога насельніцтва ў яркачырвоных плашчах і, нарэшце, старшыні розных грамадзянскіх таварыстваў у поўным парадзе. Далей з'явіліся дванаццаць французскіх вяльмож у раскошным убранні, якое складалася з шоўкавых белых камзолаў з залатымі палоскамі, кароткіх мантый з чырвонага аксаміту, абшытых ліловай тафтой, і сталі павольна спускацца па ступеньках. Усе яны належалі да світы французскага пасла. За імі ішлі дванаццаць кавалераў світы іспанскага пасла, апранутыя ў чорны аксаміт без ніякай аздабы. А за імі следавала некалькі знатнейшых англійскіх вяльмож, кожны са сваёй світай.

У палацы загрымелі трубы, і ў дзвярах з'явіўся дзядзька прынца, будучы вялікі герцаг Самерсецкі, у камзоле з чорнай у золаце парчы і ў малінавым атласным плашчы, затканым сярэбранай сеткай і залатымі кветкамі. Ён павярнуўся, прыпадняў шапачку з пер'ямі, выгнуў стан у нізкім, пачцівым паклоне і пачаў спускацца задам, кланяючыся на кожнай ступеньцы.

Услед за тым раздаліся працяглыя трубныя гукі і кліч: «Дарогу яго высокасці, магутнаму лорду Эдуарду, прынцу Уэльскаму!» Высока над сценамі палаца ўзвіліся чырвоныя

¹⁾ Рыцарскі ордэн, заснаваны каралём Генрыхам IV у 1399 годзе. Пасвячэнне ў гэты ордэн суправаджалася, паміж іншым, купаннем.

агністыя языкі; пачуўся грукат, нібы гром пракаціўся; увесь вялізны натоўп народа на рацэ зароў, вітаючы прынца, і Том Кэнці, віноўнік і герой усёй гэтай цэрамоніі, з'явіўся на тэрасе, злёгку ківаючы царственнай галавой.

Том Кэнці з'явіўся на тэрасе.

Ён быў раскошна ўбраны ў белы атласны камзол. У камзоле быў нагруднік з пунсовай парчы, усеяны алмазным пяском і аблямаваны гарнастаем. На камзол накінуты быў плашч з бела-залатой парчы, на якой быў герб з трох пер'яў; плашч быў абшыты блакітным атласам, усеяны жэмчугам і каштоўнымі камямі і зашпілены брыльянтавай пражкай. На шыі ў прынца віселі ордэн Падвязкі і многія чужаземныя ордэны; кожны раз, калі на яго падала святло, каштоўныя камяні зялі асляпляючым бляскам. О, Том Кэнці, народжаны ў халуце, выгадаваны ў лонданскіх канавах, знаёмы з рыззём, брудам і жабрацтвам, якое відовішча прадстаўляў ён сабою!

РАЗДЕЛ ДЗЕСЯТЫ

ЛІХІЯ ПРЫГОДА ПРЫНЦА

Мы пакінулі Джона Кэнці ў тую мінуту, калі ён валачыў сапраўднага прынца ў Двор аб'едкаў, сярод шумнай весялосці натоўпу, праследаваўшага яго па пятах. Знайшоўся толькі адзін чалавек, які асмеліўся заступіцца за палоннага, але гэтага чалавека ніхто не стаў слухаць, ды і наўрад ці хто пачуў яго—такі вялікі быў шум і гам. Прынц не спыняў адбівацца,

баронячы сваю свабоду і гневаючыся на такія грубыя і бязлітасныя абыходзіны. Джон Кэнці нарэшце страціў і тую малую долю цяплівасці, якая была адпушчана яму ад прыроды, і люта замахнуўся на прынца дубінай. Адзіны абаронца хлопчыка падбег, каб папярэдзіць збіванне, і ўдар траніў яму па руцэ.

— Чаго ты лезеш?—зароў Джон Кэнці.—Вось-жа табе, маеш!

— Ты хто такі?

Цяжкая дубіна нанесла абаронцу знішчальны ўдар па галаве, пачуўся стогн, цела звалілася на зямлю, пад ногі набегшага натоўпу. Праз мінуту натоўп ужо бег далей; гэты выпадак не засмуціў яго весялосці; забіты астаўся ляжаць адзін у цемры.

Тым часам прынец апынуўся ў логаве Джона Кэнці. Уваходныя дзверы былі зачынены ад усіх чужых; пры цьмяным святле сальнай свечкі, устаўленай у бутэльку, прынец ледзь мог разгледзець абрысы бруднай трушчобы і яе жыхароў. У куце, ля сцяны, сядзелі, скурчыўшыся на падлозе, дзве мурзы-дзяўчынкі і жанчына сярэдняга ўзросту, з выглядам жывёлы, прывыклай да біцця; яны і цяпер чакалі пабояў і вельмі баяліся іх. З другога кута выпаўзла скарэжаная старая ведзьма, сівая, дахматая, з бліскаючымі злосцю вачыма.

— Зірні-ка,—звярнуўся да яе Джон Кэнці,—тут у нас ідзе такая камедыя, аж любата. Толькі ты пачакай, не ўмешвайся. лакуль не нацешымся ўсмак, а потым ужо бі яго, колькі хочаш. Ідзі сюды, малы! Ну-ка, паўтары свае дурацкія словы, калі яшчэ не забыў іх! Як цябе завуць? Ты хто такі?

Ад крыўды кроў зноў прыхлынула к шчакам юнага прынца, і ён паглядзеў Джону прама ў твар пільным, гнеўным позіркам.

— Ты грубіян!—сказаў ён.—Ты не смееш загадваць мне. Паўтараю табе тое, што казаў: я Эдуард, прынец Уэльскі.

Старая ведзьма была так ашаломлена гэтым адказам, што ногі яе зусім прыклеіліся да падлогі; у яе нават духі захапіла. З дурным выглядам утаропілася старая на прынца, і гэта здалося яе бяздушнаму сыну такім забаўным, што ён аж зарагатаў.

Але на маці і сясцёр Тома Кэнці словы прынца зрабілі зусім іншае ўражанне: за мінуту перад тым яны баяліся, што бацька паб'е няшчаснага, цяпер-жа гэтая трывога замянілася другою. З горам і жахам яны падбеглі да прынца і загаласілі ўсе разам:

— О, бедны Том! Бедны хлопчык!

Маці ўпала на калені перад прынцам, палажыла рукі яму на плечы і скрозь слёзы з тугою глядзела яму ў вочы, гаворачы:

— Бедны ты мой хлопчык! Твае дурныя кніжкі зрабілі нарэшце сваю нядобрую справу і ўзялі ў цябе твой розум. Ах, навошта ты так зачытваўся імі? Колькі разоў я перасцерагала цябе! Ты разбіў маё матчына сэрца.

Прынц паглядзеў ёй у твар і ласкава сказаў:

— Твой сын здаровы і не траціў розуму, добрая жанчына! Сулакойся! Адпусці мяне ў палац, дзе ён знаходзіцца цяпер, і кароль, мой аўгусцейшы бацька, верне табе яго зараз-жа.

— Кароль—твой бацька! О, дзіця маё! Упрашаю цябе, не паўтарай гэтых слоў, якія пагражаюць табе смерцю і ўсім тваім блізкім—пагібеллю. Страсані з сябе гэты пагубны сон! Памяць твая забыталася, вярні яе на правільны шлях! Паглядзі на мяне! Хіба я не твая маці, якая радзіла цябе і любіць цябе?

Прынц паматаў галавой і неахвотна адказаў:

— Богу вядома, як мне цяжка засмучаць цябе, але-ж, сапраўды, я ніколі не бачыў твайго твара.

Жанчына зноў села на падлогу і загаласіла на ўсю хату.

— Ну, валяйце камедыю далей!—зароў раз'юшаны Кэнці.—
Эй, вы, Нэн і Бэт! Што-ж вы стаіце ў прысутнасці прынца?
Гэткія грубіяны! На калені, вы, жабрацкія вырадкі, ды кланяй-
цеся яму нізенька!

І ён зноў затросся ад смеху. Дзяўчаткі баязліва ўступіліся
за брата.

— Пашлі яго спаць, айцец!—сказала Нэн.—Адпачынак
і сон вернуць яму розум. Скажы яму класціся хутчэй.

— Адпусці яго, айцец!—сказала Бэт.—Ён сёння занадта зама-
руўся, больш як заўсёды. Заўтра ён вернецца дахаты не з пу-
стымі рукамі.

Гэтыя словы выцверазілі бацьку, і весялосць яго адразу знікла.
Мыслі яго накіраваліся на дзелавыя клопаты.

Ён сярдзіта павярнуўся да прынца і сказаў:

— Заўтра нам трэба заплаціць два пенсы гаспадару гэтай
нары. Два пенсы за поўгода... кватэрная плата... гэткая плойма
грошай! А то нас выганяць вон. Пакажы, што ты сабраў сёння!
Табе, лодыру, і прасіць неахвота.

Прынц сказаў:

— Не абражай мяне сваімі бруднымі словамі! Паўтараю табе,
я—сын караля.

Раздаўся звонкі ўдар: цяжкая рука Джона Кэнці апусцілася
на плячо прынца, і той упаў-бы, каб яго не падхапіла маці
Тома; прыціскаючы яго да сваіх грудзей, яна ўласным целам аба-
раніла яго ад кулакоў. Перапуджаныя дзяўчынкі зашыліся ў кут,
але на дапамогу сыну паспяшыла палаючая злосцю бабуля. Прынц
вырваўся з рук місіс Кэнці і крыкнуў:

— Ты не павінна цярпець праз мяне! Няхай гэтыя свінні па-
цяшаюцца з мяне аднаго.

Пачуўшы гэта, «свінні» да таго раз'юшыліся, што, не трацячы
часу, накінуліся на прынца і люта пабілі яго, а разам і дзяўчы-
нак з маткаю за выказванне спачування да афяры.

— Ну,—скамандаваў Кэнці,—цяпер усе марш спаць! Гэтая
камедыя змарыла мяне.

Загасілі агонь, паляглі. Калі Джон і бабуля захрапілі, дзяў-
чынкі прабраліся да таго месца, дзе ляжаў прынец, і рупліва
пакрылі яго ад холаду саломай і рыззём. Потым да яго пад-
кралася іх маці і гладзіла яго валасы і плакала над ім, шэпчучы
яму на вуха няскладныя словы жалю і ўцехі. Яна зберагла для

яго трохі ежы, але ад болю хлопчык страціў апетыт,—прынамсі чорныя нясмачныя скарынкі а ні трохі не прывабілі яго. Прынц быў расчулены яе спачуццём і смелым заступніцтвам і, падзякаваўшы яе тонкімі выразамі, параіў ён пайсці спаць і паспрабаваць забыцца на сваё гора. Ён дадаў, што кароль, яго бацька, не пакіне яе адданасці і дабраты без узнагароды. Гэты зварот да «вар'яцтва» разбіў сэрца беднай маткі; яна зноў і зноў прыціскала яго да грудзей і нарэшце адышла ўся ў слязах на сваю ўбогую пасцель.

І вось у той час, як яна плакала, раздумваючы аб усім, што адбылося, у галаву яе прышла думка, што ў гэтым хлопчыку ёсць нешта такое няўлоўнае, амаль непрыкметнае, чаго не было ў Томе Кэнці, ці быў-бы ён вар'ят ці ў сваім розуме. Яна не ўмела сказаць, што гэта іменна такое, але тонкі матчын інстынкт падказаў ёй, што нечым гэты хлопчык—чужы. Што, калі ён ёй і сапраўды не сын? О, бязглуздзіца! Яна ледзьве не засмяялася пры гэтай думцы, не гледзячы на ўсе свае трывогі і гаротнасці. І аднак неадчэпная думка не пакідала яе, і жанчына аніяк не магла прагнаць гэтую думку. Гэтая думка праследавала яе, бянтэжыла яе, стамляла яе, і ў яе не было ні малейшай магчымасці адкінуць гэтую думку ад сябе. Нарэшце жанчына зразумела, што ёй не будзе спакою, пакуль яна не праверыць хлопчыка і не ўпэўніцца, ці яе ён сын, ці не, іначай ёй не адагнаць дакучлівых і цяжкіх сумненняў. Так, вядома, гэта быў лепшы спосаб скончыць з усімі трывогамі, і яна стала тут-жа прыдумаць, якія ёй зрабіць іспыты, але думаць было лягчэй, як выканаць. Як яна ні ламала галаву, ніводзін з прыдуманых ёю спосабаў праверкі не здаваўся ёй абсалютна верным, абсалютна надзейным, а ненадзейныя былі для яе непрыгодныя. Відаць, яна дарма ламае сабе галаву, трэба адмовіцца ад гэтай выдумкі. Але ў тую мінуту, як яна прышла да такога прыкрага вывада, да вуха яе даляцела роўнае дыханне спячага: хлопчык нарэшце заснуў. Яна пачала прыслухоўвацца да гэтага мернага дыхання; раптам хлопчык ціхенька ўскрыкнуў, як ускрыкваюць у часе трывожнага сну. Гэта выпадковасць у адзін міг падказала ёй план, варты ўсіх іншых. З надзвычайнай паспешнасцю, але бясшумна, пачала яна запальваць свечку і мармытаць сама сабе: «Каб я ўбачыла яго ў тую мінуту, я-б адразу ведала ўсю праўду. З самага маленства, з таго дня, як у яго перад вачыма выбухнуў порох, у яго з'явілася прывычка прыкрываць вочы не далонню ўніз, а да-

лонню ўверх, зусім не так, як прыкрываюць іншыя. Варта спалохаць яго ў часе сну або глыбокай задумлівасці, і ён абавязкова зробіць гэты дзіўны жэст. Я бачыла сотні разоў: ён заўсёды робіць так і заўсёды аднолькава. Цяпер я пазнаю, пазнаю!»

Са свечкаю ў руцэ, засланіўшы полымя, яна нячутна падкра-

Яна асцярожна нахілілася над ім...

лася к спячаму хлопчыку, асцярожна нахілілася над ім, ледзь дыхаючы ад хвалявання, і раптам прыставіла свечку да самых яго вачэй і адсунула руку, якая засланяла полымя, і ў тую-ж мінуту ля самага яго вуха стукнула пальцамі аб падлогу. Хлопчык шырока расплюшчыў вочы, здзіўлена паглядзеў вакол сябе, але не зрабіў ніякіх асаблівых жэстаў.

Бедная жанчына ледзь не самлела ад здзіўлення і гора, але здолела стаіць сваю трывогу і супакоіла хлопчыка, так што ён зноў заснуў; тады яна адышла ад яго, сумна размышляючы аб плачэўных выніках сваіх іспытаў. Яна хацела ўпэўніць сябе, што Том забыў свае прывычныя жэсты пад уплывам вар'яцтва, але гэта ёй ніяк не ўдалося.

«Не,—казала яна,—рукі-ж яго не звар'яцелыя! Яны-ж не маглі адвыкнуць ад такой старой прывычкі за такі кароткі час. О, які цяжкі для мяне гэты дзень!»

Але цяпер упартыя сумненні замяніліся ў яе сэрцы такой-жа ўпартай надзеяй; яна не магла прымусіць сябе прымірыцца з той ісцінай, аб якой так пэўна даведалася цяпер. «Трэба паспрабаваць спачатку,—гэта няўдача выпадковая». І яна другі і трэці раз раптам будзіла хлопчыка, але, як і ў першы раз, ён спрасонку не зрабіў ніякага руху рукой. Яна ледзь дапаўзла да пачцелі і паглыбілася ў сон зусім разбітая.

«Але-ж я не магу адрачыся ад яго! Не, не магу, не магу! Я не хачу дапусціць, каб гэта быў не мой сын».

Цяпер, калі бедная маці ўжо не трывожыла прынца, яго замучонасць мала-па-малу страціла ўладу над ім, страшэнная змора ўзяла верх, і павекі яго сплюшчыліся ў глыбокім, спакойным сне. Гадзіны праходзілі, а ён усё спаў, як забіты. Так прайшлі гадзіны чатыры ці пяць. Потым здрантвенне, якое скоўвала яго па руках і нагах, аслабла, ён паварушыўся і, напалову прачнуўшыся, прамармытаў:

— Сэр Вільям!

І праз мінуту зноў:

— Сэр Вільям!

І далей:

— Ідзі-ка сюды, паслухай, які дзіўны сон я бачыў... Сэр Вільям, ты чуеш? Мне саснілася, што мяне падмянілі, што я зрабіўся жабраком і... Эй, сюды! Варта! Сэр Вільям! Што? Тут нават няма дзяжурнага лакея? Ну, пачакайце-ж! Я вам задам!..

— Што з табой?—прашаптаў нечы голас.—Каго ты клічаш?

— Сэра Вільяма Гербарта. А ты хто такая?

— Я? Каму-ж тут яшчэ быць, калі не сястры тваёй Нэн? О, Том, я і забылася! Ты ўсё яшчэ вар'ят! Небарака, ты ўсё яшчэ вар'ят! Лепш-бы мне не прачынацца, чым бачыць цябе вар'ятам. Але прашу цябе—прытрымай свой язык, а то нас усіх паб'юць да смерці!

Здзіўлены прынец прыпадняўся быў з падлогі, але рэзкі боль ад пабояў прымусіў яго апрытомнець, і ён са стогнам паваліўся назад, на брудную салому, усклікнуўшы:

— О! Значыцца, гэта не было сном!

Усе яго трывогі і смутак, на якія ён забыўся ў часе глыбокага сну, зноў вярнуліся да яго; ён успомніў, што ён ужо не любімейшы сын караля, на якога з замілаваннем глядзіць народ, а жабрак, адрынута, пакрыты лахманамі палоннік у катуху, прыдатным толькі для жывёлы, у кампаніі са злодзеямі і жабракамі.

Сярод гэтых сумных мыслей ён не адразу пачуў вясёлыя крыкі. Яны раздаваліся паблізу—ля аднаго з суседніх дамоў. Праз мінуту ў дзверы моцна пастукалі. Джон Кэнці перастаў храпці і крыкнуў:

— Хто там стукае? Чаго трэба?

Нечы голас адказаў:

— Ці ведаеш ты, каго зваліў ты дубінай?

— Не ведаю. І ведаць не жадаю.

— Скора запянеш другую песню. Калі хочаш выратаваць сваю шыю, уцякай: толькі гэта можа выратаваць цябе. Чалавек гэты ўжо памірае. Гэта наш поп, айцец Эндр'ю.

— Злітуйся, божа!—крыкнуў Кэнці.

Ён разбудзіў усю сям'ю і хрыпла скамандаваў:

— Уставайце хутчэй і ўцякайце! Калі вы астанецца тут, вы прапалі.

Праз пяць мінут усё сямейства Кэнці ўжо імчалася па вуліцы, ратуючы сваё жыццё. Джон Кэнці трымаў прынца за руку і цягнуў яго за сабою па цёмнаму завулку.

— Глядзі, звар'яцелы дурань, трымай язык за зубамі і не смей вымаўляць наша імя. Я выберу сабе новае імя, каб збіць з панталыку гэтых сабак, паліцэйскіх. Кажу табе, трымай язык за зубамі!

Тое самае ён унушыў і ўсім астатнім членам сям'і.

— Калі нам прыдзецца разлучыцца, няхай кожны ідзе к Лонданскаму мосту і, дайшоўшы да крайняй крамы суконшчыка, няхай там чакае другіх. Потым мы пойдзем усе ў Саутворк.

У тую мінуту сям'я Кэнці нечакана вышла з цемры на яркае святло і апынулася сярод шумнага натоўпу, які сабраўся на беразе ракі. Народ спяваў, скакаў, крычаў; уверх і ўніз па ўсёй Темзе на ўзбярэжнай гарэлі кастры; Лонданскі мост быў увесь ілюмінаваны, і Саутворкскі мост таксама. Уся рака бліскала рознакаляровымі агнямі; раз-по-раз з трэскам лопаліся ракеты, узвіваючыся к небу, і з неба сыпаўся дождж асляпляльна яркіх іскраў, якія нібы ператваралі ноч у дзень. Усюды віднеліся натоўпы піруючых; здавалася, увесь Лондан ахоплены весялосцю.

Джон Кэнці ўсцешыў сваю душу страшэннай лаянкай і скамандаваў сваім спадарожнікам вярнуцца зноў у цемру, але было ўжо позна. І ён і яго сям'я былі праглынуты чалавечым вуллем і безнадзейна разлучаны адзін з адным.

Але Джон Кэнці прадаўжаў моцна трымаць за руку прынца. Сэрца хлопчыка радасна закалацілася ў надзеі на збавенне. Праціскаючыся скрозь натоўп, Кэнці моцна штурхануў нейкага дужага п'янага лодачніка, і той сваёй велізарнай ручышчай схопіў яго за плячо.

А прынец ходу!..

— Куды ты гэтак спяшаешся, прыяцель? Навошта пэцкаеш сваю душу нейкімі нікчэмнымі справамі, калі для ўсіх добрых людзей і вернападданах яго вялікасці—свята?

— Не совайся ў чужыя справы,—груба адказаў Кэнці.—Убярэ руку і дай мне прайсці.

— Не, брат, калі так, то мы цябе не прапусцім, пакуль ты не вы'еш за здароўе прынца Уэльскага. Гэта ўжо я табе кажу: не прапусцім,—сказаў лодачнік, рашуча замінаючы яму дарогу.

— Тады давайце чашу, ды хутчэй, хутчэй!

Тым часам гэтай сцэнай зацікавіліся другія гулякі.

— «Чашу дружбы»! «Чашу дружбы»!—закрычаў натоўп.—

Прымусьце гэтага грубага плута выпіць «чашу дружбы», а томы яго кінем на корм рыбам.

Прынеслі вялізную «чашу дружбы»; лодачнік узяў яе за адну ручку і, падымаючы другой рукой канец уяўляемай сурветкі, паднёс яе, як гэта належала па звычай, Джону Кэнці, які ўзяўся адной рукой за другую ручку, а другой павінен быў зняць пакрыўку, як кажа старадаўні звычай¹⁾. Такім чынам, яму прышлося на момант выпусціць руку прынца. А той, не трацячы часу, нырнуў у цэлы лес чалавечых ног, што акружалі яго, ды ходу!.. Праз мінуту знайсці яго ў гэтым жывым, усхваляваным моры было-б таксама цяжка, як знайсці манету, кінутую ў Атлантычны акіян. Прынц вельмі хутка сцяміў, што справа стаіць іменна так, і паспяшыў заняцца сваімі ўласнымі справамі, не думаючы больш аб Джоне Кэнці. І другое стала ясна яму. А іменна, што горад ушаноўвае замест яго—самазванага прынца Уэльскага.

З гэтага прынец мог вывесці толькі адно: што маленькі жабрак, Том Кэнці, свядома скарыстаў перавагі свайго незвычайнага становішча і бессаромна захапіў яго ўладу.

Аставаўся апошні сродак: знайсці дарогу ў ратушу, з'явіцца туды і выкрыць самазванца. Прынц тут-жа пастанавіў, што Тома трэба павесіць, утапіць і чацвертаваць па тагачаснаму закону і звычайу, як вінаватага ў дзяржаўнай здрадзе.

РАЗДЗЕЛ АДЗІНАЦАТЫ

У РАТУШЫ

Каралеўскі баркас, у суправаджэнні раскошнай флатыліі, паважна рухаўся ўніз па Темзе, сярод блытаніны ілюмінаваных лодак. Паветра было перапоўнена музыкай; па берагах ракі былі пацешныя агні; далёкі горад увесь быў ахутаны мяккім, прамяністым зарывам ад безлічч нябачных адсюль кастроў; над ім уздымаліся стройныя шпілі, усеяныя яскравымі зоркамі; здалёк гэтыя шпілі былі падобныя на даўгія коп'і, аздобленыя каштоўнымі камямі. На ўсім шляху флатылію віталі з берагоў безупынным хрыплым крыкі і незмаўкальным гарматным стрэлы.

Тому Кэнці, лежачаму ў шоўкавых падушках, гэтыя гукі

1) Цэрамоні пры паднашэнні „чашы дружбы“, тлумачацца такім чынам: у даўнейшыя суровыя часы лічылася аспярожнасцю, каб абедзве рукі абодвух п'ючых былі занятыя, а то, пакуль адзін з іх запэўняе другога ў сваёй дружбе і адданасці, другі можа пырнуць яго кінжалам.

і гэта відовішча здаваліся цудам, невыказна раскошным і дзіўным. Але на яго юных прыяцелей, сядзеўшых побач з ім, на прынцесу Елізавету і лэдзі Джэн Грэй, гэта не рабіла ніякага ўражання.

Дабраўшыся да Даугэта, флатылія паплыла ўверх, завярнула ў Бэклерсберы па празрыстай вадзе Уолбрука (рэчышча якога вось ужо два стагоддзі як засыпана і пахавана пад вялікай колькасцю будынкаў), міма ярка асветленых дамоў і мастоў, усеяных натоўпам вясёлых зявак, і нарэшце спынілася ў басейне, дзе цяпер знаходзіцца прыстань, у самым цэнтры даўняга лонданскага Сіці. Том вышаў на бераг са сваёю бліскаваю світай, абмінуў Чыпсайд і пасля кароткага пераходу па Старой Джуры і па вуліцы Бэзінгхол дабраўся да ратушы.

Том і яго спадарожніцы былі сустрэты з належнай цэрамоніяй лорд-мэрам і айцамі горада ў парадных пурпуровых мантыях і з залатымі ланцугамі на шыі; іх павялі праз вялікую залу да каралеўскіх месц, якія змяшчаліся пад раскошным балдахінам; наперадзе іх ішлі герольды, якія абвясчалі аб іх прыбыцці і неслі гарадскі жэзл і меч. Лорды і лэдзі, назначаныя для таго, каб прыслужваць Тому і двум прынцэсам, сталі ў іх за крэсламі.

За другім сталом, крыху ніжэй, сядзелі царадворцы і іншыя знатныя госці разам з магнатамі Сіці; члены палаты абшчын размясціліся за асобнымі столікамі, расстаўленымі ў вялікай колькасці ў другой частцы залы. Гіганцкія статуі Гога і Магога¹⁾—даўніх вартаўнікоў горада—раўнадушна глядзелі з вышыні сваіх п'едэсталаў на гэта звычайнае для іх відовішча. Многа забытых пакаленняў змянілася на іх вачах. Затрубілі трубы, герольд абвясціў пачатак абеды, і ў высокай арцы левай сцяны з'явіўся тоўсты дварэцкі, за якім слугі з паважнай урачыстасцю неслі сапраўдны каралеўскі ростб'іф, гарачы, пахучы, чакаючы нажа.

Пасля малітвы Том (яго навучылі загадзя) устаў—а за ім і ўсе прысутныя—і адпіў з вялізнай залатой «чашы дружбы», потым перадаў яе прынцэсе Елізавете, тая, у сваю чаргу, лэдзі Джэн; а затым чаша абышла ўсю залу. Так пачаўся банкет.

А поўначы, калі банкет быў у поўным разгары, публіку пачаставалі адным з тых жывапісных відовішчаў, якімі так захапляліся нашы продкі. Апісанне яго да гэтай пары захавалася ў расказе аднаго сведкі-гісторыка:

¹⁾ Легендарныя волаты ў казках англійскага народа, а раней—біблейскіх казках.

«Ачысцілі месца, і затым увайшлі граф і барон, адзетыя па турэцкаму звычайу ў даўгія халаты з шоўкавай матэрыі, усеянай залатымі бліскаўкамі; на галовах у іх былі чалмы з малінавага аксаміту, перавітыя тоўстымі залатымі шнурамі; у кожнага за поясам вісела на шырокай залатой перавязі па турэцкай шаблі, што завецца палашом. За імі следавалі другі граф і другі барон у даўгіх кафтанах жоўтага атласу з папярэчнымі палосамі белага атласу; паводле рускага звычайя, яны былі ў шэрых футравых шапках і ботах з даўгімі, загнутымі кверху наскамі; у кожнага была ў руках сякера. Далей следаваў лорд-адмірал і з ім пяцёра дваран у камзолах малінавага аксаміту, нізка выразаных на спіне і на грудзях; паверх камзолаў на іх былі кароткія плашчы малінавага атласу і на галовах шапачкі з фазанімі пер’ямі накшталт тых, якія носяць танцоры. Гэтыя былі ўбраны па прускаму звычайу. Затым увайшлі факельшчыкі, лікам да сотні, адзетыя ў чырвоны і зялёны атлас, твары іх былі чорныя, як у маўраў. Потым з’явіліся ў маскарадных касцюмах. Потым выступілі менестрэлі¹⁾ ў дзівосных уборах і пачалі скакаць, а за імі лорды і лэдзі закружыліся ў такім шалёным танцы, што любата была глядзець».

Пакуль Том са свайго ўзвышша любаваўся гэтымі «шалёнымі» скокамі, заміраючы ад захаплення перад стракатым калейдаскопам кружачых фігур і асляпляльнай разнастайнасцю фарбаў, абадраны, але сапраўдны прынц Уэльскі ля варот ратушы голасна заяўляў свае правы, скардзіўся на свае крыўды, выкрываў самазванца і патрабаваў, каб яго ўпусцілі. Гэта забаўляла людзей надзвычайна; усе ціскаліся наперад і выпягвалі шыі, каб зірнуць на маленькага бунтара. Потым пачалі смяцца і здэквацца з яго наўмысля, дзеля пацехі, каб выклікаць у яго яшчэ большую злосць, якую яны лічылі забаўнай. Слёзы крыўды выступалі ў яго на вачах, але ён быў настойлівы і ўпарта спрачаўся з натоўпам. Здзекі сыпаліся на яго зноў і зноў, новыя насмешкі ўпікалі яго, і ён нарэшце ўскрыкнуў:

— Вы, зграя грубых сабак! Кажуць вам, я—прынц Уэльскі! І хоць я адзінокі і пакінуты блізкімі, і няма нікога, хто-б сказаў мне тут добрае слова ці захацеў памагчы мне ў бядзе,—усё-ж я не ўступлю сваіх правоў і буду стаяць на сваім.

— Прынц ты ці не прынц, усёроўна: ты храбры хлапец, і ад

1) Менестрэлі—вандроўныя спевакі-музыканты і паэты.

гэтага часу не смей гаварыць, што ў цябе няма ніводнага друга!
Вось я стану побач з табой і дакажу, што ты памыляешся.
І клянуся табе, Майлс Гендон не самы горшы з тых, каго ты
мог-бы знайсці сабе за друга, не змарыўшыся ад пошукаў. Дай

Незнаёмы раскідваў нападаўшых.

адпачыць свайму языку, дзіця маё, а я пагавару з гэтымі под-
лымі пацукамі на іх роднай мове.

Гаварыўшы чалавек быў высокі, зграбны, мускулісты. Яго
камзол і штаны былі з дарагога матэрыялу, але гэты матэрыял
выцвіў і працёрся да нітак, а залатыя галуны зрабіліся цьмянымі;
брыжы на яго каўняры былі пакамечаны і прадраны; берагі яго
капелюша былі апушчаны ўніз; пяро на яго капелюшы было
зламане, запырсканае гразёю і наогул мела вельмі гаротны вы-
гляд; пры баку ў незнаёмага вісела даўгая шпага ў заіржавелых
жалезных ножнах; па задзірыстым выглядзе адразу было відаць,
што гэта хвацкі забіяка. Словы гэтага дзіўнага воіна былі сустрэты

насмешкам і рогатам. Пасыналіся крыкі: «Во яшчэ адзін маскарадны прынец!»—«Прыкусі язык, прыяцель: бачыш, які ён сярдзіты!»—«І то праўда, вунь як ён глядзіць!»—«Адцягнице ад яго хлапчука, у ваду шчаны!»

У адзін міг выконваючы гэту шчаслівую выдумку, нехта ўжо схапіў прынца за шыварат, але незнаёмец таксама ў адзін міг выхапіў шпагу і зваліў дзёрзкага на зямлю звонкім ударам плашма. Зараз-жа дзесяць галасоў адразу закрывалі: «Забіць гэ-тага пса! Бі яго! бі!» і натоўп накінуўся на незнаёмца; а той прысланіўся да сцяны і як шалёны размахваў даўгой шпагай, раскідаючы вакол сябе нападаўшых. Афяры яго так і валіліся на зямлю, але людзі, топчучы іх нагамі, накідваліся на героя з неаслабнай ярасцю. Пагібель яго здавалася немінучай, але тут раптам затрубіла труба, і нечы голас загрымеў:

— Дарогу каралеўскаму ганцу!

Прама на людзей скакаў атрад конных салдат. Усе кінуліся хто куды, а храбры незнаёмец падхапіў прынца на рукі і скоро быў далёка ад натоўпу і небяспекі.

Але вернемся ў ратушу. Заглушаючы шум гульбы і крыкі вясёлага банкета, раптам у залу ўварваўся чысты і выразны гук рога. Адразу наступіла глыбокая цішыня, і сярод гэтай цішыні пачуўся адзін голас—голос ганца, прысланага з палаца. Усе, як адзін чалавек, усталі і пачалі слухаць.

Прамова ганца скончылася ўрачыстымі словамі:

— Кароль памёр!

Усе, нібы па камандзе, схілілі галовы на грудзі і некалькі хвілін аставаліся ў глыбокім маўчанні; потым кінуліся на калені перад Томам, працягваючы да яго рукі і агалашаючы ўвесь будынак гучнымі крыкамі, ад якіх сцены задрыжалі:

— Хай живе кароль!

Вочы беднага Тома, аслепленыя гэтым цудоўным з'явішчам, збянтэжана блукалі навакол і нарэшце спыніліся на прынцэсах, якія таксама апусціліся перад ім на калені, потым на лордзе Гертфордзе. На твары яго выразілася рашучасць. Ён нагнуўся да лорда Гертфорда і шапнуў яму на вуха:

— Скажы мне праўду, шчыра, сумленна! Каб я зараз выдаў загад, якога ніхто не мае права выдаваць, апрача караля, ці быў-бы гэты загад выкананы? Ніхто не ўстаў-бы і не крыкнуў: «нельга!»

— Ніхто, гасудар, ніводзін чалавек ва ўсім каралеўстве.

У тваёй асобе загадвае валадар Англіі. Ты—кароль, твая воля—закон.

Тады Том прамовіў цвёрдым голасам, горача, з вялікім уздымам:

— Дык няхай-жа ад гэтага часу воля караля будзе законам міласці, а не законам крыві. Устань з кален! і хутчэй у Тауэр абвясціць каралеўскую волю: герцаг Норфолькскі астанецца жыць.

Словы гэтыя мігам былі падхоплены і, перадаючыся з вуснаў у вусны, пранесліся па ўсёй зале. І не паспеў Гертфорд выйсці, як сцены ратушы зноў задрыжалі ад аглушальных крыкаў:

— Скончылася царства крыві! Хай жыве Эдуард, кароль Англіі!

РАЗДЗЕЛ ДВАНАЦЦАТЫ

ПРЫНЦ І ЯГО ЗВАВІЦЕЛЬ

Выбраўшыся з натоўпу, Майлс Гендон і маленькі прынец накіраваліся да ракі, прабіраючыся рознымі задворкамі ды закавулкамі. Яны без перашкоды дайшлі да Лонданскага моста, але тут зноў трапілі ў густы натоўп. Гендон моцна трымаў за руку прынца, або—не—караля. Патрасаючая навіна ўжо разнеслася па ўсім горадзе, і хлопчык чуў, як тысячы галасоў паўтарылі разам, што кароль памёр. Пры гэтай вестцы ледзяны холад пранікнуў у сэрца няшчаснага, беспрытульнага сіраты, і ён уздрыгануўся ўсім целам. Ён разумеў усю важнасць сваёй страты і быў глыбока засмучаны ёю, бо суровы тыран, які наводзіў жах на ўсіх, з ім быў заўсёды добры і ласкавы. Слёзы засцілі яму вочы, і ўсе навакольныя прадметы здаваліся яму нібы ў тумане. У гэтую мінуту ён адчуваў сябе самым пакінутым, адрынутым, забытым стварэннем ва ўсім свеце. Але раптам іншыя крыкі данесліся да яго, праразаючы начную цемру, нібы раскаты грома:

— Хай жыве кароль Эдуард Шосты!

Пры гэтым крыку вочы прынца заблішчэлі, і ён увесь задрыжаў ад гонару.

«Ах,—думаў ён,—якім гэта здаецца велічавым і дзіўным: я—кароль!»

Нашы сябры павольна пракладвалі сабе дарогу скрозь натоўп на мосце. Гэты мост, які існаваў ужо шэсцьсот гадоў і ўвесь гэты час быў нібы вельмі люднай і шумнай праезнай дарогай, цяпер меў вельмі цікавы выгляд: па абодвух баках, ад аднаго

Нашы сябры павольна пракладвалі сабе дарогу.

берага да другога, цягнуліся рады крам і складаў з жылымі памяшканнямі пад імі. Мост сам па сабе быў нібы асобным горадам. На ім была свая гасцініца, свае піўныя, булачныя, дробязныя крамы, свой харчовы рынак, свая рамесніцкая вытворчасць і нават свая царква. На двух суседзяў, якіх ён звязваў разам, на Лондан і Саутворк, мост глядзеў як на свае прадмесці і не надаваў ім вялікага значэння. Жыхары Лонданскага моста скла-

далі, так сказаць, замкнёную карпарацыю; горад у іх быў вузенькі, усяго ў адну вуліцу, даўжынёю ў адну пятую мілі. Тут, як у вёсцы, кожны ведаў кожнага. Кожны ведаў бацьку свайго суседа, яго маці, усе надбраязнасці яго сямейных спраў. На мосце, вядома, была і свая арыстакратыя—старадаўнія роды мяснікоў і пекараў, па пяцьсот-шэсцьсот год гандляваўшыя ў адных і тых самых крамах, ведаўшыя ад дошкі да дошкі ўсю гісторыю моста з усімі яго дзіўнымі легендамі; яны нават гаварылі асобнай «маставой» мовай і думалі «маставымі» мыслямі, і хлусілі вельмі многа, выразна і грунтоўна, як умелі хлусіць толькі на мосце. Насельніцтва моста было цёмнае, вузкалобае, фанабэрыстае. Іншым яно і быць не магло. Дзеці нараджаліся на мосце, вырасталі на мосце, дажывалі там да старасці і паміралі, ні разу не пабываўшы ў другой частцы свету, апроча Лонданскага моста. Гэтыя людзі, натуральна, думалі, што грандыёзны і бясконцы рух цераз мост удзень і ўноч, мяшаны гул усялякіх крыкаў, іржанне коней, мычанне кароў, бляянне авечак і вечны тупат ног, які нагадваў далёкі грукат грома,—было адзінае, што важна на свеце. Ём нават здавалася, што часткова яны ўласнікі ўсіх гэтых багаццяў. Так яно і было на справе; прынамсі, калі кароль або які-небудзь герой спраўлялі ўрачыстую працэсію ў гонар свайго шчаслівага звароту на радзіму, яны заўсёды маглі з сваіх вокнаў паказаць зявакам гэтае пышнае відовішча, бо ў Лондане не было другога падобнага месца, дзе працэсія магла б разгарнуцца такой даўгой, прамой, бесперапыннай калонай.

Людзі, якія радзіліся і выраслі на мосце, лічылі жыццё ва ўсіх іншых месцах нясцерпна нудным і прэсным. Расказваюць, быццам нейкі стары сямідзесяці аднаго года пакінуў мост і паехаў дажываць свой век у вёску. Але там ён цэлыя ночы качаўся ў пасцелі і не мог заснуць,—так прыгнятала, ціснула і страшыла яго непрыемая і глыбокая цішыня. Змучаўшыся ўшчэнт, ён вярнуўся на сваё ранейшае месца, худы і страшны, як здань, і мірна заснуў і соладка марыў пад песню-калыханку бурлівай ракі, пад тупат, грукат, гром Лонданскага моста. У тых часы, пра якія мы пішам, мост даваў сваім дзецям прадметны ўрок па гісторыі Англіі: ён паказваў ім свежыя і завялыя галовы славурых людзей, надзетыя на жалезныя палкі, якія тырчалі над варотамі моста. Але мы адхіліліся ад тэмы.

Гендон займаў пакой у невялікай таверне на мосце. Не па-

снеў ён са сваім маленькім прыяцелем дабрацца да дзвярэй, як нечы грубы голас закрычаў:

— А ты ўсё-такі з'явіўся нарэшце! Ну, цяпер ужо ты не ўцячэш, будзь спакойны! Вось пачакай! Я ператвару твае косці ў пудынг; можа тады ты не будзеш прымушаць нас так доўга цябе чакаць.

І Джон Кэнці ўжо працягнуў руку, каб ухапіць хлопчыка.

Майлс Гендон загарадзіў яму дарогу.

— Не спяшайся, прыяцель! Па-мойму, ты дарма лаешся. Якая табе справа да гэтага хлопчыка?

— Калі ты абавязкова хочаш соваць нос у чужыя справы, то ведай, што ён мой сын.

— Лжэш!—горача ўсклікнуў малалетні кароль.

— Смела сказана, і я табе веру, мой хлопчык,

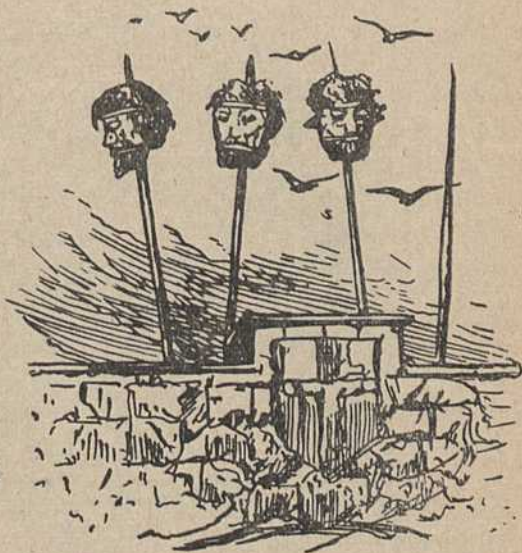
усёроўна, ці твая галава цэлая ці з трэшчынай. Бацька ён табе ці не, я не дам цябе біць і мучыць гэтаму нягоднаму чалавеку, раз ты лічыш за лепшае астацца са мной.

— Але, так! Я не ведаю яго. Я лепш памру, чым пайду з ім.

— Значыцца, скончана, і больш гутарыць няма чаго.

— Ну, гэта мы яшчэ паглядзім!—закрычаў Джон Кэнці, зрабіўшы крок да хлопчыка і адхіляючы Гендона.—Я яго сілай...

— Калі ты толькі дакранешся да яго, гнусная падла, я пракалю цябе, як гуся, наскрозь,—сказаў Гендон, загарадзіўшы яму дарогу і ўхапіўшы шаблю.—Не забывайся, што я ўзяў гэтага хлопчыка пад абарону, калі на яго гатова была напасці цэлая банда падобных на цябе нягоднікаў і ледзь было не забіла яго; дык няўжо-ж ты думаеш, што я кіну яго цяпер, калі яму пагражае яшчэ горшая доля? Бацька ты яму, ці не,—а я ўпэўнены, што ты лжэш,—для такога хлопчыка лепш хуткая смерць, чым жыццё з такім зверам, як ты. Лепш выходзь, ды

Мост даваў урок па гісторыі Англіі.

хутчэй, бо я не ахвотнік да пустых гутарак і па прыродзе сваёй не вельмі цяплівы.

Джон Кэнці падаўся назад, мармочачы пагрозы і праклёны, і хутка знікнуў у натоўпе. А Гендон са сваім гадаван-

Джон Кэнці працягнуў руку...

цам падняўся ў свой пакой, на трэці паверх, перад гэтым загадаўшы ўнізе, каб ім прынеслі есці.

Пакой быў бедны, з убогім ложкам, са старой, паламанай і разрозненай мэбляю, цьмяна асветлены параю худых свечак. Маленькі кароль ледзь дабраўся да ложка і паваліўся на яго, зусім знясілены голадам і змораю. Ён цэлы дзень і частку ночы правёў на нагах—цяпер ужо была трэцяя гадзіна—і ўвесь гэты час нічога не еў. Ён прамармытаў сонным голасам:

— Калі ласка, разбудзі мяне, калі накрывоць на стол!

І зараз-жа заснуў глыбокім сном.

Смех заіскрыўся ў вачах Гендона, і ён сказаў сабе:

«Клянуса богам, гэты маленькі жабрак размясціўся ў чужой кватэры і на чужым ложку з такой вольнай эlegantнасцю, як быццам у сябе, у сваім доме,—хоць-бы сказаў: «дазвольце мне», або «зрабіце ласку, дазвольце». Па сваёй хворай фантазіі ён называе сябе прынцам Уэльскім і, праўду кажучы, вельмі добра ўвайшоў у сваю ролю. Беднае, адзінокае мышанё! Без сумнення, яго розум папсаваўся з-за таго, што яго сям'я абыходзілася з ім вельмі дрэнна. Але што-ж? Я буду яго другам,—я яго выратаваў, і гэта прывязала мяне да яго. Я ўжо паспеў палюбіць гэтага дзёрзкага на язык прайдзісвета. Як храбра ваяваў ён з гэтым цёмным народам, як задзёрыста глядзеў ім у вочы—нібы храбры салдат. І які ў яго мілавідны, прыемны і ціхамірны твар цяпер, калі ў сне ён забыў свае трылогі і няшчасці! Я буду вучыць яго, я яго вылечу; я буду для яго старэйшым братам, буду клапаціцца аб ім і берагчы яго; і хто ўздумае здэквацца з яго ці крыўдзіць, няхай лепш загадзя заказвае сабе труну.

Ён схіліўся над хлопчыкам і доўга ласкава, з жалем глядзеў на яго, пяшчотна гладзячы яго юныя шчокі і адкідаючы з ілба сваёй вялікай загарэлай рукой яго зблытаныя кудзёркі.

Па целе хлопчыка прабеглі дрыжкі.

«Ну, вось,—прамармытаў Гендон,—як гэта блagarодна з майго боку—накінуць ляжаць яго тут непакрытым! Чаго добрага, прастудзіцца можа! Як жа-ж мне быць? Калі я вазьму яго на рукі і палажу пад коўдру, ён прачнецца, а яму-ж так патрэбен адпачынак».

Ён пашукаў вачыма што-небудзь, каб пакрыць спячага, але нічога не знайшоў. Тады ён зняў з сябе камзол і захутаў ім прынца:

«Я ўжо прывык і да сцюжы і да беднай адзежы. І холад і вільгаць для мяне нішто».

І ён зашагаў узад і ўперад па пакою, каб хоць як-небудзь сагрэцца, прадаўжаючы гутарыць сам з сабой:

«У яго пашкоджаным мазгу засела мысль, што ён прынец Уэльскі. Дзіўна будзе, калі ў нас астанецца прынец Уэльскі цяпер, калі той, хто быў сапраўды прынцам, цяпер ужо не прынец, а кароль... Але яго бедныя мазгі не могуць справіцца

з гэтай фантазіяй і не сцямяць, што цяпер ужо яму трэба забыць прынца і зваць сябе каралём... Я цэлых сем гадоў правёў у зняволенні, на чужыне, і нічога не чуў пра дом; але калі мой бацька яшчэ жывы, ён ахвотна прыме беднага хлопчыка і велікадушна дасць яму прытулак пад сваёй страхой дзеля мяне, таксама і мой добры старэйшы брат Артур. Мой другі брат, Г'ю... Ну, ды я разаб'ю яму галаву, калі ён уздумае ўмяшацца не ў сваю справу, гэта злая жывёла з сэрцам ліса! Так! Мы паедзем туды—і як мага хутчэй».

Увайшоў слуга, несучы гарачае блюда, паставіў яго на маленькі нефарбаваны стол, прыставіў крэслы да стала і вышаў, лічачы, што такія танныя жыхары могуць прыслужваць сабе самі. Стук дзвярэй разбудзіў хлопчыка; ён ускочыў і сеў на ложку, радасна азіраючыся навакол; але зараз-жа на твары яго з'явіўся смутак, і ён ціха прамармытаў:

«На жаль, гэта быў толькі сон! Гора мне, гора!»

Тут ён заўважыў на сябе камзол Майлса Гендона, перавёў вочы на самога Гендона, зразумеў, якую афіяру той яму прынёс, і ласкава сказаў:

— Ты добры да мяне! Але, ты вельмі добры да мяне! Вазьмі свой камзол і надзень,—болей ён мне не спатрэбіцца.

Затым ён устаў, падышоў да ўмывальніка, што быў у куту, і спыніўся, чагосьці чакаючы. Гендон весела сказаў:

— Якая ў нас цудоўная вячэра! Мы зараз паядзім, як мае быць, бо ежа гарачая і смачная, і ад яе ідзе пара. Не бойся: сон і ежа хутка зробіць цябе зноў чалавекам.

Хлопчык нічога не адказаў, але паглядзеў на высокага рыцара пільна і сур'ёзна, са здзіўленнем і нават некаторай нецярплівацю. Гендон здзіўлена спытаў:

— Чаго нехапае табе?

— Добры сэр, я хацеў-бы памыцца...

— Толькі гэта? Ты можаш рабіць тут, што захочаш, не пытаючы дазволу ў Майлса Гендона. Будзь як дома, не саромся, калі ласка.

Але хлопчык усё-такі не 'рухаўся з месца і нават разы са два тупнуў маленькай нецярплівай нагой. Гендон быў зусім азадачаны.

— Што з табою? Скажы на ласку.

— Калі ласка,—налі мне вады і не гавары столькі лішніх слоў.

Гендон ледзь было не зарагатаў, але стрымаўся і сказаў сабе: «Клянуся ўсімі святымі, гэта надзвычайна цікава!» і па-

спяшыў выканаць просьбу свайго дзёрзкага госця. Пасля таго яго ашаломіў новы загад:

— Ручнік!

Майлс узяў ручнік, які вісеў пад самым носам у хлопчыка, і, не гаворачы ні слова, падаў госцю. Потым ён стаў сам умывацца, а яго прыёмны сын у гэты час ужо ўсеўся за стол і рыхтаваўся прыступіць да яды. Гендон паспяшыў скончыць умыванне, прысунуў да сябе другое крэсла і хацеў быў ужо сесці, як раптам хлопчык з абурэннем усклікнуў:

— Пачакай! Ты хочаш сесці ў прысутнасці караля!

Гэты ўдар паразіў Гендона ў самае сэрца.

«Небарака!—прамармытаў ён.—Яго вар'яцтва з кожнай гадзінай расце; яно змянілася адпаведна той важнай змене, якая адбылася ў дзяржаве, і цяпер ён лічыць сябе каралём! Ну, што-ж? Трэба мірыцца і з гэтым,—іншага спосабу няма,—а то яшчэ ён, чаго добрага, загадае пасадзіць мяне ў Тауэр».

І, задаволены гэтым жартам, ён адсунуў сваё крэсла, стаў за крэслам караля і пачаў прыслугоўваць, як умеў, па-прыдворнаму.

У часе яды суровасць каралеўскага гонару хлопчыка крыху памякчэла, і разам з сытасцю ў яго з'явілася жаданне пагутарыць.

— Ты, здаецца, назваў сябе Майлсам Гендонам, ці так я пачуў?

— Так, гасудар,—адказаў Майлс, а сам падумаў:

«Калі ўжо прыстасоўвацца да вар'яцтва гэтага беднага хлопчыка, то трэба яго велічаць і гасударам і вашай вялікасцю; не трэба нічога рабіць напалову; я павінен увайсці ў сваю ролю да тонкасці, а то я сыграю яе дрэнна і сапсую ўсю справу, а справа задумана добрая».

Пасля другой шклянкі віна кароль зусім сагрэўся і сказаў:

— Я хацеў-бы пазнаёміцца з табой. Раскажы мне сваю гісторыю. Ты храбры, і выгляд у цябе благародны,—ты дваранін?

— Наш род не вельмі знатны, ваша вялікасць. Мой бацька—баранет, які выслужыўся з дробных дваран, сэр Рычард Гендон, з Гендонскага замка ў Кенце.

— Я не прыпомню такога прозвішча. Расказвай далей сваю гісторыю.

— Расказваць прыдзецца нямнога, ваша вялікасць, але можа гэта пацешыць вас на поўгадзіны, калі няма лепшага. Мой

бацька, сэр Рычард,—чалавек вельмі багаты і надзвычай велікадушнага характару. Маці мая памерла, калі я быў яшчэ хлопчыкам. У мяне асталося два браты: Артур, старэйшы, душою і характарам у бацьку, і Г'ю, малодшы за мяне, нізкі чалавек, зайздросны, прагны, подлы, вераломны—сапраўдны гад. Такі

Раскажы мне сваю гісторыю.

ён быў з самага дзяцінства, такім быў дзесяць гадоў назад, калі я бачыў яго апошні раз,—у дзевятнаццаць год ён быў ужо зусім закончаным падлюгай; мне было тады дваццаць гадоў, Артуру-ж дваццаць два. У доме, апрача нас, жыла яшчэ лэдзі Юдзіф, мая кузіна,—ёй было тады шаснаццаць год,—прыгожая, добрая, скромная дачка графа, апошняя ў родзе, наследніца велізарнай маёмасці і графскага тытула, які не было каму перадаць. Мой бацька быў яе апекуном. Я любіў яе, і яна любіла мяне; але яна была з дзяцінства заручана з Артурам, і сэр Рычард не дапусціў-бы, каб падобны дагавор быў парушаны. Артур любіў другую дзяўчыну і ўгаварваў нас не журыцца і не траціць надзеі: час і шчаслівы выпадак памогучь кожнаму з нас

дайсі свайго. А Г'ю любіў багацце лэдзі Юдзіфі, хоць і запэўняў, што любіць яе самую,—але такая ўжо была ў яго манера: гаварыць адно, а думаць другое. Аднак усе яго хітрыкі не прывялі ні да чаго. Яму не ўдалося зачараваць Юдзіф; ён мог ашукаць майго бацьку, але нікога другога. Бацька-ж любіў яго больш як нас усіх і ва ўсім верыў яму: Г'ю быў малодшы сын, і другія ненавідзелі яго, а гэтага ва ўсе часы было досыць, каб пакарыць бацькаўскае сэрца; да таго-ж у яго быў салодкі, ліслівы язык і здзіўляючая здольнасць хлусіць, а гэтыя дзве якасці надзвычайна памагаюць ашукваць сляпую прыхільнасць. Я быў самадур, па праўдзе—нават в я л і к і самадур, хаця самадурствы мае былі нявінныя, бо нікому не рабілі шкоды, толькі мне аднаму. Я не наклікаў на свой дом ні сораму, ні страты, не заганіў сябе злачынствам або нізасцю і наогул не зрабіў нічога не належнага майму благороднаму стану.

«Аднак мой брат Г'ю ўмеў скарыстаць мае хібы. Бачачы, што брат мой Артур слабога здароўя, і спадзеючыся, што яго смерць пойдзе яму на карысць, калі толькі адхіліць мяне прэч з дарогі, Г'ю...

«Ну, ды гэта даўгая гісторыя, мой добры гасудар, і не варта яе расказваць. Карацей кажучы, малодшы брат вельмі спрытна пералічыў мае недахопы, выставіў іх як злачынствы і ў дадатак да ўсіх гэтых нізасцей знайшоў у маім пакоі шоўкавую лесніцу, ім-жа самім падкінутую, і пры дапамозе гэтай хітрасці і паказанняў падкупленых ім слуг і іншых нягоднікаў пераканаў майго бацьку, што я думаю звезці Юдзіф і ажаніцца з ёю супроць яго волі.

«Бацька рашыў адправіць мяне на тры гады ў выгнанне, кажучы, што гэтыя тры гады, воддалі ад дома і радзімы, можа зрабяць з мяне чалавека і воіна і хоць трошкі навучаць розуму. За гэтыя доўгія гады іспыту я ўдзельнічаў у кантынентальных войнах, перацярпеў многа гора і няшчасцяў, перажыў многа прыгод; але ў апошняй бітве я быў узяты ў палон і цэлых сем гадоў таміўся ў турме, на чужыне. Дзякуючы хітрасці і мужнасці я нарэшце вырваўся на волю і паімчаўся прама сюды. Я толькі што прыехаў. У мяне няма прыстойнага адзення, мала грошай і яшчэ менш звестак аб тым, што адбывалася за гэтыя сем гадоў у Гендонскім замку, што сталася з ім і яго жыхарамі. Цяпер, гасудар, з вашага дазволу, вам вядома ўся мая мізэрная аповесць!»

— Цябе ганебна пакрыўдзілі,—сказаў маленькі кароль, бліскаючы вачыма.—Але я аднаўлю твае правы, клянуся святым крыжам! Не забудзь, што гэта гаворыць кароль.

Пад уплывам расказа аб гаротных прыгодах Майлса ў караля развязаўся язык, і ён вылажыў перад здзіўленым слухачом усе свае нядаўнія нягоды. Майлс слухаў і думаў:

«Якая-ж, аднак, у яго багатая фантазія! Сапраўды, гэта рэдкі розум, іначэй ён не здолеў-бы, здаровы ці хворы, сплесці такую яркую і праўдападобную казку, як кажуць, з паветра, з нічога. Гаротнае, страціўшае розум дзіця! Пакуль я жывы, у яго будзе другі прытулак. Я не адпусчу яго ад сябе ні на крок; ён будзе маім пестуном, маім маленькім таварышам. І мы яго вылечым—о, абавязкова! І тады ён праславіцца, а я з гонарам буду гаварыць: так, ён мой, я падабраў яго, калі ён быў бяздомным валацугай, але я тады ўжо бачыў, якія ў ім вялікія здольнасці, і прадракаў, што свет калі-небудзь пачуе аб ім. Глядзіце на яго: хіба я не быў правы?»

А кароль гаварыў удумліва, мерным голасам:

— Ты вызваліў мяне ад сораму і крыўды, можа нават выражаваў маё жыццё і, значыцца, карону. Такая паслуга патрабуе шчодрой узнагароды. Скажы мне, чаго ты жадаеш, і, паколькі гэта ў маёй каралеўскай уладзе, тваё жаданне будзе выканана.

Гэта фантастычная прапанова вывела Гендона з задумнення. Ён ужо хацеў быў падзякаваць каралю і перамяніць гутарку, сказаўшы, што ён толькі выканаў свой абавязак і не хоча ўзнагароды; але яму прышла ў галаву мудрая мысль, і ён папрасіў дазволу падумаць некалькі мінут, каб абмеркаваць гэтую міласцівую прапанову. Кароль з важнасцю адобрыў гэтую мысль, заўважыўшы, што ў такіх важных справах лепш не спяшацца.

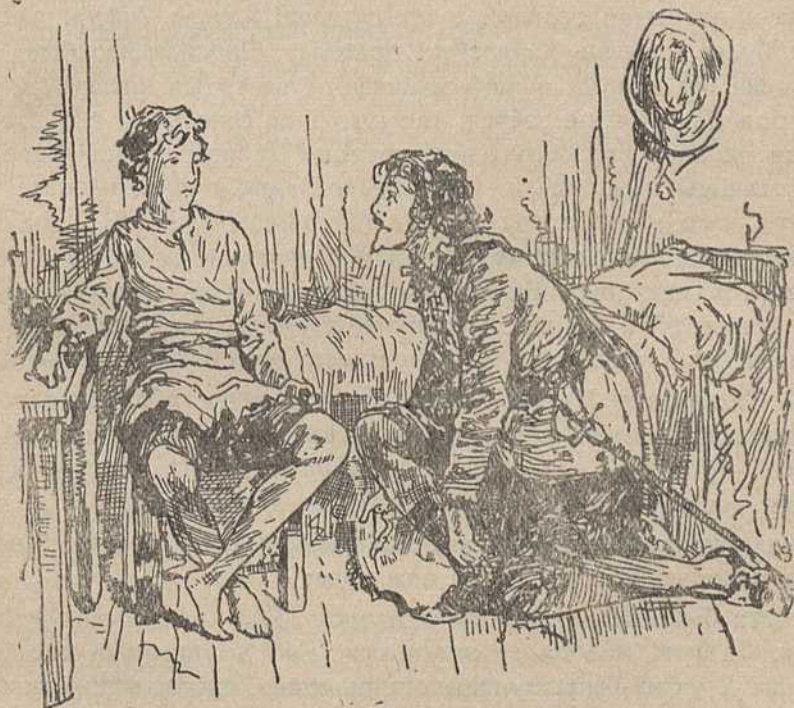
Майлс падумаў некалькі мінут і сказаў сабе:

«Так, гэта трэба зрабіць. Іншым спосабам гэтага немагчыма было-б дабіцца, а між тым вопыт толькі што мінуўшай гадзіны паказаў, што прадаўжаць такім чынам было-б і нязручна і цяжка. Так, я прапаную яму гэта. Вельмі добра, што я не адмовіўся ад такога зручнага выпадку».

Ён апусціўся на калена і сказаў:

— Мая скромная паслуга не выходзіць за межы простага абавязку падданага, і таму я не магу лічыць яе сваёй заслугой; але-ж калі ваша вялікасць лічыць яе вартай узнагароды, я бяру

на сябе смеласць прасіць наступнае. Каля чатырохсот гадоў на-
зад, як вядома вашай вялікасці, у часе нязгоды паміж Джонам,
жаралём Англіі, і французскім каралём было дагаворана выпус-
ціць з кожнага боку па байцу і вырашыць спрэчкі паядынкам,
або так званым судом божым. Абодва каралі ды яшчэ кароль

Ён апусціўся на калена.

іспанскі прыбылі на месца паядынку, каб судзіць аб выніках
бою; але, калі вышаў французскі баец, ён аказаўся да таго
страшным, што ніхто з англійскіх рыцараў не адважыўся паме-
рацца з ім зброяй. Такім чынам спрэчка,—і відаць, важная,—
павінна была вырашыцца не на карысць англійскага караля за
адсутнасцю байца. Між тым у Тауэры быў зняволены лорд Дэ-
Курсі, самы магутны баец Англіі, які быў пазбаўлены ўсіх сваіх
уладанняў і годнасці і даўно ўжо таміўся ў турме. Звярнуліся
да яго; ён згадзіўся і прыбыў на паядынак у поўным узбраенні;
але як толькі француз убачыў яго вялізную фігуру і ўзнаў яго

слаўнае імя, ён пусціўся на ўдэкі, і справа французскага караля была прайграная. Кароль Джон вярнуў Дэ-Курсі ўсе яго тытулы і маёнткі, дадаўшы: «Прасі ў мяне, чаго хочаш; тваё жаданне будзе выканана, хаця-б яно каштавала мне паловы майго каралеўства». Дэ-Курсі схіліў калені, як я цяпер, і адказаў: «У такім разе, гасудар, дай мне і маім патомкам прывілею аставацца з пакрытай галавой у прысутнасці караля Англіі, пакуль у ёй будзе існаваць каралеўскі прастол». Просьба яго была задаволеная, як вядома вашай вялікасці, і за гэтыя чатырыста гадоў род Дэ-Курсі не звёўся, так што і да сёнешняга дня галава гэтага даўняга рода заўсёды астаецца ў прысутнасці караля ў капелюшы ці шлеме, не просячы на гэта ніякага асобага дазволу,—чаго не мае права зрабіць ніхто іншы ¹⁾. І вось, спыняючыся на гэтым прыкладзе, я прашу ў караля адной толькі ласкі і прывілеі, якая будзе для мяне больш як дастатковай узнагародай, а іменна: каб мне і ўсяму майму роду раз назаўсёды дазволена было сядзець у прысутнасці англійскага манарха!

— Устань, сэр Майлс Гендон! Я пасвяшчаю цябе ў рыцары,— з важнасцю прамовіў кароль, удараючы яго па плячы ягонаў-жа шпагаў,—устань і сядай! Твая просьба выканана. Пакуль існуе Англія, гэта ганаровае права астанецца за табой.

Яго вялікасць адышоў, задумаўшыся, а Гендон так і паваліўся на крэсла ля стала, разважаючы:

«Гэта была вельмі ўдалая выдумка. Яна выручыла мяне з бяды, бо ногі мае надта змарыліся. Каб не прышло мне гэта ў галаву, я быў-бы вымушаны стаяць яшчэ многа тыдняў, пакуль мой бедны хлопчык не вылечыўся-б ад свайго вар'яцтва. Затое цяпер я зрабіўся рыцарам Мараў і Ценяў! Вельмі дзіўнае званне для такога сур'эзнага чалавека, як я. Я не смяюся,—барані, божа, не!—бо тое, што не існуе для мяне, для яго з'яўляецца сапраўднасцю. Ды і для мяне гэта ў адным сэнсе важна: гэта сведчыць, якая ў яго добрая і блagarодная душа... Але што, калі яму прыдзе ў галаву і на людзях велічаць мяне гэтым гучным тытулам? Вось забаўны кантраст паміж маім рыцарскім званнем і маім нікчэмным убраннем! Ну, ды ўсёроўна! Няхай заве мяне, як хоча, як яму падабаецца. Я буду задаволены!»

1) Лорды Кінгсэл, патомкі Дэ-Курсі, да гэтага часу карыстаюцца гэтай прывілеяй.

ЗНІКНЕННЕ ПРЫНЦА

Пасля вячэры абодвух таварышоў ахапіла цяжкая дрымота.— Здымі з мяне гэтыя лахманы!—сказаў кароль.

Гендон без ніякага супярэчання раздзеў яго і ўлажыў у пасцель, потым агледзеў пакой і з сумам сказаў сам сабе:

«Ён зноў забраў мой ложкак. Што-ж я буду рабіць?»

Маленькі кароль заўважыў яго недаўменне і прамовіў сонным голасам:

— Ты ляжаш ля дзвярэй і будзеш ахоўваць мяне.

Праз мінуту ён ужо забыўся на ўсе свае трывогі ў глыбокім сне.

«Небарака! Яму сапраўды варта было-б радзіцца каралём!— з захапленнем прамармытаў Гендон.—Ён грае сваю ролю да-сканала». І ён расцягнуўся на падлозе, ля дзвярэй, вельмі зада-волены, гаворачы сам сабе:

«На працягу гэтых сямі гадоў у мяне было яшчэ меней вы-год; скардзіцца на цяперашняе сваё становішча значыла-б гня-віць бога».

Ён заснуў на сьвітанні, а ў поўдзень устаў, раскрыў свайго моцна спаўшага гадаванца і ў адзін міг зняў з яго мерку вяр-вачкай.

Кароль у гэту мінуту прачнуўся. Расплюшчыўшы вочы, ка-роль паскардзіўся на холад і спытаў у свайго прыцеля, што ён робіць.—Я ўжо скончыў, гасудар,—сказаў Гендон.—У мяне ёсць справа ў горадзе, але я скоро прыду; засні зноў: табе па-трэбен адпачынак. Дай, я накрыю цябе з галавой,—так ты хут-чэй сагрэешся.

Не паспеў ён дагаварыць, як кароль вярнуўся ў соннае цар-ства. Майле на цыпках вышаў з пакоя і праз трыццаць ці сорок мінут так-жа ціхенька вярнуўся—з касцюмам для хлопчыка. Касцюм быў з таннай матэрыі, паношаны, але чысты і цёплы. Майле сеў і прыняўся разглядаць сваю пакупку, мармочучы сабе пад нос: «Каб быў у мяне кашэль падаўжэйшы, можна было-б дастаць касцюм лепшы; але, калі ў кішэні нягуста, цяжка быць надта пераборлівым...

Красуня жыла ў гарадку у нас,
У нас ў гарадку жыла...

заспяваў ён, але зараз-жа абарваў сваю песню.—Ён, здаецца, паварушыўся,—трэба спяваць цішэй, каб не парушаць яго сон; яго чакае падарожжа, а ён і так змарыўся, небарака... Камзол нішто, нядрэнны,—сям-там падшыць і будзе гадзіца. Штаны яшчэ лепшыя, хоць і тут прапусціць іголку не будзе лішнім... Чаравікі выдатныя, моцныя, трывалыя; у іх будзе суха і цёпла, я думаю. Гэта будзе для яго здзіўляючай навіной, бо ён пэўна прывык бегаць басанож і ўзімку і ўлетку. Эх, каб хлеб быў такі-ж танны, як ніткі! Вось за які-небудзь фартынг я забяспечаны ніткамі на цэлы год, ды яшчэ такую слаўную, вялікую іглу далі мне ў дадатак... Толькі як мне зацягнуць у яе нітку? Гэта будзе надзвычайна цяжка.

І сапраўды гэта было надзвычайна цяжка. Майжэ рабіў, як звычайна робяць мужчыны і, мусіць, будуць рабіць да канца свету: трымаў нерухома іголку і стараўся прасунуць нітку ў вушка, тады як жанчыны робяць акурат наадварот. Нітка слізгала міма іголки то з правага боку, то з левага, то складвалася ў дзве столкі, але рыцар быў цяплівы; ужо не раз даводзілася яму рабіць такія вопыты: нездарма ён быў салдатам. Нарэшце яму ўдалося ўцягнуць нітку; ён узяў касцюм, які ляжаў у яго на каленях, і прыняўся за работу.

«За гасцініцу заплочана, за снеданне, якое нам пададуць, таксама; грошай яшчэ хопіць на тое, каб купіць пару аслоў ды нам абодвум пракарміцца два-тры дні, пакуль мы дабярэмся да Гендон-хола...

Кахала яна мужанька...

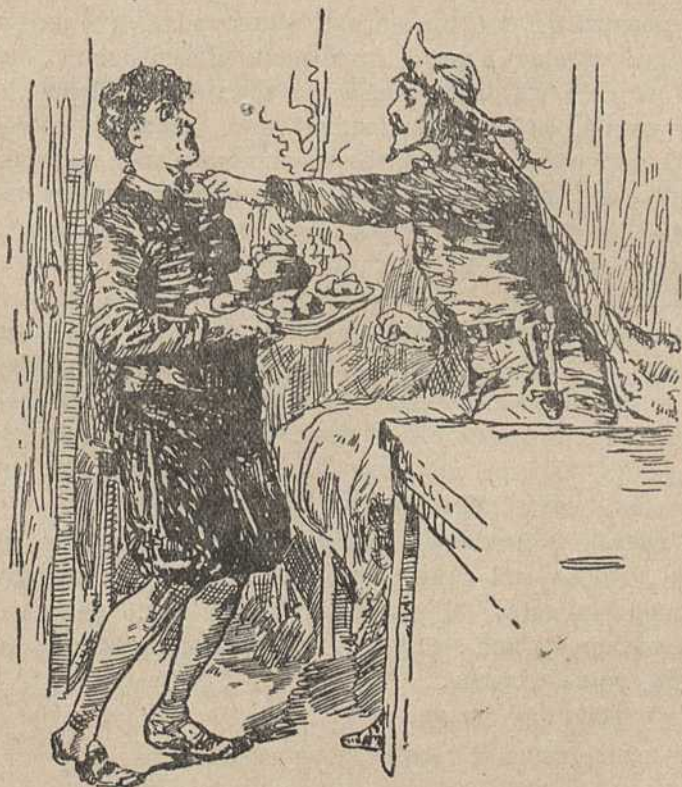
«О-о! Я загнаў іголку сабе пад ногаць! Хоць яно не бяда і не навіна, але ўсё-такі непрыемна... Эх, любы, мы з табой так зажывем, што лепш не трэба! Усе твае злашчасці забудуцца, і смутак міне...

Кахала яна мужанька свайго,
Але яе кахаў...

«Во які блagarодны, шырокі шоў.—Ён падняў камзол уверх і з захапленнем глядзеў на яго.—У ім ёсць нешта паважнае і гордае, побач з ім дробны, скнарны шоў краўца здаецца вольгарным і мізэрным...

Кахала яна мужанька свайго,
Але яе кахаў другі...

«Ну, ось і готова! Слаўная работа і, галоўнае, хутка зроблена. Цяпер я разбуджу яго, адзену яго, падам яму памыцца, накармлю яго; а затым мы з ім паспяшым на рынак, што ля таверны Табарыда, у Саутворку».

— *Растлумач, што гэта значыць!*

— Калі ласка, уставайце, ваша вялікасць!..—голосна сказаў ён.—Не адказвае!.. Эй, ваша вялікасць!..

«Здаецца, мне такі прыдзецца абразіць яго свяшчэнную асобу дакрананнем, калі сон яго глухі да чалавечых слоў. Што гэта?»

Ён адкінуў коўдру. Хлопчык знік!

Гендон знямеў ад здзіўлення, агледзеўся навакол і тут толькі заўважыў, што лахманы хлопчыка таксама зніклі. Ён страшэнна разлаваўся, пачаў бушаваць, клікаць гаспадара гасцініцы. У гэту мінуту ўвайшоў слуга са снаданнем.

— Ты, чортава адроддзе, растлумач, што гэта значыць, або развітайся са сваім паганым жыццём!—загрымеў воін і так люта падскочыў да слугі, што той ад здзіўлення і спалоху не мог вымавіць ні слова.—Дзе хлопчык?

У адрывістых, няскладных словах слуга даў тлумачэнне.

— Не паспелі вы выйсці адсюль, ваша міласць, як прыбег нейкі малады чалавек і кажа, што ваша міласць зараз патрабуе хлопчыка да сябе, на канец моста, на Саутворкскі бераг. Я прывёў яго ў пакой, ён разбудзіў хлопчука і перадаў яму даручэнне. Той пабурчаў трохі, навошта яго патрывожылі так рана. Але зараз-жа надзеў на сябе свае лахманы і пайшоў з маладым чалавекам, сказаўшы пры гэтым, што было-б прыстойней, каб ваша міласць прышлі-б за ім самі і не пасылалі чужога, а тэ выходзіць...

— А то выходзіць, што ты ідыёт! Ідыёт і балван, і ашукаць цябе нічога не варта,—павесіць-бы ўсіх тваіх сваякоў! Але можа бяды яшчэ няма. Можа хлопчыка не хацелі пакрыўдзіць. Я пайду за ім і прывяду яго сюды. А ты тым часам накрый стол. Пачакай! Коўдра на ложку паложана так, нібы пад ёй нехта ляжыць,—гэта наўмысля?

— Не ведаю, мой добры пан! Я бачыў, як малады чалавек вазіўся ля ложка,—той самы, што прыходзіў за хлопчыкам.

— Тысяча смерцяў! Гэта было зроблена, каб ашукаць мяне, каб выйграць час... Слухай! Малады чалавек быў адзін?

— Адзін, ваша міласць.

— Ты ўпэўнены ў гэтым?

— Упэўнены, ваша міласць.

— Падумай, сабяры свае мыслі, не спяшайся!

Падумаўшы крыху, слуга сказаў:

— Прыходзіў-та ён адзін, з ім нікога не было; але цяпер я прыпамінаю, што, калі ён з хлопчыкам вышаў на мост, туды, дзе народа больш, аднекуль выскачыў разбойніцкага выгляду мужчына і акурат у тую мінуту, калі ён падбег да іх...

— Ну, што-ж тады? Дагаварвай!—загрымеў нецярпліва Гендон.

— Акурат у тую мінуту натоўп паглынуў іх, і болей ужо я не бачыў іх, бо мяне гукнуў гаспадар, які раззлаваўся за тое, што натарыусу забыліся падаць заказаную ім баранюю нагу, хаця я бяру ўсіх святых у сведкі, што вінаваціць у гэтым

мяне—усёроўна, што судзіць толькі што народжанае дзіцянё за грахі яго...

— Прэч з маіх вачэй, бязмозглы!.. Ад тваёй балбатні звар'яець можна! Стой! Куды-ж ты бяжыш? Не можаш пастаяць і мінуты на месцы! Што-ж, яны пайшлі ў Саутворк?

— Так, ваша міласць!.. Таму, як я вам дакладваў, я ў гэтай баранай назе невінаваты, як дзі...

— Ты ўсё яшчэ тут? І ўсё яшчэ вярзеш бязглуздзіцу? Выходзь, пакуль цэлы!

Слуга знік. Гендон пабег за ім, перагнаў яго і ў адзін міг апынуўся ўнізе лесніцы, пераскокваючы праз дзве ступенькі адразу.

«Гэта той подлы нягоднік, які зваў яго сваім сынам... Я згубіў цябе, мой бедны, маленькі, страціўшы розум валадар! Якая горкая мысль! Я так палюбіў цябе! Не! Клянуся ўсімі святымі, я цябе не згубіў! Не згубіў, бо я ператрасу ўсю краіну і ўсё-ж знайду цябе. Беднае дзіця! Там асталося яго снаданне—і маё,—ну, ды мне цяпер не да ежы! Хай ядуць яе цяпер пацукі! Хутчэй, хутчэй,—марудзіць нельга!»

І, спешна прабіраючыся скрозь шумны натоўп на мосце, ён некалькі разоў паўтараў (нібы гэтая мысль была яму асабліва прыемная):

«Ён пабурчаў, але пайшоў, пайшоў таму, што думаў, што яго кліча Майлс Гендон. Мілы хлопчык! Ён-бы гэтага не зрабіў ні для каго іншага,—ужо-ж я яго ведаю!»

РАЗДЗЕЛ ЧАТЫРНАЦАТЫ

КАРОЛЬ ПАМЁР—ХАЙ ЖЫВЕ КАРОЛЬ!

У гэтую самую раніцу, на світанні, Том Кэнці прачнуўся ад цяжкага сну і адкрыў вочы ў цямноце. Некалькі хвілін ён ляжаў моўчкі, спрабуючы разабрацца ў блытаніне мыслей і пачуццяў і прыйсці да якога-небудзь вывада, і раптам усклікнуў з захапленнем, але ціха:

— Я зразумеў! Я зразумеў! Цяпер я зусім прачнуўся. Вітаю цябе, радасць! Зніклі, смутак! Эй, Нэн, Бэт! Скіньце з сябе салому, бяжыце хутчэй да мяне: я зараз раскажу вам самы дзікі сон, які толькі могуць навеяць на чалавека начныя духі! Эй, Нэн, Бэт, што-ж вы?

Чыясці цёмная фігура з'явілася ля яго пасцелі, нечы голас сказаў:

— Што пажадаеш загадаць?

— Загадаць?.. О гора мне, я пазнаю твой голас! Кажы... хто я такі?

— Яшчэ ўчора ты быў прынц Уэльскі, сёння-ж ты мой аўгустейшы ўладар, Эдуард, кароль Англіі.

Том схававу галаву ў падушкі і жаласна пралепятаў:

— На жаль, гэта быў не сон! Ідзі, адпачывай, добры сэр! Пакінь мяне аднаго з маім горам!

Том зноў заснуў, і хутка яму сасніўся прыемны сон. Яму снілася, што на дварэ лета і нібы ён гуляе адзін на прыгожай палянцы, якая завецца Гудмэнсфілд¹⁾, як раптам да яго падыходзіць карлік, гарбаты, з даўгімі рыжымі бакенбардамі і гаворыць:

— Капай ля гэтага пня!

Том паслухаўся і знайшоў цэлых дванаццаць бліскучых новых пенсаў—казачнае багацце! Але лепшае было наперадзе, бо карлік сказаў:

— Я цябе ведаю. Ты добры, варты хлопчык; тваё гора скончылася, прышоў дзень узнагароды. Капай на гэтым самым месцы кожны тыдзень, і ты кожны раз будзеш знаходзіць тут багацце—дванаццаць бліскучых, новых пенсаў. Толькі хавай гэта ў тайне, не кажы нікому.

Затым карлік знік, а Том са сваёй здабычай панёсся ў Двор аб'едкаў, кажучы сабе: «Цяпер я кожны вечар буду даваць бацьку па аднаму пені; ён будзе думаць, што я сабраў іх, просячы міласціну, гэта будзе весяліць яго сэрца, і ён пакіне мяне біць. Адзін пені ў тыдзень я буду даваць добраму папу, які вучыць мяне, а астатнія чатыры—матцы, Нэн і Бэт. Мы не будзем болей галадаць і хадзіць галадранцамі. Бывай, беднасць, вечны страх і пабоі!»

У сне ён мігам апынуўся ў сваім брудным жыллі; прыбег туды запыхаўшыся, але вочы ў яго так і скакалі ад радасці; ён кінуў чатыры манеты на калені матцы, крыкнуўшы:

— Гэта табе!.. Усё табе, усё да апошняга! Табе і Нэн, і Бэт... Гэта чэсна заробленыя грошы, не выпрашаныя і не ўкрадзеныя!

¹⁾ Гэта азначае: „палянка добрага чалавека“.

Шчаслівая, здзіўленая маці прыціснула яго да сваіх грудзей і ўсклікнула:

— Час ужо позні. Ці не пажадае ваша вялікасць устаць?

Ах! Ён не чакаў такога адказу. Сон рассяўся. Том прагнуўся і адкрыў вочы.

ЛЯ яго пасцелі стаяў раскошна ўбраны першы лорд адпачывальні. Радасць, выкліканая сном, адразу знікла: бедны хлопчык убачыў, што ён усё яшчэ палоннік і кароль. Пакой быў перапоўнены царадворцамі ў пурпуровых мантыях—жалобны колер—і знатнымі прыслужнікамі манарха. Том сеў на пасцелі і з-за цяжкага шоўкавага занавеса глядзеў на ўвесь гэты пышны натоўп.

Затым пачалася многатрудная цэрамонія апранання, прычым увесь час прыдворныя адзін за адным становіліся на калені, вітаючы маленькага караля і выказваючы яму спачуванне з прычыны яго цяжкай страты. Першы ўзяў сарочку лорд обер-шталмейстэр і перадаў яе першаму лорду-егермейстэру, той перадаў яе другому лорду адпачывальні, гэты, у сваю чаргу,—галоўнаму ляснічаму Віндзорскага лесу, той—трэцяму обер-камергеру, гэты—каралеўскаму канцлеру герцагства Ланкастэрскага, той—загадчыку гардэробам, гэты—герольдмейстэру, той—каменданту Тауэра, гэты—лорду загадчыку ўнутраным распарадкам палаца, той—наследнаму падвязвальніку сурветкі, гэты—першаму лорду-адміралу Англіі, той—архіепіскапу кентэрберыйскаму, і нарэшце, архіепіскап—першаму лорду адпачывальні, які надзеў сарочку—або, вярней, што ад яе асталося,—на Тома. Усё гэта напамніла хлопчыку перадачу з рук у рукі вёдраў у часе пажару.

Кожная прыналежнасць туалета праходзіла гэты марудны і ўрачысты працэс; нарэшце гэта цэрамонія так надакучыла Тому, што ён ледзь не ўскрыкнуў ад радасці, убачыўшы, што даўгія шоўкавыя панчохі ўжо канчалі вандраванне ўздоўж лініі, значыцца, набліжаўся канец цэрамоніі. Але радасць яго была дачасная. Першы лорд адпачывальні атрымаў панчохі і ўжо нарыхтаваўся надзець іх на ногі Тома, але раптам пачырванеў і паспешна сунуў панчохі назад у рукі архіепіскапа кентэрберыйскага, прамармытаўшы са здзіўленнем:

— Глядзіце, мілорд!

Відаць, з панчохамаі было нешта нядобрае. Архіепіскап па-

бляднеў, потым пачырванеў і перадаў панчохі адміралу, прашаптаўшы:

— Глядзіце, мілорд!

Адмірал у сваю чаргу перадаў панчохі наследнаму падвязвальніку сурветкі, прычым у яго ледзь хапіла сілы прашаптаць:

— Глядзіце, мілорд!

— Глядзіце, мілорд!

Такім чынам, панчохі правандравалі назад уздоўж усёй лініі, праз рукі лорда-сенешала, каменданта Тауэра, герольдмейстэра, загадчыка гардэробам, каралеўскага канцлера герцагства Ланкастэрскага, трэцяга обер-камергера, галоўнага ляснічага Віндзорскага лесу, другога лорда адпачывальні, першага лорда-егермейстэра, з адным і тым-жа здзіўленым і спалоханым шэптам: «глядзіце, глядзіце!» пакуль, нарэшце, не трапілі ў рукі оберштальмейстэра. Той, бледны, як палатно, з хвіліну разглядаў прычыну агульнага замяшання, затым хрыпла прашаптаў:

— Даруй, божа! Ад кончыка падвязкі адскочыў бляшаны наканечнік! У Тауэр галоўнага хавальніка каралеўскіх панчохаў! — і знясілены прытуліўся да пляча першага егермейстэра.

Тым часам прынеслі другія панчохі, у якіх падвязкі былі цэлыя.

Але ўсё на свеце раней ці пазней канчаецца. Том Кэнці атрымаў нарэшце магчымасць выбрацца з пасцелі. Адзін саноўнік, спецыяльна прызначаны для гэтай справы, наліў вады ў таз, другі саноўнік кіраваў умываннем, трэці трымаў напага-

тове ручнік. Том шчасліва скончыў абрад умывання і наступіў у распараджэнне каралеўскага цырульніка. З рук гэтага мастака ён вышаў грацыёзным і харошанькім, як дзяўчынка, — у накідцы і штанах з пурпуровага атласу і ў капелюшы з пурпуровымі пер'ямі. З адпачывальні ён урачыста прайшоў у сталовую скрозь натоўп прыдворных; усе яны расступаліся, даючы яму дарогу, і схілялі калена.

Пасля сьнедання яго правялі з адпаведнымі цэрамоніямі, у суправаджэнні галоўных саноўнікаў дзяржавы і ганаровай варты з пяцідзесяці інвалідаў з залочанымі бердышамі ў руках, у тронную залу, дзе яго «дзядзя», лорд Гертфорд, стаў ля трона, каб памагаць каралю сваімі мудрымі парадамі.

Перш за ўсё з'явіліся знатныя лорды, назначаныя нябожчыкам каралём выканаўцамі завяшчання, каб атрымаць згоду Тома на розныя свае распараджэнні. Гэта была пустая фармальнасць, але не зусім, бо ў той час яшчэ не было лорда-пратэктара. Архіепіскап кентэрберыйскі далажыў пастанову выканаўцаў завяшчання аб пахаванні нябожчыка манарха і ў заключэнне прачытаў подпісы выканаўцаў, а іменна: архіепіскап кентэрберыйскі; лорд-канцлер Англіі; Вільям лорд Сент-Джон; Джон лорд Рассел; Эдуард граф Гертфорд; Джон віконт Ліслі; Кетберт, епіскап дургэмскі...

Том не слухаў. Яго яшчэ раней здзівіў адзін пункт у гэтым дакуменце. Ён павярнуўся да лорда Гертфорда і шэптам спытаў:

— На які дзень, ён кажа, назначана пахаванне?

— На шаснаццатае чысло будучага месяца, гасудар!

— Гэта-ж незразумелае дзівацтва! Хіба ён пратрымаецца да такога часу?

Бедны хлопчык! Каралеўскія звычаі былі яму яшчэ невядомы. Ён прывык бачыць, што на Дварэ аб'едкаў нябожчыкаў выправаджвалі куды хутчэй. Двума-трыма словамі лорд Гертфорд супакоіў яго.

Затым статс-сакратар далажыў аб пастанове дзяржаўнага савета, назначыўшага на другі дзень у адзінаццаць гадзін прыём чужаземных паслоў. Патрабавалася згода караля.

Том паглядзеў на лорда Гертфорда. Той шапнуў:

— Няхай ваша вялікасць будзе ласкавы згадзіцца. Яны з'явяцца для таго, каб выказаць спачуванне іхніх царственных ва-

ладароў па поваду цяжкой страты, якую пацярпела ваша вялікасць і ўся дзяржава.

Том зрабіў так, як яму было сказана. Другі статс-сакратар пачаў чытаць запіску аб выдатках на штат памершага караля, дасягнуўшых за апошнія паўгоддзе дваццаці васьмі тысяч фун-

Статс-сакратар далажыў аб пастанове дзяржаўнага савета.

таў стэрлінгаў; сума была такая вялікая, што ў Тома Кэнці дух захапіла; яшчэ болей здзівіўся ён, калі даведаўся, што з гэтых грошай дваццаць тысяч яшчэ не заплочана, і зусім разявіў рот, калі выявілася, што каралеўская скарбніца бадай што пустая, а яго тысяча дзвесце слуг даўно ўжо не атрымоўваюць пенсіі. Том не стрымаўся і горача выказаў свой непакой:

— Гэтак мы разарымся ўшчэнт. Усё наша дабро пойдзе к сабакам. Гэта ясна. Нам трэба наняць дом меншы і распусціць нашых слуг, бо яны ўсёроўна нікуды няварты, толькі знясільваюць наша сэрца і ганьбяць нашу душу, калі робяць нам такія паслугі, якія непатрэбны нават ляльцы, не маючай ні розуму, ні

рук, каб самой справіцца са сваімі справамі. Добра было-б на-няць невялікі домік, што стаіць насупроць рыбнага рынка ля Білінгсгэта... Я яго помню... Ён...

«Дзядзя» моцна сціснуў Тома руку, каб спыніць яго; той пачырванеў і адразу абарваў сваю бязглузду прамову; але ніхто не паказаў на сваім твары здзіўлення, нібы ніхто нічога не заўважыў.

Нейкі сакратар далажыў, што нябожчык кароль у сваім за-вяшчанні загадаў даць графу Гертфорду герцагскі тытул, зрабіць яго брата, сэра Томаса Сеймура, пэрам, а сына Гертфорда—графам, таксама павысіць чыны і іншых знатных слуг кароны. Совет пастанавіў назначыць паседжанне на шаснаццатае лютага для абгаварэння і выканання волі памёршага. А як нябожчык кароль не пакінуў пісьмовага загаду адпусціць каму-небудзь з памянёных асоб зямель і маёнткаў, патрэбных для падтрымання такога высокага звання, то совет, ведаючы асабовыя жаданні яго вялікасці ў гэтых адносінах, палічыў патрэбным назначыць Сеймуру «зямель на пяцьсот фунтаў стэрлінгаў», а сыну Гертфорда «на восемсот фунтаў стэрлінгаў», дадаўшы да гэтага ўчастак зямлі за трыста фунтаў стэрлінгаў, належачы суседняму епіскапу, «бо гэты ўчастак павінен вызваліцца пасля смерці епіскапа»,—калі на гэта будзе згода цяперашняга караля.

Том ледзь было зноў не адпаліў, што лепей было-б спачатку заплаціць даўгі нябожчыка-караля, а потым ужо траціць адразу столькі грошай; але прадбачлівы Гертфорд паспеў крануць яго за плячо і выратаваў яго ад такой неасцярожнасці, так што ён на словах даў сваю каралеўскую згоду, хоць у душы быў вельмі незадаволены.

З хвіліну ён сядзеў і раздумваў, як лёгка і проста ён цяпер вырабляе ўсялякія дзіўныя цуды, і раптам у яго мільганула думка: чаму-б не зрабіць сваю маці герцагіняй Двара аб'едкаў і не падараваць ёй маёнткаў? Але ў той-жа міг адна горкая мысль знішчыла гэтую выдумку: ён-жа кароль толькі па імені, а сапраўды ён у руках гэтых важных і велічавых вяльмож. Для іх яго маці—толькі выдумка хвораў фантазіі. Яны выслухоўваюць яго недаверліва і пашлюць за доктарам—і больш нічога.

Нудныя заняткі прадаўжаліся. Чыталіся розныя многаслоўныя, надакучлівыя, сумныя петыцыі, указы і іншыя паперы.

усё пра дзяржаўныя справы; нарэшце Том з засмучэннем уздыхнуў і прамармытаў сам сабе:

— Чым я ўгнавіў госпада бога, што ён адабраў ад мяне свежае паветра і сонца і запёр мяне тут, і зрабіў мяне каралём, і нарабіў мне столькі прыкрасці?

Тут бедная, стомленая яго галава пачала хіліцца ў дрымоце і ўпала на плячо. Справы каралеўства прыпыніліся за адсутнасцю аўгустейшага рухавіка, маючага ўладу ператвараць кожнае жаданне лордаў у закон. Цішыня абкружыла задрымаўшага хлопчыка, і мудрацы дзяржавы перарвалі абгаварэнне спраў.

Перад абедам Том, з дазволу сваіх турэмшчыкаў, Гертфорда і Сент-Джона, адпачыў душою ў кампаніі лэдзі Елізаветы і маленькай лэдзі Джэн Грэй, хоць прынцэсы былі вельмі засмучаны цяжкай стратай у каралеўскай сям'і. Пад канец яму нанесла візіт «старэйшая сястра», пазней атрымаўшая ў гісторыі імя «Крывавай Марыі»¹⁾. Яна замарозіла яго сваёй чапурыстай і напышлівай гутаркай, якая ў яго вачах мела толькі адну вартасць—кароткасць. На некалькі мінут яго пакінулі аднаго, затым да яго быў дапушчаны худзенькі хлопчык гадоў дванаццаці, адзенне якога, за выключэннем мярэжаў на каўняры і рукавах, было ўсё чорнае—камзол, панчохі і ўсё іншае. У яго адзежы не было ніякіх адзнакаў жалобы, толькі чырвоны бант на плячы. Ён ішоў нясмела, схіліўшы галаву і, падышоўшы, стаў перад Томам на адно калена. Том з хвіліну сур'ёзна глядзеў на яго і нарэшце сказаў:

— Устань, хлопчык! Што табе трэба? Хто ты такі?

Хлопчык устаў на ногі. Ён стаяў перад Томам у элегантнай, вольнай позе, але на твары яго было неўразуменне.

— Ты, вядома, памятаеш мяне, мілорд? Я—твой «паж для пабояў».

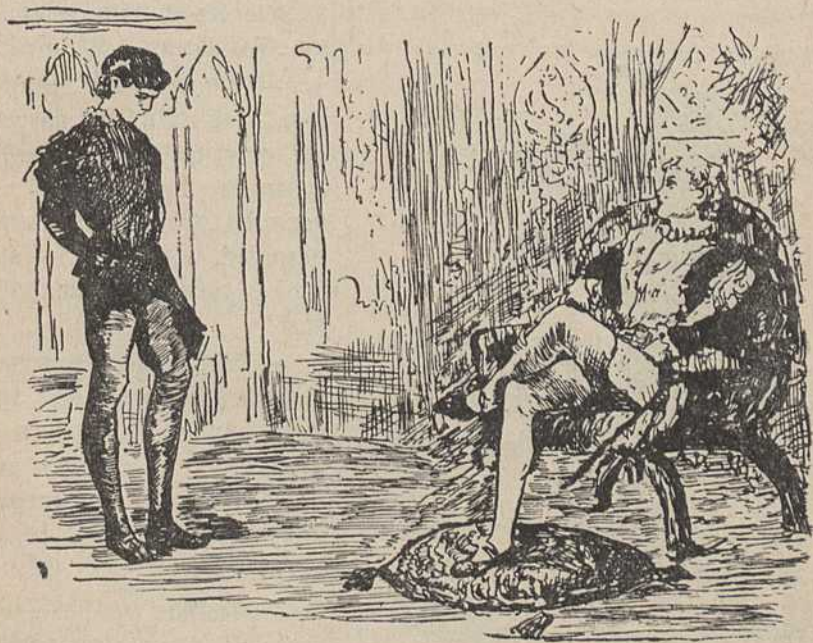
— Паж для па боя ў?

— Так. Я Гэмфры... Гэмфры Марло.

Том падумаў, што яго апекунам не шкодзіла-б расказаць яму аб гэтым пажы. Становішча было няёмкае. Што рабіць? Прытварацца, быццам ён пазнае хлапчука, а потым кожным сваім словам выяўляць, што ён ніколі і ў вочы не бачыў яго? Не,

¹⁾ Марыя Тюдор, каралева англійская (1516—1558). Яе царстваванне адзначана рэлігійнымі праследаваннямі і шматлікімі забойствамі пратэстантаў.

гэта не гадзіца. Удалая думка прышла яму ў галаву—такія-ж выпадкі будуць, відаць, часта. Лордам-жа Гертфорду і Сент-Джону прыдзецца часта адлучацца ад яго па справах, у якасці членаў савета выканаўцаў завяшчання. Нядрэнна было-б самому прыдумаць спосаб, як выкручвацца з падобнага становішча.

Хлопчык устаў.

«Так, гэта—добрая думка, трэба праверыць яе на хлопчыку... Паглядзім, што з гэтага выйдзе», падумаў Том; ён заклапочана пацёр сабе лоб і сказаў:

— Цяпер, мне здаецца, я прыпамінаю цябе; але мае мазгі затуманены хваробай...

— О, мой бедны гаспадзін!—са шчырым жалем усклікнуў «паж для пабаяў», а сам падумаў: «Мне казалі праўду: ён не ў сваім розуме, небарака. Але, чорт вазьмі, які-ж я забыўчывы! Загадана-ж было не падаваць выгляду, што заўважаеш, быццам у яго галава не ў парадку».

— Дзіўна, як памяць здраджвае мне ў апошнія дні,—сказаў Том.—Але ты не звяртай увагі! Я хутка папраўлюся; часам мне

бывае досыць аднаго намёку, каб я прыпомніў імёны і падзеі, выслізнуўшыя з маёй памяці. («А часам і такія, аб якіх я раней нічога не чуў», дадаў ён сам сабе.)—Кажы-ж, што табе трэба!

— Справа няважная, гасудар, але ўсё-ж я асмельваюся на-помніць аб ёй, з дазволу вашай міласці. Два дні назад, калі ваша вялікасць мелі ласку зрабіць тры ламылкі ў грэчаскім пера-

кладзе на ранішнім уро-ку... Вы памятаеце гэта?..

— Так, здаецца, памя-таю... («Гэта нават не зу-сім хлусня: каб я стаў вучыцца па-грэчаску, я напэўна зрабіў-бы не тры памылкі, а сорок»). Так, цяпер памятаю, прадаў-жай!

— Настаўнік, разгне-ваўшыся на вас за та-кую—як ён выразіўся—нехайную і слабую на розум работу, прыстра-шыў моцна пабіць мяне за яе і...

— Пабіць цябе?—ус-крыкнуў Том з надзвы-чайным здзіўленнем.— З якой-жа рацыі яму біць цябе за мае памылкі?

— Ах, ваша міласць зноў забываеце!.. Ён за-

ўсёды б'е мяне бізунамі, калі вы дрэнна вывучыце ўрок.

— Праўда, праўда! Я і забыўся. Ты памагаеш мне вучыць урокі, і, калі потым я раблю памылкі, ён лічыць, што ты дрэнна падрыхтаваў мяне...

— О, што ты гаворыш, мой гасудар? Я, нікчэмнейшы з тваіх слуг, ці пасмеў-бы вучыць цябе?!

— Дык у чым-жа твая віна? Што гэта за дзікая загадка? Альбо я сапраўды з глузду з'ехаў? Альбо гэта ты страціў ро-зум? Кажы-ж, растлумач хутчэй!

— *Замест яго б'юць мяне...*

— Але-ж, ваша вялікасьць, нічога не можа быць прасцей. Ніхто не можа наносіць пабоі асобе прынца Уэльскага, таму, калі прынец правініцца, замест яго б'юць мяне. Так яно і павінна быць, бо такая мая пасада, і я ёю кармлюся¹⁾.

Хлопчык прагаварыў усё гэта зусім спакойна. Том глядзеў на яго і здзіўся:

«Дзіўная рэч! Вось дык рамяство! Вось дык прафесія! Дзіўлюся, як гэта яны не нанялі хлопчыка—прычэсваць і адзяваць замест мяне. Дай божа, каб яны гэта зрабілі... Тады я прынамсі папрашу, каб білі мяне самога і буду рады, бо гэта надасць рознастайнасць майму тужліваму жыццю».

Голасна ён спытаў:

— І што-ж, небарака, цябе пабілі паводле абяцання?

— Не, ваша вялікасьць, у тым-та і гора, што кару дзень за днём адкладваюць і можа зусім адменяць з прычыны жалобы, хоць напэўна я не ведаю; таму я і асмеліўся прыйсці сюды і напамніць вашай вялікасці аб вашым ласкавым абяцанні заступіцца за мяне.

— Перад настаўнікам? Каб цябе не білі?

— Ах, гэта вы памятаеце?

— Ты бачыш, мая памяць папраўляецца. Супакойся: тваёй спіны ўжо не кране бізун. Я паклапачуся аб гэтым.

— О, дзякую вам, мой добры кароль!—усклікнуў хлопчык, зноў скланіўшы калена.—Можа я занадта смелы, але ўсё-ж...

Бачачы, што Гэмфры не адважваецца казаць далей, Том падхваціў яго, заявіўшы, што сёння ён «хоча рабіць дабро».

— У такім выпадку я выкажу ўсё, што здаўна ляжыць у мяне на душы. Дзеля таго, што вы ўжо не прынец Уэльскі, а кароль, вы можаце загадаць, што вам захочацца, і ніхто не асмеліцца адказаць вам «не»! Вы, вядома, не будзеце больш мучыць сябе ўрокамі, кінеце ў печку кнігі і зоймецеся чым-небудзь меней нудным. Тады я прапаў, і са мной мае асірацелыя сёстры.

— Прапаў? Чаму?

— Мая спіна—хлеб мой, о міласэрны мой валадар! Калі яна

1) Джэмс I і Чарльз II у дзяцінстве таксама мелі пры сабе такіх хлопчыкаў, якіх каралі замест іх, калі яны дрэнна вучылі ўрокі; таму я дазволіў сабе надзяліць і майго прынца такім таварышам, дзеля маіх уласных патрэб. (Заўвага Марка Твена).

не атрымае ўдараў, я памру з голаду. А калі вы кінецце вучэнне, мая пасада скасуецца, бо вам ужо будзе непатрэбны «паж для пабояў». Злітуйцеся, не праганяйце мяне.

Том быў расчулены гэтым шчырым горам. З царскім велікадушшам ён прамовіў:

— Не сумуй, мой друг! Я замацоўваю тваю пасаду за табою і за ўсім тваім родам.

Ён лёганька ўдарыў хлопчыка па плячу шпагай плашмя і ўсклікнуў:

— Устань, Гэмфры Марло! Ад гэтага часу твая пасада робіцца наследнай назаўсёды. Адгані смутак! Я зноў вазьмуся за мае кнігі і буду вучыцца так дрэнна, што тваю пенсію, па ўсёй справядлівасці, прыдзецца патроіць,—настолькі павялічыцца твая праца.

— Дзякую вам, благародны валадар!—усклікнуў Гэмфры з гарачай удзячнасцю.—Гэта царственная шчодрасць перавышае ўсе мае мары. Цяпер я буду шчаслівы да канца маіх дзён, і ўсе мае патомкі будуць шчаслівыя.

Том сцяміў, што гэты хлопчык можа быць яму вельмі карысным. Ён прымусяў Гэмфры разгаварыцца і не пашкадаваў аб гэтым. Хлопчык быў у захапленні, што можа садзейнічаць «выздараўленню» Тома; кожны раз пасля яго расказа аб розных здарэннях у класнай і ў палацы варта было толькі напаміць «хвораму розуму» караля аб падрабязнасцях, як той сам ясна прыпамінаў іх. Гэта гутарка дала Тому шмат вельмі каштоўных звестак аб нормах і звычаях у палацы, і ён захацеў чэрпаць штодзень з гэтай-жа крыніцы і загадаў дапусцаць да яго Гэмфры кожны раз, як той да яго прыдзе, калі толькі яго вялікасць не будзе гутарыць у той час з іншымі. Не паспеў Гэмфры выйсці, як з'явіўся Гертфорд, прынесшы Тому новыя турботы і прыкрасці.

Ён паведаміў, што лорды савета, баючыся, каб перавялічаныя расказы аб нездароўі караля не пашыраліся ў народзе і за граніцай, палічылі патрэбным, каб яго вялікасць праз дзень-другі зрабіў ласку абедаць публічна. Яго здаровы колер твара, бадзёры поступ, спакойства, натуральнасць і ласкавая абыходлівасць лепш за ўсё рассеюць сумненні і супакояць усіх—на выпадак, калі непажаданыя чуткі ўжо праніклі ў шырокія колы насельніцтва.

Граф пачаў далікатнейшым чынам навучаць Тома, як трэба яму трымацца ў часе гэтых парадных абед. Пад выглядам «напамінаў» аб тым, што Тому нібы было вельмі добра вядома, ён паведаміў яму вельмі каштоўныя звесткі. На вялікае задавальненне графа, выявілася, што Тому патрэбна ў гэтай справе зусім невялікая дапамога. Здагадлівы хлопчык паспеў атры-

— *Калі ваша вялікасць напружыць памяць...*

маць усе неабходныя інструкцыі ад Гэмфры Марло, таму што быстракрылая гаворка аб гэтых публічных абед даўно ўжо хадзіла па палацу, і Гэмфры паведаміў гэта Тому некалькі мінут назад. Том, вядома, палічыў за лепшае змаўчаць аб сваёй гутарцы з Гэмфры.

Бачачы, што памяць караля значна ўзмацнела, граф захацеў, нібы выпадкова, яшчэ больш праверыць яе, каб ведаць, наколькі пасунулася наперад яго выздараўленне. Вынікі атрымаліся прыемныя—не заўсёды, а ў паасобных выпадках: там, дзе

аставаліся сляды ад гутарак з Гэмфры. Мілорд астаўся вельмі задаволены і сказаў голасам, поўным надзеі:

— Цяпер я ўпэўнены, што, калі ваша вялікасць напружыце сваю памяць яшчэ трошкі, вы развязаце нам тайну вялікай дзяржаўнай пячаткі. Яшчэ ўчора гэта вялікая пячатка мела вельмі важнае значэнне, сёння ўжо страчанае, бо яе служба скончылася з жыццём нашага манарха. Ці будзе ласкава ваша вялікасць зрабіць намаганне?

Том замяшаўся. Вялікая пячатка—гэта было нешта зусім яму невядомае. Пасля мінутага вагання ён глянуў нявіннымі вачыма на Гертфорда і прастадушна спытаў:

— А якая яна з выгляду?

Граф ледзь прыкметна ўздрыгануўся і прамармытаў сам сабе:

— На жаль, розум яго зноў памуціўся. Неразумна было прымушаць яго напружваць сваю памяць...

Ён спрытна перавёў гутарку на другое, каб Том і думаць забыў пра злашчасную пячатку. Дасягнуць гэтага яму было вельмі няцяжка.

РАЗДЗЕЛ ПЯТНАЦЦАТЫ

ТОМ—КАРОЛЬ

На другі дзень з'явіліся чужаземныя паслы з бліскучай світай, і Том прымаў іх, засядаючы на троне; з пышнай і нават грознай урачыстасцю. Спачатку пышнасць гэтай сцэны цешыла яго і распальвала фантазію, але прыём быў даўгі і нудны, прамовы таксама былі даўгія і нудныя, так што прыемнасць пад канец ператварылася ў абрыдлую павіннасць. Час ад часу Том гаварыў словы, падказаныя яму Гертфордам, і добрасумленна стараўся выканаць усю цэрамонію; але гэтая справа была для яго яшчэ новая, і ён спраўляўся з ёю не надта ўдала. Выгляд у яго быў каралеўскі, але адчуваць сябе каралём ён не мог. Таму ён быў шчыра рады, калі цэрамонія скончылася.

Большая частка дня была «змарнавана»,—як выразіўся ён у думках,—патрачана на розныя пустыя заняткі, да якіх прымушала яго каралеўская пасада. Нават дзве гадзіны, вылучаныя для царскіх забаў, былі для яго цяжкія, а не радасныя, бо ён

быў скаваны па руках і па нагах напышлівым і строгім этыкетам. Затое потым ён адпачыў душою адзін са сваім «пажам для пабаяў». Гэта гутарка прынесла яму нямалую карысць, бо даставіла яму і забаву і карысныя звесткі.

Трэці дзень царствавання Тома Кэнці прайшоў таксама, як і першыя дні, з тою розніцаю, што цяпер яму было лягчэй, і ён адчуваў сябе не так няёмка, як спачатку; ён пачынаў прывыкаць да свайго становішча і да новага асяроддзя; з кожнай гадзінай заўсёдная блізкасць знатнейшых лордаў і іхняе праклаенне перад ім усё меней сароміла і прыгнятала яго.

Адно толькі перашкаджала яму спакойна чакаць набліжэння наступнага, чацвертага, дня—страх за свой першы публічны абед, які быў назначаны на той дзень.

У праграме чацвертага дня былі і больш сур'ёзныя рэчы: Тому трэба было ўпершыню старшынстваваць у дзяржаўным совеце і выказаць свае меркаванні і пажаданні адносна той палітыкі, якой павінна прытрымлівацца Англія ў дачыненні розных чужаземных народаў, блізкіх і далёкіх, раскіданых па ўсім свеце; у той-жа дзень чакалася фармальнае назначэнне Гертфорда лордам-пратэктарам, і яшчэ шмат важнага павінна было адбыцца ў той дзень; але для Тома ўсё гэта было глупствам у параўнанні з пакутай, якая чакала яго на публічным абедзе, калі ён будзе адзінока сядзець за сталом пад мноствам накіраваных на яго цікаўных вачэй, у прысутнасці мноства ратоў, шэптам выказваючых розныя заўвагі пра кожны яго малейшы рух і пра яго хібы, калі ён будзе настолькі няшчасны, што зробіць якую-небудзь хібу.

Але нішто не магло затрымаць наступлення чацвертага дня, і вось гэты дзень прайшоў. Ён застаў беднага Тома прыгнечаным, безуважлівым. Дрэнны настрой трымаўся ў ім доўга і ўпарта. Том не меў сілы страсануць з сябе гэту хандру. Звычайныя ранішнія працэдурныя здаліся яму асабліва непрыемнымі. Ён зноў адчуў усю тугу свайго палону.

Пасля поўдня яго прывялі ў абшырную аудыенц-залу, дзе ён, у гутарцы з графам Гертфордам, павінен быў чакаць, пакуль прыдзе вызначаны час афіцыйнага прыёму значнай колькасці важнейшых саноўнікаў і царадворцаў.

Крыху счакаўшы, Том падышоў да акна і пачаў з цікавасцю

наглядаць жвавы рух на гасцінцы, што праходзіў ля варот палаца, шкадуючы, што ён сам не можа прыняць удзелу ў гэтай вольнай і вясёлай мітусні. Раптам ён пачуў тупат ног і ўбачыў натоўп простых людзей, якія з крыкам і свістам беглі ўніз па дарозе.

— Хацеў-бы я ведаць, што там адбываецца!— усклікнуў ён з дзіцячай цікавасцю.

— Вы—кароль... — нізка кланяючыся, сказаў яму граф.—Ваша вялікасць дазволіце мне выканаць ваша жаданне?

— Так! так! Калі ласка, я буду вельмі рады!—усхвалявана крыкнуў Том і сам сабе дадаў, вельмі задаволены: «Праўду кажучы, быць каралём не так ужо і дрэнна: цяжкасці гэтага стану часам пакрываюцца і некаторымі выгодамі».

Граф клікнуў пажу і паслаў яго да начальніка варты:

— Няхай затрымаюць людзей і даведаюцца, куль-

Том падышоў да акна.

яны бягуць і чаго. Па загаду караля...

Праз некалькі хвілін шматлікі атрад каралеўскіх гвардзейцаў у бліскучых сталёвых панцырах вышаў чарадой з варот і, выстраіўшыся на дарозе, перагарадзіў шлях натоўпу. Пасланы вярнуўся і далажыў, што народ ідзе за жанчынай, мужчынай і дзяўчынкай, якіх вядуць на смерць за злачынствы супроць спакою і велічы Англіі.

Смерць—гвалтоўная лютая смерць—чакае трох няшчасных. У сэрцы Тома нібы нешта абарвалася. Жаль ахапіў яго цалкам і выцесніў усе іншыя пачуцці; ён не падумаў аб парушэнні закона, аб тых пакутах і стратах, якія гэтыя злачынцы можа быць

нанеслі сваім афіярам: ён не мог думаць ні аб чым, апрача шыбеніцы і жудаснага лёсу, які чакае асуджаных на смерць. У сваім хваляванні ён нават забыў на хвіліну, што ён не сапраўдны кароль, і, перш чым паспеў ён падумаць, у яго вырваўся з вуснаў загад:

— Прывесці іх сюды!

Зараз-жа ён пачырванеў да вушэй і ўжо хацеў быў папраціць выбачэння. Але, заўважыўшы, што ні граф, ні дзяжурны паж не здзівіліся яго загаду, прамаўчаў. Паж, як звычайна, нізенька пакланіўся і задам вышаў з пакоя, каб выканаць каралеўскую волю. Том адчуў прыліў гонару і яшчэ раз падумаў сабе, што званне караля мае свае перавагі.

«Сапраўды,—думаў ён,—здзейснілася ўсё, аб чым я нядаўна марыў, чытаючы старыя кнігі і ўяўляючы сябе каралём, які дыктуе законы і загадвае ўсім вакол сябе: зрабіце тое, зрабіце гэтае. Ніхто не асмеліцца не паслухацца мяне ці прарэчыць маёй волі».

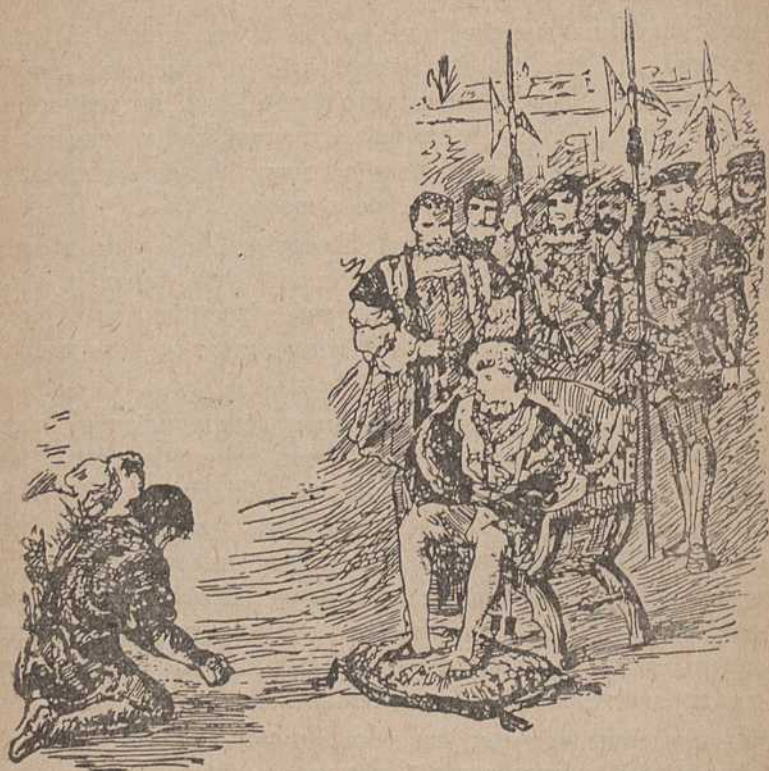
Дзверы расчыніліся; адзін за адным абвяшчаліся гучныя тытулы, і ўваходзілі вяльможы, насіўшыя іх; палова залы напоўнілася знатнымі людзьмі ў раскошным убранні. Але Том бадаў што не заўважыў гэтых паноў, бо быў захоплены другой, больш цікавай справай. Ён безуважна апусціўся на троннае крэсла і ўпіўся вачыма ў дзверы, не хаваючы сваёй нецяярлівасці; лорды, убачыўшы, што кароль кагосьці чакае, не адважваліся трывожыць яго і пачалі ціхенька гутарыць аб розных дзяржаўных справах разам з прыдворнымі плёткамі.

Праз некаторы час пачуўся мерны тупат салдат; у залу ўвайшлі злачынцы ў суправаджэнні памочніка шэрыфа і ўзвода каралеўскай гвардыі. Памочнік шэрыфа схіліў перад Томам калена, падняўся і адышоў убок; трое асуджаных як упалі на калені, так і асталіся; гвардзейцы сталі за тронам. Том з цікавасцю разглядаў злачынцаў. Нейкая дэталь у касцюме ці вобліку мужчыны абудзіла ў ім няяснае ўспамінанне.

«Гэтага чалавека я быццам недзе ўжо бачыў,—падумаў ён,—але дзе і калі—не прыпомню».

Акурат у гэту хвіліну мужчына быстра падняў галаву, зірнуў на Тома і таксама быстра апусціў яе на грудзі, нібы аслеплены бляскам каралеўскай велічы; але для Тома было досыць на адзін міг убачыць увесь яго твар.

«Цяпер я ведаю,—сказаў ён сабе:—гэта той самы незнаёмец, што выцягнуў Джайлса Уітта з Темзы і выратаваў яму жыццё ў першы дзень новага года; дзень быў такі непагодлівы, ветраны. Самаадданы чалавек, благародны і смелы. Шкада, што ён зрабіўся злчынцам і замешаны ў такую прыкрую справу...

Том разглядаў злчынцаў.

Я добра памятаю, у які дзень і нават у якую гадзіну гэта было, бо гадзінай пазней, калі на вежы прабіла адзінаццаць, бабуля Кэнці задала мне такую цудоўную па сваёй лотасці ўзбучку, у параўнанні з якой усе ранейшыя і пазнейшыя могуць здацца пяшчотнымі ласкамі».

Том загадаў вывесці часова жанчыну з дзяўчынкай і звярнуўся да намочніка шэрыфа:

— Добры сэр, у чым віна гэтага чалавека?

Шэрыф апусціўся на калена.

— Смею далажыць вашай вялікасці, ён загубіў жыццё аднаго з вашых падданных з дапамогай атруты.

Жаль Тома да злачынцы, а таксама захапленне яго смелым учынкам перацярапелі цяжкі ўдар.

— Яго віна даказана?

— Зусім даказана, ваша вялікасць!

Том уздыхнуў і сказаў:

— Выведзіце яго,—ён заслужыў смерць... Гэта шкада, бо ён чалавек храбры... э-э... я хачу сказаць, што ў яго такі выгляд...

Асуджаны раптам адчуў прыліў энергіі і, у роспачы ламаючы рукі, пачаў упрашваць «караля» перарывістым, спалоханым голасам:

— О, гасудар, калі табе шкада загінуўшага, пашкадуі і мяне! Я невінаваты, і доказы супроць мяне вельмі слабыя; але я кажу не аб гэтым; суд нада мной ужо скончаны, і скасаваць прыгавар нельга, але я прашу толькі адной ласкі, бо тая кара, да якой я прысуджаны, перавышае мае сілы. Літасці, літасці, о добры кароль! Змілуйся, звярні ўвагу на маю мальбу: загадай, каб мяне навесілі!

Том быў надзвычайна здзіўлены. Ён не чакаў, што просьба закончыцца такімі словамі.

— Якая дзіўная ласка! Хіба цябе вядуць не на шыбеніцу?

— О, не, мой добры гасудар. Я прысуджаны быць звараным у вары.

Пры гэтых нечаканых і жудасных словах Том ледзь не зваліўся з трона. Апамятаўшыся ад здзіўлення, ён усклікнуў:

— Няхай будзе па-твойму, небарака! Каб нават ты атруціў сто чалавек, цябе не павядуць на такую лютую смерць!

Асуджаны прыпаў галавой да падлогі, палкімі словамі выказваючы падзяку, і скончыў так:

— Калі з табой калі-небудзь здарыцца, не дай божа, бяды, няхай табе залічыцца твая ласка да мяне.

Том павярнуўся да графа Гертфорда.

— Мілорд, ці магчыма, каб гэтага чалавека прысудзілі да такой лютай смерці?

— Такі закон, ваша вялікасць, для атручвальнікаў. У Германіі фальшываманетчыкаў вараць жывымі ў алеі — і нечараз-

а паступова, спускаючы іх на вяроўцы ў кацёл, спачатку ступню, потым ногі, потым...

— О, прашу цябе, мілорд, змоўкні! Я не магу гэтага вытрымаць!—усклікнуў Том, закрыўшы твар рукамі, каб адагнаць ад сябе гэту жудасную карціну.—Упрашаю цябе, мілорд, аддай загад, каб гэты закон скасавалі. Няхай няшчасных больш не мучаюць такім агідным спосабам.

На твары графа з'явілася жывое задавальненне; ён быў чалавек спачувальны і здольны на велікадушныя парыванні, што не так часта сустракалася сярод знатных паноў у тыя бязлітасныя часы. Ён сказаў:

— Благародныя словы вашай вялікасці—смяротны прыгавар гэтаму закону. Яны будуць занесены на старонкі гісторыі на гонар вашага каралеўскага дома.

Памочнік шэрыфа хацеў быў ужо вывесці асуджанага, але Том знакам спыніў яго.

— Добры сэр, я хацеў-бы бліжэй азнаёміцца з гэтай справай. Чалавек кажа, што доказы супроць яго вельмі слабыя. Скажы мне, што ты ведаеш аб ім?

— Асмелюся далажыць вашай каралеўскай міласці, на судзе высветлілася, што чалавек гэты ўваходзіў у нейкі дом, дзе ляжаў нейкі хворы, у пасёлку Айлінгтоне; трое сведкаў паказваюць, што гэта было роўна ў дзесяць гадзін раніцы, а двое, што гэта было некалькімі мінутамі пазней. Хворы быў у гэты час адзін і спаў; а гэты чалавек неўзабаве вышаў і пайшоў сваёй дарогай. Праз гадзіну хворы памёр у страшных пакутах, прычым у яго калола ў кішках і ён бляваў.

— Што-ж, ці бачыў хто, як гэты чалавек даваў яму атруту? Атрута знойдзена?

— Не, ваша вялікасць!

— Скуль-жа вы ведаеце, што хворы быў атручаны?

— Асмелюся далажыць вашай вялікасці, дактары гавораць, што такія спазмы бываюць толькі ад атруты.

Важкі доказ—для тых часоў. Том сцяміў гэта адразу і сказаў:

— Доктары ведаюць сваё рамяство. Відаць, яны былі правы. Кепскія твае справы, небарака!

— Гэта яшчэ не ўсё, ваша вялікасць! Ёсць і другія, больш

цяжкія доказы. Шмат хто сцвярджае, што чараўніца, якая пасля таго знікла з вёскі невядома куды, прадракала па сакрэту ўсім і кожнаму, што хворы будзе атручаны і памрэ, і болей яшчэ—што атруту дасць яму незнаёмы цёмнавалосы прахожы ў простым панашаным адзенні. Асуджаны поўнасцю падыходзіць пад гэтыя адзнакі. Прашу вашу вялікасць аднесціся з належнай увагай да гэтага сур'ёзнага доказу з прычыны таго, што ўсё гэта было на прарочана загадзя.

У тыя забабонныя дні гэта быў наймацнейшы довад. Том адчуў, што такі доказ вырашае ўсю справу, і віна бедняка даказана, калі надаваць якую-небудзь вартасць такім доказам. Але ўсё-ж яму хацелася даць небараку яшчэ адну магчымасць апраўдацца, і ён звярнуўся да яго са словамі:

— Калі можаш сказаць што-небудзь у сваё апраўданне, кажы!

— Нішто мяне не выратуе, судар! Я невінаваты, але даказаць гэта не магу. У мяне няма ні сяброў, ні блізкіх, іначай я мог-бы даказаць, што ў той дзень я нават не быў у Айлінгтоне. Я мог-бы даказаць, што ў той час я быў за цэлую мілю ад гэтага месца, на Уопінг-Олд-Стэрс ¹⁾. Больш таго, гасудар, я мог-бы даказаць, што ў той самы час, калі я, як яны гавораць, за губіў чалавека, я выратаваў чалавека. Тапіўся хлопчык...

— Пачакай! Шэрыф, у які дзень гэта было?

— У дзесяць гадзін раніцы або на некалькі мінут пазней у першы дзень новага года, мой аўгусцейшы...

— Адпусціць яго на волю—такі мой каралеўскі загад!

Вымавіўшы гэта, Том зноў страшэнна пачырванеў і паспяшыў загладзіць, як мог, свой некаралеўскі парыў, дадаўшы:

— Мяне злосць бярэ, што чалавек ідзе на шыбеніцу праз такія пустыя, несур'ёзныя доказы!

Шэпт здзіўлення і захаплення пранёсся па зале. Захапляліся не прыгаварам, бо мала хто з прысутных захацеў-бы ўхваліць памілаванне выкрытага атручвальніка,—захапляліся розумам і знаходчывасцю, выяўленымі ў гэтым выпадку Томам. Чуліся такія заўвагі, выказаныя напоўголас:

— Не, ён не вар'ят, наш кароль! Ён пры поўным розуме.

— Як разумна ён ставіў пытанні і як гэта падобна на яго ранейшую манеру—гэта крутое, уладарнае рашэнне.

¹⁾ Даўня прыстань на Темзе.

— Дзякуй богу, яго хвароба прайшла! Гэта не слабае птушанё, а кароль. Ён трымае сябе зусім, як яго нябожчык-бацька.

Гул ухвалення, што насіўся ў паветры, не мог не дайсці да вушэй Тома, і ў яго з'явілася адчуванне поўнай свабоды, лёгкасці, і па ўсім яго цэле разліліся нейкія прыемныя пачуцці.

Як-бы там ні было, маладая дапытлівасць прымусіла яго забыцца на гэтыя радасныя адчуванні і мыслі: Тому захацелася даведацца, якое злачынства маглі зрабіць жанчына і маленькая дзяўчынка, і па яго загаду абедзве яны, напалоханыя і плачучыя, прадсталі перад ім.

— А гэтыя што зрабілі?—спытаў ён шэрыфа.

— Ваша вялікасць, яны зрабілі паганае злачынства, і віна іх ясна даказана; суд, паводле закона, прысудзіў іх павесіць. Яны прадалі душу д'яблу—вось у чым іхняе злачынства.

Том уздрыгануўся. Яго прывучылі брыдзіцца тых людзей, якія робяць такія жудасныя рэчы. Але яго агіда была пераможана цікавасцю, і ён спытаўся:

— Дзе-ж гэта было і калі?

— А поўначы, у снежні месяцы, у руінах царквы, ваша вялікасць.

Том зноў уздрыгануўся.

— Хто быў пры гэтым?

— Толькі гэтыя дзве жанчыны, ваша вялікасць, і той другі.

— Яны прызналіся ў сваёй віне?

— Не, гасудар, адмаўляюць.

— У такім разе, як жа-ж гэта стала вядомым?

— Нейкія сведкі, ваша вялікасць, бачылі, як яны ўваходзілі туды. Гэта выклікала падазрэнне, якое потым і пацвердзілася. У прыватнасці даказана, што з дапамогай улады, атрыманай ім ад д'ябла, яны выклікалі буру, якая спустошыла ўсю ваколіцу. Каля сарака сведак даказалі, што бура сапраўды была. Такіх сведак знайшлося-б і тысяча. Яны ўсе добра памятаюць буру, бо ўсе пацярпелі ад яе.

— Вядома, гэта справа сур'ёзная!—Том крыху падумаў і, памаўчаўшы, спытаў:—А жанчына таксама пацярпела ад буры?

Некалькі старых, што былі ў зале, заківалі галовамі ў знак

ухвалення мудрага питання. Але шериф, не падазраючы, куды ідзе справа, прастадушна адказаў:

— Сапраўды так, ваша вялікасць. Яна пацярпела і, як усе гавораць, па заслуге... Яе хату знесла бура, і яна з дзіцем асталася без прытулку.

— Дорага-ж яна заплаціла за тое, каб зрабіць шкоду самой сабе. Нават каб яна заплаціла ўсяго толькі фартынг, і то я

Старыя заківалі галовамі ў знак ухвалення.

сказаў-бы, што яе ашукалі; а яна-ж загубіла сваю душу і душу дзіцяці для таго, каб разбурыць свой дом. Значыцца, яна вар'ятка; а калі яна вар'ятка, яна не ведае, што робіць, і, значыцца, ні ў чым не вінавата.

Старыя зноў заківалі галовамі, захапляючыся прамудрасцю Тома. Адзін лорд ціха прамармытаў:

— Калі чуткі справядлівыя, і кароль вар'ят, не шкодзіла-б гэтым вар'яцтвам заразіцца якому здароваму: яно дадало-б яму болей розуму.

— Колькі год дзяўчынцы?—спытаў Том.

— Дзевяць год, ваша вялікасць.

— Ці можа дзіця, паводле англійскіх законаў, заключаць якія-небудзь кантракты і прадаваць сябе, мілорд?—звярнуўся Том з пытаннем да аднаго вучонага суддзі.

— Закон не дазваляе малалетнім заключаць якія-небудзь кантракты або прымаць у іх удзел, міласэрны кароль, з прычыны таго, што іх няспелы розум не можа саборнічаць з больш слым розумам і злчыннымі намерамі старэйшых. Толькі д'я-

ба я можа купіць душу дзіцяці, калі захоча і калі дзіця згадзіцца. Д'ябал, але ніяк не англічанін. У апошнім выпадку дагавор несапраўдны.

— Ну, гэта дрэнная выдумка, несправядлівая, злая! Як жа-ж гэта англійскі закон дае д'яблу такія перавагі, у якіх адмаўляе англійскім грамадзянам?—усклікнуў Том у благародным парыве.

Гэты новы погляд на рэчы выклікаў у многіх усмешку, і многія потым паўтаралі гэтыя словы ў доказ таго, якое своеасаблівае і самабытнае мышленне Тома і як праясніўся яго памутнелы розум.

Старэйшая злачынніца перастала рыдаць і прагна, з усё большай надзеяй усмоктвала ў сябе кожнае слова. Том гэта заўважыў, і яму стала яшчэ больш шкада гэту безабаронную жанчыну, якая стаяла на краі гібелі. Ён спытаў:

— Што-ж яны рабілі, каб выклікаць буру?

— Яны сцягвалі з сябе панчохі, гасудар!

Гэта надзвычайна здзівіла Тома і распаліла яго дапытлівасць аж да дрыжкаў.

— Дзіўна!—усклікнуў ён горача.—Няўжо-ж заўсёды гэта мае такія жудасныя вынікі?

— Заўсёды, гасудар! Прынамсі, калі жанчына таго пажадае і прагаворыць пры гэтым патрэбныя словы ў думках ці голасна.

— Пакажы сваю ўладу! Я хачу бачыць буру!—звярнуўся Том да жанчыны.

Шчокі прысутных раптам збялелі ад забабоннага страху, і ў большасці з'явілася жаданне, хоць і не выказанае, выйсці хутчэй з залы; але Том нічога не заўважыў, ён быў цалкам захоплены чакаемай катастрофай. Бачачы здзіўленне і замяшанне на твары жанчыны, ён паспешна дадаў:

— Не бойся, ты не будзеш адказваць за гэта. Нават больш: цябе адпусцяць на волю, і ніхто цябе пальцам не крагне. Пакажы тваю ўладу!

— О, міласцівы кароль, у мяне няма такой улады! Мяне абвінавацілі дарэмна.

— Цябе стрымлівае страх. Супакойся! Табе ніхто нічога не зробіць. Выклікай буру, хоць самую маленькую,—я-ж не патрабую вялікай і шкоднай, я нават аддам перавагу няшкоднай,—зрабі гэта, і жыццё тваё будзе выратавана: ты пойдзеш адсюль

вольная разам са сваёй дачкой, памілавая каралём, і ніхто ва ўсёй Англіі не адважыцца асудзіць або пакрыўдзіць цябе.

Жанчына распасцёрлася на падлозе і са слязмі паўтарала, што ў яе няма ўлады зрабіць гэты цуд, іначай яна, вядома, з радасцю выратавала-б жыццё свайго дзіцяці і лічыла-б за шчасце страціць сваё ўласнае жыццё, выканаўшы каралеўскі загад, які абяцае такую вялікую міласць.

Том настойваў. Жанчына паўтарала свае запэўненні. Нарэшце Том сказаў:

— Я думаю, што жанчына кажа праўду. Каб ма я маці была на яе месцы і атрымала-б ад д'ябла такую вялікую ўладу, яна не задумалася-б ні на хвіліну выклікаць буру і зруйнаваць усю краіну, абы толькі выратаваць гэтай цаной маё жыццё! Трэба думаць, што і ўсе маткі створаны таксама. Ты вольная, добрая жанчына—і ты, і тваё дзіця,—я лічу цябе невінаватай. Ця пер, калі табе даравалі, і табе ўжо няма чаго баяцца, здымі з сябе, калі ласка, панчохі, і калі ты для мяне выклікаеш буру, я дам табе незлічоныя багацці.

Выратаваная жанчына гучна выказвала сваю ўдзячнасць і, выконваючы загад караля, пачала здымаць з сябе панчохі.

Том сачыў за яе рухамі з вялікай цікавасцю, да якой далучалася і крыху трывогі; прыдворныя пачалі выразна выяўляць непакой. Жанчына зняла панчохі з сябе і з дзяўчынкі і, відаць, гатова была зрабіць усё, што ад яе залежала, каб землетрасеннем аддзякаваць каралю за яго велікадушную міласць, але з гэтага роўна нічога не вышла. Том расчаравана ўздыхнуў і сказаў:

— Ну, добрая душа, годзе турбаваць сябе дарэмна: відаць, твая ўлада здрадзіла табе... Ідзі сабе з мірам. Калі-ж чартоўская сіла калі-небудзь вернецца да цябе зноў, калі ласка, не забудзься на мяне—зрабі для мяне добрую буру.

РАЗДЗЕЛ ШАСНАЦЦАТЫ

ПАРАДНЫ АБЕД

Час абедна набліжаўся, але—дзіўная рэч!—гэта бадай што не трывожыла Тома і не палохала яго ані трохі. Ранішнія падзеі замацавалі ў ім упэўненасць у сябе; беднае, бруднае кацянё за гэтыя чатыры дні зусім асвоілася з тым дзіўным падстрэшшам, куды яго закінуў лёс. Даросламу і за месяц не зрабіць-бы такіх

поспехаў. Ніколі яшчэ не было больш бліскучага прыклада здольнасці дзяцей лёгка прыстасоўвацца да любых умоў.

Паспяшыў жа—калі нам дадзена гэтае права—у вялікую

Джэнтльмен з жэзлам.

абедзеную залу і паглядзім, што там робіцца ў той час, як Том рыхтуецца да вялікай урачыстасці. Гэта—вялізны пакой з залачонамі калонамі і пілястрамі, з размаляванымі сценамі, размаляванай столлю. Ля дзвярэй стаяць рослыя вартавыя, нерухомыя, бы статуі, у раскошным і жывапісным уборы. У руках у іх алебарды. На высокіх хорах, што ідуць вакол усёй залы, змяшчаецца аркестр; хоры паўнюць багата адзетых грамадзян або двага полу. Пасярэдзіне пакоя, на ўзвышаным месцы, стол Тома. Але дадзім слова даўняму летапісцу:

«У залу ўваходзіць джэнтльмен з жэзлам у руцэ і за ім другі, са скацеркай, якую ён, набожна скланіўшы калені тры разы, пасцілае на стол; затым яны абодва зноў схіляюць калені і выходзяць. Тады прыходзяць два другія—адзін зноў жа з жэзлам, другі—з салянкай, талеркай і хлебам. Скланіўшы калені, як і першыя, яны ставяць прынесеныя рэчы на стол і адыходзяць з тымі-ж цэрамоніямі, што і першыя. Нарэшце прыходзяць двое прыдворных у багацейшым адзенні; у аднаго з іх у руках сталовы нож; распасцершыся тры разы на падлозе самым элегантным чынам, яны падыходзяць да стала і пачынаюць церці

яго хлебам і соллю з такой пачцівасцю, нібы за гэтым сталом ужо сядзіць кароль».

Так заканчваецца ўрачыстая падрыхтоўка да самога абеда. Але вось па гулкіх карыдорах разносяцца тукі рога і невыразныя крыкі: «Разыйдзіся! Кароль ідзе! Дарогу яго вялікасі!» Гэтыя выгукі паўтараюцца штохвілінна—усё бліжэй і бліжэй; нарэшце амаль у твар раздаюцца гукі ваяўнічага марша і крык: «Дарогу каралю!» і вось у расчыненыя насцеж дзверы мерным крокам уступае ўрачыстая, пышная працэсія. Слова зноў мае летапісец:

«Наперадзе ідуць джэнтльмены, бароны, графы і кавалеры ордэна Падвязкі. Усе раскошна ўбраныя, з адкрытымі галовамі; далей ідзе канцлер між двума лордамі; адзін нясе каралеўскі скіпетр, а другі—дзяржаўны меч у чырвоных ножнах з выціснутымі на іх залатымі ліліямі, сцяблямі ўгару. Далей ідзе сам кароль. Пры яго набліжэнні дванаццаць труб і столькі-ж барабанаў граюць прывітальны туш, а на хорах усе ўстаюць з месц і крычаць: «Божа, беражы караля!» Услед за каралём ідуць дваране, прыстаўленыя да яго асобы, а па правую і па левую руку яго пачэсная варта з пяцідзесяці джэнтльменаў, інвалідаў з залачонымі бердышамі ў руках».

Усё гэта было прыгожа і вельмі прыемна. Сэрца Тома моцна стукала, і вочы блішчэлі ад радасці. Ва ўсім яго абліччы было многа элігантнасці. Гэтая элігантнасць дасягалася іменна тым, што Том не рабіў ні малейшых намаганняў, каб дасягнуць яе, зачараваны і паглынуты вясёлым відовішчам і мажорнымі гукімі, што акружалі яго. Ды і няцяжка быць элігантным у прыгожым і ёмка сшытым адзенні, асабліва, калі гэтага адзення нават і не заўважаеш.

Том помніў зробленыя яму навучанні і адказваў на агульныя прывітанні лёгкім схіленнем галавы і ласкавымі словамі:

— Дзякуй табе, мой добры народ!

Ён сеў за стол, не здымаючы капелюша і зусім не саромячыся гэтай вольнасці, бо абедаць у капелюшы быў адзіны старадаўні звычай, аднолькава ўласцівы і каралям і Кэнці.

Світа караля падзялялася на некалькі жывапісных груп і асталяся з непакрытымі галовамі.

Затым, пад гукі вясёлай музыкі, увайшла асабовая гвардыя—«самыя рослыя і дужыя людзі ва ўсёй Англіі, спецыяльна адабраныя для службы ў палацы». Але зноў-жа дадзім слова летапісцу:

«Увайшлі асабовыя вартаўнікі з непакрытымі галовамі, у пунсовым адзенні з залатымі ружамі на спінах; яны выходзілі і прыходзілі зноў, кожны раз прыносячы новую перамену стравы на сярэбраным блюдзе. Гэтыя блюда прымаў джэнтльмен у тым самым парадку, як іх прыносілі, і ставіў іх на стол, між тым як лорд, прызначаны для каштавання страў, даваў кожнаму з вартаўнікоў крыху пакаштаваць тае стравы, якую ён прынес, каб не было атруты».

Том вельмі добра паабедаў, хоць і адчуваў, што сотні вачэй сочаць за кожным кавалкам, які ён падносіць да рота, і глядзяць, як ён глытае яго, з такой велізарнай цікавасцю, нібы гэта не ежа, а порах, які разарве іхняга манарха на кавалкі. Ён стараўся не спяшацца і нічога самому не рабіць для сябе, а чакаць, пакуль спецыяльна прыстаўленая для гэтага асоба апусціцца на калена і зробіць за яго ўсё, што трэба. За ўвесь абед у яго не было ніводнай памылкі—бліскучы, незвычайны поспех!

Калі абед скончыўся і Том вышаў, акружаны пышнаю світай, пад вясёлыя гукі барабанаў і труб, сярод грома прывітальных крыкаў,—ён мімаволі падумаў, што калі абедаць публічна не такая ўжо лёгкая справа, ён усё-ж гатоў перацярпець гэту пакуту па некалькі разоў у дзень, абы пазбавіцца іншых, больш цяжкіх і непрыемных абавязкаў свайго каралеўскага стану.

РАЗДЗЕЛ СЕМНАЦАТЫ

КАРОЛЬ ФУ-ФУ ПЕРШЫ

Майлс Гендон шпарка ішоў па масту, накіроўваючыся да саутворскага берага. Ён пільна прыглядаўся да кожнага прахожага, спадзеючыся дагнаць і захапіць тых, каго шукаў. Але надзея яго была дарэмная. На мосце паказалі яму, куды гэтыя людзі накіраваліся, і ён мог прасачыць частку іхняга шляху ў Саутворку, але там сляды абрываліся, і ён зусім не ведаў, што яму рабіць далей. І ўсё-ж да самага вечара ён прадаўжаў свае пошукі. Ноч застала яго знясіленым, галодным. Мэта, да якой ён так прагна імкнуўся, была таксама далёка ад яго, як і раницай. Ён павячэраў у таверне Табарыда і лёг спаць, парашыўшы на другі дзень устаць раней і вышныраць усе куткі горада. Ён доўга раздумваў, што яму рабіць, і нарэшце прышоў да такога вывада:

«Хлопчык, пры першай магчымасці, уцячэ ад нягодніка, які

выдае сябе за яго бацьку. Ці вернецца ён у Лондан, у сваё старое жыллё? Не! Таму што ён будзе баяцца, каб яго зноў не спаймалі. Што-ж ён будзе рабіць? Ва ўсім свеце ў яго ёсць адзін друг і абаронца, Майлс Гендон, і ён, натуральна, паспрабуе знайсці свайго друга, калі толькі для гэтага яму не трэба будзе вяртацца ў Лондан і рызыкаваць новымі небяспекамі. Ён пэўна пойдзе ў кірунку да Гендон-хола, бо ведае, што Майлс збіраўся ісці туды, у свой родны дом. Так, справа ясная,—трэба, не трацячы часу тут, у Саутворку, адпраўляцца праз Кент у Монкс-Голм, шукаючы па дарозе ў лясах і распытваючы прахожых аб хлопчыку».

Вернемся цяпер да згінуўшага маленькага караля.

Абадранец, які, па словах слугі, падышоў нібы тут-жа на мосце да караля і маладога чалавека, на самай справе не падыходзіў да іх, а следаваў услед за імі. У гутарку з імі ён не ўступаў. Левая рука яго была на перавязі, і на левае вока быў наклеплены шырокі зялёны пластыр. Абадранец трохі кульгаў і апіраўся на тоўсты дубовы кій. Малады чалавек павёў караля ў абход праз Саутворк, паступова набліжаючыся да бальшака. Кароль пачынаў зважаць, казаў, што далей не пойдзе. Што не прыпадае яму хадзіць да Гендона, што Гендон павінен з'явіцца да яго. Ён не пацерпіць такой дзёрэкай абразы. Ён астанецца тут.

Малады чалавек сказаў:

— Ты хочаш астацца тут, калі твой прыцель ляжыць ранены ў лесе? Добра, аставайся!..

Кароль адразу загаварыў інакш:

— Ранены?—усклікнуў ён.—Хто пасмеў яго раніць? Ну, ды не ў гэтым справа. Вядзі-ж мяне да яго! Хутчэй, хутчэй! Што ў цябе, свінцовыя гіры на нагах? Ранены? Ну і паплаціцца за гэта вінаваты, хай ён будзе хоць сынам герцага!

Да лесу было яшчэ досыць далёка, але яны хутка прайшлі гэтую адлегласць. Малады чалавек агледзеўся, знайшоў утыркнуты ў зямлю сук, да якога была прывязана нейкая анучка, і павёў караля ў лес; час ад часу ім трапляліся такія самыя суччы, якія, як відаць, служылі ўказальнымі знакамі. Нарэшце яны дайшлі да паляны, дзе стаяў абгарэлы дом. Побач з ім віднелася разбуранае гумно. Нідзе не было ніякіх адзнакаў жыцця. Навакोल панавала поўная цішыня. Малады чалавек увайшоў у гумно, кароль бягом паследаваў за ім. І тут ні души. Кароль здзіўлена, з падазрэннем зірнуў на маладога чалавека.

— Дзе-ж ён?

У адказ пачуўся насмешлівы рогат. Кароль раз'юшыўся, ухапіў палена і хацеў кінуцца на ворага, але ў гэту хвіліну над самым яго вухам зарагатаў нехта з другога боку. То быў кульгавы брадзяга, што ішоў за імі ўслед. Кароль павярнуўся да яго і сярдзіта спытаў:

— Хто ты такі? Чаго табе трэба тут?

— Кінь гэтыя жарты і годзе бушаваць!—сказаў брадзяга.— Не так ужо добра я змяніў свой выгляд, каб ты не мог пазнаць свайго роднага бацьку.

— Ты не бацька мне... Я цябе не ведаю... Я кароль... Калі ты схаваш майго слугу, знайдзі і аддай яго мне, а то горка раскаешся.

Джон Кэнці адказаў суровым, мерным голасам:

— Я бачу, што ты вар'ят, і мне няма ахвоты караць цябе; але калі ты прымусіш мяне, я цябе пакараю... Тут твая балбатня не пагражае небяспекай, бо тут няма каму цябе слухаць, няма каму крыўдзіцца на твае вар'яцкія словы; але ўсё-ж табе належыць трымаць язык за зубамі, каб не пашкодзіць нам на новых месцах, там, дзе мы будзем жыць. Я забіў чалавека і не магу аставацца дома, і цябе не пакіну, бо мне патрэбна твая дапамога. З мудрай перасцярогі я змяніў сваё імя,—цяпер мяне зовуць Джон Гобс, а цябе—Джэк, запомні гэта раз назаўсёды! Цяпер кажы: дзе твая маці, дзе сёстры? Яны не прышлі на дагаворанае месца, вядома табе, дзе яны?

Кароль панура адказаў:

— Не лезь да мяне са сваімі загадкамі! Мая маці памерла, мае сёстры ў палацы.

Малады чалавек збіраўся зноў зарагатаць; абражаны кароль ледзь было не кінуўся на яго з кулакамі, але Кэнці, або Гобс, як ён цяпер называў сябе, стрымаў свайго спадарожніка:

— Цішэй, Гуго, не дражні яго: ён не ў сваім розуме, а ты яшчэ больш яго раздражняеш. Сядай, Джэк, і супакойся; зараз я дам табе есці.

Гобс і Гуго пачалі ціха нешта гаварыць паміж сабой, а кароль, каб унікнуць гэтай непрыемнай кампаніі, адышоў у самы далёкі кут гумна. Тут быў змрок, і падлога была на цэлы фут пакрыта саломай. Не маючы коўдры, каб накрыцца, кароль заруўся ў салому і аддаўся сваім думкам. У яго было многа пры-

красцей, але ўсе гэтыя дробныя няшчасці былі нішто перад вялікім горам страты бацькі. Імя Генрыха VIII прымушала трапятальца увесць свет; пры гэтым імені кожны ўяўляў сабе тырана, дыханне якога ўсё разбурае, рука якога ўмее толькі караць

Непрывабную карціну ўбачыў ён.

і забіваць; але для хлопчыка з гэтым іменем былі звязаны толькі прыемныя ўспаміны, і вобраз, які ён выклікаў у сваёй памяці, дыхаў любоўю і ласкай. Ён прыпамінаў даўгі шэраг сардэчных гутарак з бацькам, з любоўю думаў аб іх, і нястрымныя слёзы, што ліліся па яго шчаках, паказвалі ўсю глыбіню яго гора. Дзень хіліўся к вечару, і хлопчык, стомлены сваімі нягодамі, патрохі заснуў спакойным, здаровым сном.

Праз значны час—ён не мог сказаць, колькі іменна,—яшчэ не

зусім прачнуўшыся, лежачы са сплюшчанымі вачыма і пытаючы сябе, дзе ён і што з ім здарылася, ён пачуў над сабой нудны, часты стук дажджу па даху. Яму зрабілася добра і ўтульна, але праз хвіліну прыемнае пачуццё было сапсавана гучнай гаворкай і хрыплым, грубым смехам. Гэта непрыемна ўразіла яго, ён вызваліў галаву, каб паглядзець, што здарылася. Страшную і непрывабную карціну ўбачыў ён. На другім канцы гумна, на падлозе ярка палаў касцёр, вакол кастра ў злавесным чырвоным святле ляжала, выцягнуўшыся, ці барахталася на зямлі рознашэрснае зборышча брадзяг і галадранцаў. Нават у сне не бачыў ён падобных мужчын і жанчын. Тут былі дарослыя людзі, высокія, загарэлыя, з даўгімі валасамі, адзетыя ў фантастычныя рызэ; былі падлеткі са злымі тварамі, у такім самым адзенні; былі сляпыя жабракі з павязкамі або пластырамі на вачах; былі калекі з кастылямі і дзеравяшкамі; хворыя з гнойнымі ранами, якія выглядалі з-пад павязак, нічога па сутнасці і не хаваўшых; быў падазронага выгляду разносчык са сваім таварам, быў тачыльшчык нажоў, лудзільшчык, цырульнік, кожны са сваёй прыладай ці інструментам. Сярод жанчын былі зусім маладыя, амаль дзяўчынкі, былі і старыя, зморшчаныя ведзьмы. Усе яны крычалі, шумелі, бессаромна лаяліся, усе яны былі брудныя і неахайныя. Было тут трое малых дзяцей з нейкімі болькамі на тварах, была пара галодных сабак з вяроўкамі на шыі: яны служылі павядырамі для сляпых.

Ноч ужо надышла, пір толькі што скончыўся, пачыналася оргія. Збан з гарэлкай пераходзіў з рук у рукі. Раздаўся дружны крык:

— Песню! Песню! Спявай, Кажан, спявай, Дзік, спявай, Дот аднаногі.

Адзін з сляпых падняўся на ногі і нарыхтаваўся спяваць, сарваўшы і кінуўшы на падлогу пластыры, якія закрывалі яго зусім здаровыя вочы. Услед за пластырамі на падлогу паляцела дошка, якую ён насіў на грудзях. На гэтай дошцы вельмі чуліва было апісана, пры якіх акалічнасцях ён страціў зрок. Дот аднаногі вызваліўся ад драўлянай нагі і стаў побач са сваімі таварышамі, прычым ногі яго аказаліся зусім здаровымі. Затым абодва загарланілі зладзейскую вяселую песню. Кожная страфа канчалася прыпевам, які ўся кампанія падхоплівала бязладным хорам.

К апошняй страфе захапленне поў'янага зборышча дайшло

да такой вышыні, што ў спевах прынялі ўдзел усе і паўтарылі песню з самага пачатку, нападўняючы гумно такімі аглушальнымі гнусавымі гукамі, што нават бэлькі задрыжалі.

Затым пайшла гутарка, але ўжо не на зладзейскай мове, на якой спявалі песню,—зладзейская мова ўжываецца толькі тады, калі ёсць небяспека, што падслухоўваюць варожыя вушы. З гутаркі высветлілася, што Джон «Гобс» не быў тут навічком, а і раней вадзіўся з гэтай бандай. Патрабавалі, каб ён раскажаў, што з ім было за апошні час, і, калі ён сказаў, што «выпадкова» забіў чалавека, усе былі задаволены; калі-ж ён дадаў, што забіты—поп, усе пачалі дружна апладыраваць і прымусілі яго выпіць з кожным па чарзе. Старыя знаёмыя радасна віталі яго, новыя ганарыліся магчымасцю паціснуць яму руку. Яго спыталі, дзе ён прападаў столькі месяцаў. Ён адказаў:

— У Лондане лепш, як у правінцыі, і спакайней, асабліва за апошнія гады, калі законы сталі такія суровыя і іх так старанна выконваюць. Каб не гэта забойства, я астаўся-б у Лондане. Я хацеў назаўсёды астацца ў Лондане і не збіраўся зноў бадзяцца па вёсках, але з-за гэтага забойства ўсё пайшло інакш.

Ён спытаў, колькі цяпер чалавек у бандзе. Атаман адказаў:

— Дваццаць пяць аўчын, варштатаў, напілкаў, кулакоў, карзіншчыкаў, ды яшчэ старыя і дзеўкі¹⁾. Большасць тут. Рэшта пайшлі на ўсход, па зімняй дарозе; на золаку і мы пойдзем за імі.

— У гэтай чэснай кампаніі я не бачу Вэна. Дзе ён?

— Небарака цяпер у пекле і жывіцца там серай, якая надта гарачая для яго спешчанага густу. Ён быў забіты ў бойцы гэтым летам.

— Сумна мне гэта чуць. Вэн быў дзелавы хлапец і храбры.

— Гэта праўда! Чорная Бэс, яго прыяцелька, усё яшчэ з намі, але толькі зараз яе няма,—пайшла на ўсход валацужыць, прыгожая дзяўчына, прыстойная і благародных паводзін: ніхто не бачыў яе п'янай больш чатырох разоў на тыдзень.

— Яна заўсёды трымала сябе строга,—я памятаю,—добрая дзяўчына, вартая ўсякай пахвалы. Маці яе была куды больш распушчаная і не ўмела сябе стрымліваць. Нягносна баба і злошчая, але-ж затое разумная надзвычайна.

— Праз розум яна і прапала. Яна была такой добрай вараж-

1) Зладзейскія словы, якія азначаюць розныя катэгорыі зладзеяў, жабракоў і брадзяг.

біткай і так спрытна прадракала будучае, што ўсе лічылі яе ведзьмай. Яе сасмажылі, як патрабуе закон, на павольным агні. Я быў нават расчулены, калі ўбачыў, з якой мужнасцю яна сустрэла свой горкі лёс; яна лаяла і кляла да апошняй мінуцы на-тоўп, які дзіваваўся на яе, а вогненныя языкі ўжо лізлі ёй твар, і яе сівыя кучмы ўжо трашчалі вакол старэчай яе галавы.

Прывяжуць да цялегі і б'юць бізунамі.

Лаяла іх—я сказаў? Так, лаяла іх! А ўжо-ж лаялася яна—можна тысячу гадоў пражыць і не пачуць такой артыстычнай лаянкі. На жаль, яе майстэрства памерла разам з ёй. Асталіся слабыя і нікчэмныя пераймальнікі, але сапраўднай лаянкі не пачуеш.

Атаман уздыхнуў; слухачы таксама спачувальна ўздыхнулі; на мінуцу кампанія зажурылася, бо нават такія закаранелья адшчапенцы не пазбаўлены чуласці і часам, пры асабліва спрыяючых умовах, адчуваюць мімалётнае гора і радасць, як, напрыклад, цяпер, калі талант і майстэрства гінуць, ні да каго не пера-

ходзячы ў спадчыну. Як-бы там ні было, здаровы глыток са збана, зноў абышоўшага ўсю кампанію, хутка падбадзёрыў журботных.

— А болей ніхто не папаўся з нашых сяброў?—спытаў Гобс.

— Так, сёй-той папаўся. Асабліва пападаюцца навічкі, дробныя фермеры. Астанецца такі фермер без прытулку і без кавалка хлеба, калі казна забярэ ад яго ферму і ператворыць яе ў авечую пашу, і пачне прасіць міласціну; яго прывяжуць да колаў, здымуць з яго кашулю і б'юць бізунамі да крыві або закуюць у калоду і адлупцююць; ён зноў ідзе прасіць міласціну,—яго зноў пачастуюць бізунамі і адрэжуць яму вушы; за трэцюю спробу жабраваць—што-ж яму, беднаму д'яблу, астаецца рабіць?—яго кляймаць распаленым жалезам і прадаюць у рабства; ён уцякае, яго ловяць і вешаюць. Казка кароткая, і расказваць яе нядоўга. Паплаціліся і яшчэ сёй-той з нашых, але не так дорага. Устаньце, Іокель, Бэрнс і Годж, пакажыце вашы аздобы!

Тры чалавекі ўсталі і, сцягнуўшы з сябе лахманы, паказалі спіны, спаласаваныя старымі загоенымі ранами, што асталіся ад бізуноў; адзін адкінуў валасы і паказаў месца, дзе калісьці было левае вуха; другі паказаў кляймо на плячы—літару V—і скалечанае вуха; трэці сказаў:

— Імя маё Іокель. Калісьці быў я заможным фермерам, меў добрую жонку і дзяцей; цяпер і завуць мяне інакш, і стан мой не той; жонка і рэбяты памерлі; можа яны ў раі, а можа і ў пекле, але толькі, дзякуючы богу, не ў Англіі! Мая добрая, чэсная старая маці даглядала хворых, каб зарабіць на хлеб; адзін хворы памёр, дактары не ведалі з чаго,—і маю маці спалілі на кастры, як ведзьму, а мае дзеткі глядзелі і плакалі. Англійскі закон! Падыміце кубкі, усе разам! Вып'ем за міласэрны англійскі закон, які вызваліў яе з англійскага пекла! Дзякую, браточкі, дзякую вам усім! Пачалі мы з жонкай хадзіць з хаты ў хату, просячы міласціну, цягнучы за сабой галодных рэбят; але ў Англіі лічыцца злачынствам быць галодным, і нас лавілі і білі ў трох гарадах. Вып'ем яшчэ раз за міласэрны англійскі закон! Бізуны хутка выпілі кроў маёй Мэры і наблізілі дзень яе вызвалення. Яна ляжыць у зямлі, не ведаючы крыўды і гора. А дзеці—вядомая рэч, пакуль мяне, па закону, ганялі бізунамі з горада ў горад, яны памерлі ад голаду. Вып'ем, браткі,—адзін толькі глыток,—адзін глыток за бедных малышоў, якія ніколі нікому не зрабілі зла! Я зноў стаў жыць

міласцінай,—працягваў руку за чэрствай скарынкай, а атрымаў калоду і страціў адно вуха,—глядзіце, бачыце гэтую рэштку; я зноў пачаў прасіць міласціну—і вось след другога вуха, каб я не забываўся на англійскі закон; але я ўсё-такі прадаўжаў прасіць, і нарэшце мяне прадалі ў рабства—вось на маёй шчацэ пад гэтым брудам кляймо; калі змыць гэты бруд, вы ўбачыце чырвонае Р, выпечанае распаленым жалезам. Раб! Ці зразумела вам гэтае слова? Англійскі раб!—вось ён стаіць перад вамі. Я ўцёк ад свайго пана і, калі мяне зловяць,—будзь проклята краіна, стварыўшая такія законы!—я буду павешаны.

Звонкі голас прагучэў у цемры:

— Ты не будзеш павешаны! Ад сёнешняга дня гэты закон касуецца!

Усе павярнуліся туды, адкуль пачуўся голас, і ўбачылі фантастычную фігуру маленькага караля, які шпарка набліжаўся да іх; калі ён вышаў на святло і быў выразна відаць, з усіх бакоў паляцелі пытанні:

— Хто гэта? Што гэта? Хто ты такі, пудзіла?

Хлопчык стаў спакойны і ўпэўнены сярод гэтых здзіўленых, запытальных вачэй і адказаў з царскім гонарам:

— Я Эдуард, кароль Англіі.

Раздаўся дзікі рогат, часткай насмешлівы, часткай задаволены,—вельмі ўжо забаўным здаваўся жарт. Кароль пакрыўдзіўся. Ён сказаў рэзка:

— Вы непрыстойныя браздзягі! Дык вось ваша ўдзячнасць за каралеўскую ласку, якую я вам абяцаў!

Ён прадаўжаў іх папракаць гнеўна і ўсхвалявана, але яго словы губляліся сярод рогату і насмешлівых усклікаў. Джон Гобс некалькі разоў прабаваў перакрычаць крыкуноў, і нарэшце гэта яму ўдалося:

— Сябры, гэта мой сын, лятуценнік, дурань, вар'ят,—не звяртайце на яго ўвагі: ён уяўляе сабе, што ён кароль.

— Вядома, я кароль,—звярнуўся да яго Эдуард,—і ты ў свой час пераканаешся ў гэтым на справе. Ты прызнаўся, што забіў чалавека,—цябе падчэпяць за гэта на шыбеніцу.

— Ты збіраешся выдаць мяне? Ты? ды я сваімі рукамі задушу цябе...

— Цішэй, цішэй!—перапніў яго асілак-атаман. Ён кінуўся на дапамогу каралю і адным ударам кулака зваліў Гобса на зямлю.—Ты, здаецца, не паважаеш ні каралёў, ні атаманаў?

Калі ты яшчэ раз дазволіш сабе забыцца ў маёй прысутнасці,
я сам павешу цябе на першым суку.

Потым звярнуўся да яго вялікасі:

Атаман зваліў Гобса на зямлю.

— А ты, малы, не пагражай таварышам, і нідзе не распускай
пра сваіх таварышоў нядобрай славы. Будзь сабе каралём, калі
табе здуру прышла такая ахвота, але няхай ад гэтага нікому не
будзе крыўды. І не называй сябе каралём Англіі, бо гэта
зрада; мы можа часам робім нядобра, але сярод нас няма ні-
воднага падлюгі, здольнага здрадзіць свайму каралю; усе мы

любім яго і адданыя яму. Зараз убачыш, ці праўду я кажу. Эй, усе разам: хай жыве Эдуард, кароль Англіі!

— Хай жыве Эдуард, кароль Англіі!

Гэты кліч абадранцаў прагучэў, як гром, і трухлявы будынак

На трон яго!

задрыжаў. Твар маленькага караля на міг азарыўся радасцю, ён крыху нахіліў галаву і паважна сказаў:

— Дзякую табе, мой добры народ!

Гэты нечаканы адказ выклікаў нястрымны рогат. Калі нарэшце крыху сцішылася, атаман прамовіў цвёрда, але дабрадушна:

— Кінь гэта, хлопчык, гэта неразумна і нядобра!.. Калі табе так ужо хочацца памарыць, выберы сабе які-небудзь другі тытул. Нейкі лудзільчык прапанаваў:

— Фу-фу Першы, кароль блазнаў!

Тытул адразу спадабаўся, і кожны пачаў драць горла:

— Хай жыве Фу-фу Першы, кароль блазнаў!

Пры гэтым яны гікалі, свісталі, мяўкалі, рагаталі.

— Давайце яго сюды, мы яго карануем!

— Мантыю яму!

— Скіпетр яму!

— На трон яго!

Усе гэтыя ўскрыкі і дваццаць іншых пасыпаліся разам, і не паспеў няшчасны хлопчык перавесці дух, як яго каранавалі бляшанай каструляй, захінулі яго, як у мантыю, у парваную коўдру, пасадзілі, як на трон, на бочку і далі ў руку, замест скіпетра, паяльную трубу лудзільшчыка. Потым усе кінуліся перад ім на калені з насмешлівым лямантам і пачалі галасіць, нібы выціраючы слёзы рванымі, бруднымі рукавамі і фартукамі.

— Злітуйся над намі, о саладзейшы кароль!

— Не тапчы нагамі тваіх нікчэмных чарвякоў, о блagarодны манарх!

— Пашкадуў тваіх рабоў і суцеш іх штуршком каралеўскай нагі!

— Прыласкай і прыгрэй нас праменьнямі тваёй міласці, о палючае сонца на троне!

— Асвяці зямлю дакрананнем тваёй нагі, каб мы маглі з'есці гэтую грязь і зрабіцца блagarоднымі!

— Зрабі ласку, пльонь на нас, о гасудар, і дзеці дзяцей нашых будуць шчаслівыя і з гонарам будуць успамінаць тваю царскую ласку!

Але над усімі ўзяў верх лудзільшчык, вынаходца новага тытула. Ён падпоўз на каленях і зрабіў выгляд, што цалуе нагу караля; той з абурэннем адштурхнуў яго нагой; тады ён стаў падыходзіць да кожнага па чарзе і прасіць трапку, каб завязаць тое месца на твары, да якога дакранулася каралеўская ножка, кажучы, што пасля такога гонару гэтае месца трэба берагчы ад грубага ўплыву паветра і што цяпер ён разбагацее, усюды лаказваючы яго па сто шылінгаў за адзін раз. Лудзільшчык здаваўся такім дасціпным, што ўсе захапляліся ім і зайздросцілі яму.

Вочы маленькага манарха былі поўныя слёз ад сораму і гневу.

«Каб я іх цяжка пакрыўдзіў, яны не маглі-б быць са мной больш лютымі; а я-ж абяцаў ім міласць,—і вось як яны падзякавалі мне!»

ПРЫНЦ У БРАДЗЯГ

Увесь табар падняўся на світанні і рушыў у дарогу. Над галавой нізка навісла неба, зямля пад нагамі была слізкая, у паветры павявала зімнім холадам. Банда зажурылася; адны

Табар рушыў у дарогу.

былі панурія і маўклівыя, другія сярдзітыя і раздражлівыя; усе былі не ў гуморы, кожны хацеў апахмяліцца.

Атаман аддаў «Джэка» на догляд Гуго, коратка загадаў Джону Кэнці трымацца ў баку і не чапаць сына; а Гуго ён загадаў не надта груба абыходзіцца з хлопчыкам.

Праз некаторы час надвор'е праяснілася, і хмары нависалі

Ўжо не так нізка. Брадзягі больш не дрыжалі ад холаду і павесялелі. Яны пачалі жартаваць і чапаць прахожых, што трапляліся ім насустрэч. Гэта паказвала, што яны зноў сталі цаніць жыццё і яго радасці. Іх, відаць, баяліся: ім усе давалі дарогу і пакорна цярпелі іхнія дзёрзкасці і насмешкі, баючыся прырэчыць. Яны здымалі з плоту развешаную для сушкі бя-

Яны кідалі косткі і гародніну.

лізну, часам на вачах гаспадароў, якія не толькі не супярэчылі, але нават былі яшчэ нібы ўдзячныя, што брадзягі не захапілі і агарожу.

Неўзабаве яны ўварваліся ўсёй грамадой да аднаго небагатага фермера і размясціліся на ферме як дома, пакуль дрыжачы ад страху фермер і яго сям'я спусташалі кладоўку, каб згатаваць гасцям снеданне. Яны пляскалі па падбародку фермерыху і яе дачок, калі тыя падносілі ім ежу, і з рогатам, падобным на конскае іржанне, называлі іх абразлівымі прозвішчамі. Яны кідалі косткі і гародніну ў фермера і яго сыноў, прымушаючы іх ухіляцца, і шумна пляскалі ў далоні, калі траплялі ў цэль. Нарэшце яны вымазалі маслам галаву адной з гаспадарскіх дачок, якая вельмі абурылася ад іхніх нахабных жартаў. Адыходзячы, яны пагражалі прыйсці зноў і спаліць

дом разам з гаспадарамі, калі тыя пасмеюць данесці начальству аб іхніх штуках.

Апоўдні, пасля доўгай і ўтомнай хады, брадзягі зрабілі прывал пад плотам, на ваколіцы досыць вялікай вёскі. Вырашана было адпачыць з гадзіну, і брадзягі разбрыліся ў розныя бакі, каб увайсці ў вёску адначасова ў некалькіх месцах і заняцца кожны сваім рамяством. «Джэка» паслалі з Гуго. Яны пабадзяліся па вуліцы, і нарэшце Гуго, не знаходзячы, да чаго прылажыць сваё майстэрства, сказаў:

— Няма чаго ўкрасці. Мізэрная вёска. Нам прыдзецца прасіць міласціну.

— Нам? Ну, не! Ты прасі, гэта тваё рамяство, а я прасіць міласціны не буду.

— Ты не будзеш прасіць міласціны?—усклікнуў Гуго, са здзіўленнем вытаращчыўшы вочы на караля.—Скажы, ад якога гэта часу ты так змяніўся?

— Я цябе не разумею.

— Не разумееш? Ды ты-ж усё сваё жыццё прасіў міласціну на лонданскіх вуліцах.

— Я? Дурны!

— Паберажы свае ласкавасці,—надалей хопіць. Твой бацька кажа, што ты ўсё сваё жыццё займаешся жабрацтвам. Можна ён хлусіць? У цябе, вядома, хопіць духу сказаць, што ён брэша,—паддражніваў Гуго.

— Ты яго называеш маім бацькам? Так, ён схлусіў.

— Ну, добра, прыяцель! Годзе табе дурня ламаць і прыкідацца вар'ятам, павесяліўся і хопіць, а то каб не наклікаў бяды. Калі я раскажу яму, ён з цябе скуру здзярэ.

— Можаш не турбавацца,—я і сам яму скажу.

— Мне падабаецца твая храбрасць, далібог падабаецца. А вось разважаеш ты па-дурному. Пабаяў, штуршкоў, тычкоў і без таго досыць, няварта здабываць іх яшчэ і самому. Але досыць аб гэтым! Я веру твайму бацьку. Я не сумняваюся, што ён здольны збрахаць, не сумняваюся, што ён часам і брэша.— і лепшыя з нас гэта робяць; але тут яму няма сэнсу брахаць. А разумны чалавек не траціць дарма такой зручнай рэчы, як хлусня. Але-ж ідзем! Калі табе не падабаецца прасіць міласціну, чым-жа мы зоймемся? Будзем абкрадваць кухні?

Кароль сказаў нецярпліва:

— Кінь балбатаць глупствы, ты мне надакучыў!

Гуго адказаў, раззлаваўшыся:

— Слухай, прыяцель, ты не хочаш красці, не хочаш прасіць міласціны; хай будзе па-твойму. Але вось што я прымушу цябе рабіць. Я буду прасіць міласціну, а ты заманьвай прахожых. Паспрабуй толькі адмаўляцца!

Кароль з пагардай паглядзеў на яго і хацеў нешта адказаць, але Гуго перапыніў яго:

— Тс-сс! Вось ідзе чалавек з добрым тварам. Я зараз упаду на зямлю, нібы ў прыпадку. Калі гэты чалавек падбяжыць да мяне, ты пачні лемантаваць, стань на калені, прыкніся, нібы плачаш, крычы, нібы д'ябал у цябе ў пузе, і скажы: «О, сэр, гэта мой бедны, няшчасны брат; у нас няма сяброў,—і мем бога ўпрашаю цябе: будзь міласэрны, злітуйся над хворым, усімі пакінутым, няшчасным бедаком: адпусці адзін маленькі грошык ад дастатку твайго пакрыўджанаму богам, гінучаму чалавеку!» І памятай: не пераставай выць і не сунімайся, пакуль не выманіш у яго пені, іначай табе прыдзецца раскаяцца.

Гуго адразу заенчыў, заплакаў, пачаў закатваць вочы пад лоб, круціцца, выгінацца; а калі прахожы падышоў бліжэй, Гуго з крыкам упаў на зямлю і пачаў кідацца, тузацца ў тразі, нібы паміраючы.

— О, божа!—усклікнуў добры прахожы.—О, бядак, як ён пакутуе! Я памагу табе.

— Ах, не, мой добры пан, не чапай мяне,—дай табе божа ўсякага добра! Мне вельмі балюча, калі да мяне дакранаюцца ў часе прыпадку. Вось мой брат раскажа вашай міласці, што са мной робіцца, калі мяне пачынае во гэтак корчыць. Дай пені, добры сэр, адзін пені, каб толькі купіць чаго-небудзь з'есці, і пакінь мяне мучыцца.

— Адзін пені! Ды я дам табе цэлых тры, бедны ты чалавек!

І прахожы паспешна палез у кішэню па грошы.

— Вось, галубок, бяры на здароўе! Хадзі сюды, хлопчык, памажы мне перанесці твайго беднага брата вунь у той дом, дзе...

— Ён зусім мне не брат...—перапыніў яго кароль.

— Як! Ён табе не брат?

— Во! Вы чуеце?—застагнаў Гуго, скрыгочучы на караля зубамі.—Ён адракаецца ад роднага брата, ад брата, які адной нагой стаіць у магіле!

— Калі ён твой брат, у цябе сапраўды бязлітаснае сэрца, хлопчык! Як табе не сорамна! Ён-жа не можа лаварушыць ні рукою, ні нагой! Калі ён не брат твой, хто-ж ён такі?

— Жабрак і злодзей! Ён узяў у цябе грошы і ў той-жа самы час залез табе ў кішэню. Калі хочаш вылечыць яго цудам, няхай твой кій пройдзеца па яго плячах,—а потым можаш спадзявацца на бога.

Але Гуго не стаў чакаць цуда. У адзін міг ён усхапіўся на ногі і паімчаўся, як вецер, а праходы за ім, крычучы ва ўсё горла. Кароль, горача падзякаваў неба за сваё вызваленне, па-бег у процілеглы бок, не прыпыняючыся, пакуль не апынуўся па-за небяспекай. Ён завярнуў на першую абы якую дарогу і хутка пакінуў вёску далёка за сабой. Некалькі гадзін ён шпарка ішоў, кожную хвіліну з трывогай азіраючыся, ці не гоняцца за ім, але нарэшце ён перастаў баяцца, і яго ахапіла радасць, што небяспекі ўжо няма. Цяпер толькі ён адчуў, што галодны і вельмі стаміўся. Ён пастукаўся быў у бліжэйшую ферму, але яму не далі нават слова сказаць і груба выгнали вон. Яго адзенне не выклікала давер'я.

Разгневаны і абражаны, ён зашагаў па дарозе наперад, вы-рашыўшы, што болей ён не будзе ставіць сябе пад знявагу. Але голад дужэйшы за гонар, і пад вечар ён яшчэ раз паспрабаваў знайсці прытулак на ферме. Аднак, тут яго сустрэлі яшчэ горш: вылаялі ды паабяцалі арыштаваць як брадзягу, калі ён не пойдзе прэч зараз-жа.

Надышла ноч, цёмная і халодная. А кароль усё яшчэ ва-локся на змораных нагах. Яму мімаволі прыходзілася ісці без адпачынку, бо як толькі ён прысядаў на мінуту, холад працінаў яго да касцей. Усе гэтыя адчуванні і ўражання ў часе вандра-вання сярод урачыстай цемры па пустынных дарогах і палях былі для яго новыя і дзіўныя. Часамі ён чуў галасы, якія на-бліжаліся, гучэлі зусім блізка і паступова знікалі. Ён не мог разгледзець людзей, а бачыў толькі няясныя, слізгучыя цені, і ў гэтым было нешта фантастычнае, страшнае, і ён уздрыгваў ад жаху. Часам ён бачыў мігаючае святло—далёка, нібы ў ін-шым свеце; часам чуў бразганне званочкаў авечага статку—далёкае, глухое, невыразнае; прыглушанае мычанне кароў, далятаючае да яго з начным ветрам, было журбстнае; часамі з-за нябачных палёў і лясоў даносілася жаласнае сабачае выццё. І маленькаму каралю здавалася, што ўсё жывое далёка ад яго,

што ён стаіць адзінокі, згублены ў самым цэнтры бязмежнай пустыні.

Спатыкаючыся, ён ішоў усё наперад. Злавесныя, незнаёмыя ўражання ахапілі яго. Часам над галавой у яго ледзь чутно шамацела сухое лісце; ён уздрыгваў ад гэтага шалаху; яму здавалася, што гэта шэпчацца нейкія людзі. Ішоў ён, ішоў і нарэшце нечакана ўбачыў паблізу святло ад бляшанага ліхтара. Ён адступіў назад у цень і чакаў, што будзе. Ліхтар стаяў каля гумна, ля адчыненых дзвярэй. Кароль пачакаў крыху—а ні гуку, ні шалаху. Ён так змерз, а гасціннае гумно так вабіла да сябе, што ён нарэшце адважыўся ўвайсці. Ён быстра, бяшумна пракраўся да дзвярэй і акурат у тую мінуту, як пераступіў парог, ён пачуў за сабой галасы.

Ён хутчэй шмыгнуў за бочку і прысеў на карачкі. Увайшлі два парабкі з ліхтаром і прыняліся за работу, гутарачы паміж сабой. Пакуль яны хадзілі з ліхтаром, кароль паспеў аглядзець сярэдзіну гумна і, заўважыўшы на другім канцы нешта накішталь вялікага стойла, парашыў дабрацца да яго, як астанецца адзін. Ён заўважыў таксама, што куча папон ляжыць на поўдарозе да стойла, і надумаўся скарыстаць іх у гэту ноч для служэння англійскай кароне.

Парабкі скончылі сваю работу і пайшлі з ліхтаром, зачыпіўшы за сабой дзверы. Дрыжучы ад холаду, кароль спешна дабраўся да папон; захапіў іх, колькі мог, і затым шчасліва прабраўся ў стойла. З двух папон ён зрабіў сабе пасцель, а другімі двума накрываўся. Цяпер ён быў шчаслівым каралём, хоць яго коўдры былі старыя, тонкія і не вельмі грэлі, ды ў дадатак ад іх яшчэ непрыемна пахла конскім потам.

Кароль змерз, яго мучыў голад, але ўсё-ж ён так змарыўся, што хутка яго ахапіла дрымота. Але акурат у тую мінуту, калі ён гатоў быў заснуць, як мае быць, ён выразна адчуў, што нехта дакрануўся да яго! Ён адразу прачнуўся і перастаў дыхаць. У яго ледзь сэрца не разарвалася, так спалохала яго гэта таямнічае дакрананне ў цемры. Ён ляжаў нерухома і прыслухоўваўся, стрымліваючы дыханне. Але ўсё было ціха і спакойна. Ён слухаў, як яму здавалася, вельмі доўга, але ўсё паранейшаму было ціха і нерухома. Ён зноў пачаў дрымаць, але раптам зноў адчуў таямнічае дакрананне. Як жудасна, калі дакранецца нехта маўклівы і нябачны! Хлопчык адчуў страшэнны жах. Што яму рабіць? Пакінуць гэту досыць выгодную пас-

цель і ўцякаць ад невядомага ворага? Але куды бегчы? З гумна ўсёроўна выбрацца нельга—яно запёрта; а швэндацца ў цямноце з кута ў кут у чатырох сценах, як у турме, калі за вамі туляецца невядомая здань, якая можа кожную мінуту дакрануцца да вашага пляча або рукі,—не, гэта яшчэ страшней. Але ляжаць тут усю ноч, паміраючы ад жаху, хіба гэта лепш? Не! Што-ж тады рабіць? Аставалася толькі адно,—ён добра ведаў, што аставалася зрабіць,—трэба працягнуць руку і выявіць хто да яго дакранаўся.

Гэта лёгка было падумаць, але цяжка выканаць. Тры разы ён са страхам працягваў руку ўпоцемках і зараз-жа сударгава адсоўваў назад,—не таму, што яна дакранулася ўжо да чаго-небудзь, а таму, што ён адчуваў, што яна зараз да чаго-небудзь дакранецца. Але ў чацверты раз ён працягнуў руку крыху далей, і рука яго лёгка дакранулася да чагосьці цёплага і мяккага. Ён скамянеў ад жаху,—розум яго быў у такім стане, што яму здалося, нібы перад ім яшчэ не астыўшы мярцвяк. Ён падумаў, што хутчэй памрэ, чым дакранецца да яго яшчэ раз. Але ён памыліўся, не ведаючы непераможнай сілы чалавечай цікавасці. Хутка яго рука, дрыжучы, ужо зноў цягнулася ў той бок,—наsupерак яго рашэнню, амаль супроць волі, але ўсё-ж настойліва цягнулася. Ён намацаў пучок даўгіх валос. Ён уздрыгануўся, але правёў рукой па валасах і дакрануўся да чагосьці, падобнага на цёплую вяроўку; правёў рукой па вяроўцы і намацаў нявіннейшае цялё! Вяроўка была зусім не вяроўкай, а цялячым хвостом.

Каралю стала сорамна перад самім сабой за тое, што ён нацярпеўся столькі страху і пакуты з-за такога глупства; але яму не было чаго вельмі сароміцца,—ён-жа спалохаўся не цяляці, а чагосьці страшнага, неіснуючага, што ён уявіў сабе замест цяляці; кожны другі хлопчык у тыя забабонныя часы спалохаўся-б не менш за яго.

Кароль быў надзвычай рады не толькі таму, што страшыдла аказалася простым цялём, але і таму, што ў яго знайшоўся таварыш; ён адчуваў сябе такім адзінокім і пакінутым, што нават блізкасць гэтай ціхамірнай жывёліны была яму прыемнай. Людзі так крыўдзілі яго, так груба з ім абыходзіліся, што для яго сапраўды было ўцехай мець нарэшце каля сябе таварыша, у якога хоць і няма глыбокага розуму, але затое ёсць прынамсі добрае

сэрца і рахманы нораў. Ён палічыў за лепшае забыцца на свой высокі сан і пасябраваць з цялём.

Гладзючы рукой яго цёплую, гладкую спіну,—цялё ляжала зусім блізка,—кароль сцяміў, што цялё можа даць яму карысць. Ён узяў сваю пасцель і палажыў яе побач з цялём; потым скруціўся ў камячок і палажыў галаву на спіну цяляці; тады нацягнуў папону на сябе і на свайго сябра, і праз мінуту яму было таксама цёпла і ўтульна, як на пухавіках у каралеўскім палацы ў Вестмінстэры.

І адразу прышлі прыемныя думкі; жыццё стала здавацца больш радасным. Цяпер ён вызвалены ад няволі і злачынства, вызвалены ад кампаніі нізкіх і грубых брадзюг. Ён знайшоў прытулак, яму цёпла, словам—ён шчаслівы. Дзьмуў начны вецер; налятаў парывамі, ад якіх дрыжала і трэслася старае гумно; заміраў, потым зноў стагнаў і выў у кутах і пад страхой; але ўсё гэта было музыкай для караля цяпер, калі яму стала хораша і ўтульна: няхай дзьме і злуе вецер, няхай плача і свісціць. і стогне,—яму было ўсёроўна. Ён толькі мацней прыціскаўся да свайго прыцяля, адчуваючы асалоду ад яго цеплыні, і непрыкметна заснуў шчаслівым сном, ясным, спакойным, без ніякіх сноў. Воддаль вылі сабакі, тужліва мычалі каровы, бушаваў вецер, дождж люта стукаў па страсе, а яго вялікасць, уладар Англіі, спакойна спаў, і побач з ім спала цялё, простае стварэнне, якое не саромілася спаць побач з каралём.

РАЗДЗЕЛ ДЗЕВЯТНАЦЦАТЫ

КАРОЛЬ У СЯЛЯН

Прачнуўшыся раніцою, кароль заўважыў, што мокры, але здагадлівы пацук пракраўся ўначы да яго і знайшоў сабе прытулак у яго на грудзях. Калі ён паварушыўся, пацук уцёк. Хлопчык з усмешкай сказаў:

— Дурны, чаго ты баішся? Я такі-ж бяздомны, як ты. Сорамна мне было-б пакрыўдзіць безабароннага, калі я сам такі безабаронны. Я ўдзячны табе за добры знак, бо калі кароль апусціўся так нізка, што нават пацукі кладуцца спаць у яго на грудзях,—гэта верная адзнака, што скоро лёс яго павінен змяніцца, бо ясна, што ніжэй апусціцца нельга.

Ён устаў, вышаў з стойла і ў тую-ж мінуту пачуў дзіцячыя галасы. Дзверы свёрна адчыніліся, і ўвайшлі дзве маленькія дзяў-

чынкi. Убачыўшы яго, яны адразу перасталі балбатаць і смяцца і спыніліся, як укопаныя, разглядаючы яго з вялікай цікавасцю; потым пачалі шаптацца; потым падышлі бліжэй і зноў спыніліся; зноў паглядзелі на яго і зашапталіся. Мала-па-малу яны набра-ліся храбрасці і пачалі гаварыць аб ім досыць гучна. Адна сказала:

— У яго твар прыгожы.

Другая дадала:

— І валасы кучаравыя.

— Але ён адзеты вельмі дрэнна.

— І які галодны на выгляд.

Яны падышлі бліжэй, сарамліва абышлі некалькі разоў вакол яго, уважліва яго разглядаючы, нібы ён быў нейкім дзіўным, ня-бачным зверам; баязліва і пільна назіралі за ім, нібы баючыся, што гэты звер, чаго добрага, можа і ўкусіць. Нарэшце яны спыніліся перад ім, трымаючыся за рукі, нібы шукаючы абароны адна ў адной, і вытарашчылі на яго свае прастадушныя вочы; потым старэйшая, сабраўшы ўсю храбрасць, прама спыталася:

— Хто ты такі?

— Я кароль,—адказаў ён з гонарам.

Дзеці трохі адхінуліся, шырока раскрыўшы вочы, і поўмінуты не маглi выгаварыць ні слова; потым дапытлівасць узяла верх.

— Кароль? Які кароль?

— Кароль Англіі.

Дзяўчынкi паглядзелі адна на адну, потым на яго, потым зноў адна на адну—здзіўлена, збянтэжана.

Затым адна з іх сказала:

— Ты чуеш, Мэрджэры? Ён гаворыць, што ён кароль. Ці праўда гэта?

— Як-жа гэта можа быць няпраўдай, Прыссі? Хіба ён будзе маніць? Ты-ж разумеш, Прыссі, калі гэта няпраўда, значыць, гэта мана. Мана, вядома! Ты падумай! Усё, што няпраўда, тое—мана; з гэтым ужо нічога не зробіш.

Довад быў слушны і бяспрэчны,—сумненні Прыссі адразу рассяліся.

Яна падумала хвіліну і, усклаўшы адказнасць на чэснасць караля, прастадушна сказала:

— Калі ты сапраўды кароль, я табе веру.

— Я сапраўды кароль.

Такім чынам справа наладзілася. Каралеўскі стан яго вялі-

каспі быў прызнаны без далейшых спрэчак, і дзяўчынкі пачалі распытваць яго, як ён трапіў сюды і чаму ён так не па-каралеўску ўбраны, і куды ён ідзе. Кароль і сам быў рады палягчыць душу, расказаўшы пра свае злашчасці каму-небудзь, хто не будзе з яго смяяцца або сумнявацца ў праўдзівасці яго слоў; ён горача расказаў сваю гісторыю, на некаторы час забыўшыся нават пра голад, і добрыя дзяўчынкі выслухалі яго з глыбокім спачуццём. Але калі ён дайшоў да апошніх сваіх няшчасцяў і яны даведаліся, як даўно ён нічога не еў, яны перапынілі яго на поўслове і пабеглі дахаты, каб дастаць яму снеданне.

Цяпер кароль быў шчаслівы і вясёлы.

«Калі я вярнуся ў палац,—казаў ён сабе,—я буду заўсёды добра адносіцца да маленькіх дзяцей, у памяць таго, як гэтыя дзяўчынкі добра аднесліся да мяне і паверылі мне, калі я быў у няшчасці, а тыя, хто старэйшыя ад іх і, значыцца, павінны быць разумнейшымі, толькі здэкваляся з мяне, лічачы мяне манюкай».

Маці дзяўчынак прыняла караля ласкава і з жалем; яе добрае жаночае сэрца было расчулена горкім лёсам бяздомнага хлопчыка ды яшчэ у дадатак страціўшага розум. Яна была ўдава і зусім небагатая; яна сама досыць нацярпелася гора і ўмела спачуваць няшчасным. Яна падумала, што звар'яцелы хлопчык уцёк ад сваіх блізкіх ці даглядальнікаў, і ўсё дапытвалася, адкуль ён прышоў, каб вярнуць яго радне; яна называла суседнія гарады і вёскі, але ўсе яе распыты былі дарэмныя. Па твары хлопчыка і па яго адказах яна бачыла, што яму незнаёма тое, аб чым яна гаворыць. Ён проста і ахвотна гаварыў аб прыдворным жыцці, разы са два ўсплакнуў, успомніўшы нябожчыка-караля, «свайго бацьку»; але як толькі гутарка пераходзіла на больш нізкія тэмы, хлопчык пераставаў цікавіцца і маўчаў.

Жанчына была азадачана, але не здавалася. Гатуючы абед, яна пускалася на ўсялякія хітрыкі, каб выведаць, хто такі гэты хлопчык. Яна загаварыла з ім пра кароў—ён астаўся роўнадушным; завяла гутарку пра авечак—тое самае; такім чынам, яе здагадкі наконт таго, што ён быў пастухом, аказаліся памылковымі. Яна загаварыла пра млыны, пра ткачоў, лудзільшчыкаў, кавалёў, пра ўсякія майстэрствы і прафесіі; потым пра дом для вар'ятаў, пра турму, дабрачынныя прытулкі—дарэмна: яна ўсюды пацярпела няўдачу. У такім разе ён чый-небудзь слуга? Але, цяпер яна была ўпэўнена, што натрапіла на верны след: на-

пэўна ён служыў у якім-небудзь доме. Яна пачала аб гэтым гутарку. Але і тут нічога не дабілася. Гутарка аб падмятанні пакояў і паленні пячэй, відаць, стамляла яго; частка пасуды не выклікала ў ім ніякага захаплення. Тады добрая жанчына, ужо трацячы надзею, на кожны выпадак пачала гутарку

Маці дзяўчынак прыняла караля ласкава...

аб кухарстве. На яе здзіўленне і радасць, твар караля раптам ажывіўся! Ага, нарэшце яна спаймала яго; яна ганарылася, што аказалася такой хітрай і спрытнай.

Яе змораны язык мог нарэшце адпачыць, бо кароль, ахоплены страшэнным голадам і прывабнымі пахамі, што ішлі ад гаршкоў ды каструль, пусціўся ў даўгія, красамоўныя апісанні розных смачных страў. Праз тры минуты жанчына ўжо казала сабе:

«Ну, вядома, я была права: ён служыў на кухні!»

А кароль называў усё новыя і новыя стравы і абгаварваў іх з такім уздымам і веданнем справы, што жанчына казала сабе:

«Адкуль ён ведае столькі страў ды яшчэ такіх далікатных, якія падаюцца толькі за сталом багачоў і вяльмож? А, разу-

мею! Цяпер ён абадранец, але раней, пакуль не сышоў з розуму, мабыць, служыў у палацы; магчыма, ён нават быў на кухні ў самога караля! Трэба праверыць яго!»

Каб праверыць сваю здагадку, яна загадала каралю даглядаць страву, намякнуўшы, што ён можа і сам гатаваць, калі ў яго ёсць ахвота, і дадаць да абеда адну-дзве стравы лішніх. Потым вышла з пакоя, зрабіўшы знак сваім дзецям следаваць за ёю. Кароль прамармытаў:

«У былыя часы такое самае даручэнне было дадзена дру-гому англійскаму каралю; няма нічога ганебнага для майго го-нару заняцця справай, якую ўважаў сам Альфрэд Вялікі¹⁾. Але я пастараюся лепш за яго апраўдаць давер'е сваёй гаспадыні, бо ў яго піражкі падгарэлі».

Жаданне было добрае, але выкананне аказалася значна гор-шым; хутка і гэты кароль, як той, паглыбіўся ў свае думкі, і здарылася такая самая бяда: страва падгарэла. Жанчына вярну-лася ўпару, каб выратаваць снеданне ад канчатковай пагібелі, і хутка вывела караля з задумення, вылаяўшы яго па шчырасці і без ніякіх цэрамоній. Затым, убачыўшы, што ён сам засмучоны тым, што не апраўдаў яе давер'я, памякчэла і зноў зрабілася добрай і ласкавай.

Хлопчык смачна і сытна паснедаў, і пасля яды падбадзёрыўся і павесялеў. Гэтае снеданне было цікавае тым, што і гаспадыня і госць глядзелі адзін на аднаго звысака, і ў той-жа час ні госць не ведаў, што яму робяць ласку, ні гаспадыня. Жанчына збіра-лася пакарміць гэтага брадзязгу аб'едкамі дзе-небудзь у кутку, як кормяць брадзязг або сабак; але яе мучыла сумленне, што яна вылаяла яго, і ёй хацелася чым-небудзь гэта загладзіць, і яна пасадзіла яго за адзін стол з сабой і сваімі дзецямі і, зварок пад-крэсліваючы гэта, абыходзілася з ім як з роўным. Кароль, з свайго боку, папракаў сябе за тое, што не апраўдаў давер'я сям'і, якая аднеслася да яго так ласкава, і каб загладзіць сваю віну, захачеў зрабіць ласку і не патрабаваць ад фермершы і яе дзяцей, каб яны стаялі і прыслужвалі яму, пакуль ён будзе есці адзін за сталом, як належыць яго стану. Кожнаму з нас карысна часам адкласці ўбок сваё чванства. Добрая жанчына ўвесь дзень была

1) Альфрэд Вялікі (840—901)—кароль саксаў. У Англіі ходзіць ле-генда, што ён, ратуючыся ад праследавання датчан, сваваўся ў хаце дрыва-сека, жонка якога, не ведаючы, хто ён, даручыла яму прыгледзец за піраж-камі і дала яму наганяй, калі піражкі прыгарэлі.

шчаслівая і хваліла сябе за тое, што не пагарджала маленькім брадзягай; а кароль таксама быў задаволены сабой, сваёй па-корнасцю і ласкавым абыходжаннем з простаю сялянкай.

Калі снеданне было скончана, фермерша загадала каралю вымыць пасуду. Гэты загад у першую хвіліну збянтэжыў яго, і ён хацеў быў адмовіцца, але потым сказаў сабе:

«Альфрэд Вялікі даглядаў піражкі; бясспрэчна ён вымыў-бы і пасуду, каб яго папрасілі. Паспрабую і я!»

Спраба вышла няўда-лай; ён сам быў вельмі здзіўлены, бо думаў, што вымыць драўляныя лыжкі і міскі—глупства. Справа гэ-та аказалася нуднай і кло-патнай; але ўсё-ж кароль сяк-так справіўся з ёй. Яму вельмі хацелася ісці далей, але не так лёгка была ад-чапіцца ад дамавітай фер-мершы. Яна дала яму то адну, то другую работу; ён усё выконваў добрасумлен-на і досыць паспяхова. Яна пасадзіла яго, паміж ін-шым, разам з дзяўчынкамі

...загадала яму навастрыць нож.

чысціць зімовыя яблыкі; але гэта ў яго так не ладзілася, што яна загадала яму замест таго навастрыць кухонны нож. Потым прымусіла яго расчэсваць воўну, і ён хутка прышоў да вываду, што даўно перавысіў добрага караля Альфрэда ў розных паказ-ных геройствах, якія выходзяць такімі занятнымі ў апавяданнях і гістарычных кнігах; ён парашыў, што для яго будзе ўжо до-сыць. І калі пасля абеды фермерша дала яму ў рукі кошык з кацянятамі і загадала іх утапіць, ён адмовіўся. Вярней, ён збі-раўся адмовіцца, бо адчуваў, што трэба-ж дзе-небудзь паставіць кропку і што зручней за ўсё адмовіцца іменна тапіць кацянят;

але яму перашкодзілі. Ён праз акно ўбачыў Джона Кэнці, з карабам разносчыка за спіной, і Гуго!

Кароль убачыў абодвух нягоднікаў, якія набліжаліся да вярот, раней чым яны паспелі заўважыць яго; не сказаўшы ні слова, ён узяў кошык з кацянятамі і ціхенька вышаў праз заднія дзверы. Ён пакінуў кацянят у сенцах, а сам пусціўся з усіх ног па вузкім завулку.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАТЫ

ПРЫНЦ І ПУСТЭЛЬНІК

Цяпер ён быў схованы ад дома высокім плотам. У смяртэльным жаху ён напружыў усе сілы і панёсся к далёкаму лесу. Ён ні разу не азірнуўся да таго часу, пакуль не падбег да ўскраю лесу; тады толькі ён глянуў назад і ўбачыў двух мужчын. Гэтага было досыць; ён не стаў разглядаць іх, а пабег далей, пакуль не апынуўся ў змрочнай пушчы лесу. Тут толькі ён спыніўся, лічачы, што тут ужо няма небяспекі. Ён чутка прыслухоўваўся, але навакол стаяла глыбокая, урачыстая цішыня—жудасная цішыня, прыгнятаўшая душу. Толькі зрэдку, напружваючы слых, ён адрозніваў гукі, але такія далёкія, глухія і таямнічыя, што здавалася—то былі не сапраўдныя гукі, а стогн і энк мерцвякоў. Гэтыя гукі былі больш страшныя, як тая цішыня, якую яны парушалі.

Спачатку ён хацеў да самага вечара не рухацца з месца; але ён спацеў, і яму хутка зрабілася холадна; прышлося ісці, каб сагрэцца хадой. Ён пайшоў нацянькі праз лес, спадзеючыся выйсці дзе-небудзь на дарогу, але памыліўся. Ён усё ішоў ды ішоў; але чым далей ён ішоў, тым, відаць, гусцей становіўся лес. Цямнела, і кароль зразумеў, што хутка прыдзе ноч. Ён уздрыгануўся пры думцы, што яму прыдзеца правесці ноч у такім жудасным месцы; ён пачаў спяшацца, але ад гэтага пасоўваўся яшчэ марудней, бо ў змроку не бачыў, куды ступае; спатыкаўся аб корні, заблытваўся ў галлі і кустах.

І як ён узрадаваўся, калі нарэшце ўбачыў слабы агеньчык! Ён асцярожна падышоў да яго, часта прыпыняючыся, каб аглядзеца і прыслухацца. Гэты агеньчык блішчэў у акенцы ўбогай маленькай халупкі. Акенца было без шкла. Кароль пачуў голас і хацеў быў уцякаць і хавацца; але, учуўшы, што той, каму належаў голас, моліцца,—раздумаўся. Ён падкраўся да адзінага

акенца ў халупе, прыўзняўся на пальцах і глянуў у сярэдзіну. Пакойчык быў маленькі, з зямлянай падлогай, шчыльна ўтопанай; у куце была пасцель з саломы, пакрытая рванай коўдрай; тут-жа ля пасцелі стаялі вядро, кубак, міска, некалькі гаршкоў і скавародак; побач невысокая лава і табурэтка на трох ножках; на камінку дагарала польмя. Перад распяццем, асветленым адною толькі свечкай, стаяў на каленях стары, а побач з ім на драўлянай скрынцы ляжала раскрытая кніга і чалавечы чэрап. Стары быў вялікі, кастлявы; валасы і вусы ў яго былі вельмі даўгія і белыя, як снег; на ім была вопратка з аўчын, якія пакрывалі яго ад шыі да пят.

«Святы пустэльнік!—сказаў сабе кароль.—Вось калі мне панцавала!»

Пустэльнік падняўся з кален. Кароль пастукаў. Нізкі голас адказаў:

— Уваходзь, але пакінь грэх за парогам, бо зямля, на якую ты ступіш, свяшчэнная!

Кароль увайшоў і спыніўся. Пустэльнік утаропіў на яго бліскучыя, неспакойныя вочы і спытаў:

— Хто ты такі?

-- Я—кароль,—пачуў ён адказ, просты і скромны.

— Калі ласка, заходзьце, кароль!—у захапленні ўсклікнуў пустэльнік.

Затым, з ліхарадачнай мітуснёй і безупынна паўтараючы: «Калі ласка!» пустэльнік пасунуў лаву да агню, пасадзіў на яе караля, падкінуў у агонь галля і ўзбуджана забегаў па пакою з кута ў кут.

— Калі ласка! Шмат хто шукаў прытулку ў гэтым свяцілішчы, але яны аказаліся нявартымі і былі выгнаны. Але кароль, які адмовіўся ад кароны, пагарджае непатрэбнай пашанай, што належыць яго сану, які апрануўся ў рыззё, каб прызначыць сваё жыццё на асвяшчэнне і змярцвенне свайго цела,—ён горды, ён жаданы госць! Ён астанеца тут да самай смерці.

Кароль паспяшыў перапыніць яго і паведаміў сапраўднае становішча справы, але пустэльнік не звярнуў на гэта аніякай увагі, нават быццам не чуў яго, а казаў далей з усё большым палам і ўсё павышаючы голас:

— Тут ты будзеш жыць у міры. Тут ніхто не знойдзе твайго прытулку, каб непакоіць цябе прасьбамі вярнуцца да пустога і марнага жыцця, якое ты пакінуў, паслухаўшы бога. Тут ты

будзеш маліцца, ты будзеш вывучаць свяшчэннае пісанне; ты будзеш размышляць аб вар'яцтве і памылках нашага свету і аб вялікім шчасці на тым свеце; ты будзеш жывіцца сухарамі і травамі і кожны дзень катаваць сваё цела дзеля ачышчэння душы. Ты будзеш насіць на голым целе валасяніцу; ты будзеш піць толькі ваду; ты будзеш мець шчасце карыстацца спакоем, але, поўным спакоем, бо той, хто прыдзе шукаць цябе, вернецца асмеяным; ён не знойдзе цябе, ён не патурбуе цябе.

Стары ўсё хадзіў з кута ў кут. Ён ужо не гаварыў голасна, а нешта мармытаў. Кароль скарыстаў гэта, каб расказаць сваю гісторыю; пад уплывам нейкай трывогі і няяснага прадчування расказаў яе вельмі красамоўна. Але пустэльнік прадаўжаў хадзіць і мармытаць, не звяртаючы на яго ўвагі. Усё яшчэ мармочучы, ён наблізіўся да караля і сказаў выразна, падкрэсліваючы кожнае слова:

— Тс! Я табе адкрыю вялікую тайну!

Ён нахіліўся да хлопчыка, але зараз-жа адхіліўся, нібы прыслухоўваючыся.

Потым падышоў, крадучыся, да акна, высунуў галаву, углядаючыся ў змрок, потым на пальцах вярнуўся, прыхінуў свой твар да твара караля і прашаптаў:

— Я архангел!

Кароль моцна ўздрыгануўся і сказаў сабе:

— «Ах, лепш ужо я астаўся-б з брадзямі, а то цяпер я ва ўладзе вар'ята!»

Яго трывога павялічылася і ясна адбілася на яго твары. Ціхім, усхваляваным голасам пустэльнік казаў далей:

— Я бачу, ты адчуваеш, якая святасць акружае мяне! На твары тваім відаць святы страх! Ніхто не можа знаходзіцца ў гэтай святасці і не адчуваць страху: гэта-ж і ёсць святасць неба. Я адлятаю туды і вяртаюся ў адзін міг. Пяць гадоў назад сюды, на гэтае самае месца, з неба былі прысланы ангелы, каб апавясціць мяне, што я назначан архангелам. Ад іх выходзіла асляпляючае святло. Яны скланілі перада мной калені, кароль! Але, скланілі перада мной калені! Бо я яшчэ больш вялікі, як яны. Я ўзняўся на неба і гутарыў з патрыярхамі. Дай мне руку,—не бойся,—дай мне руку. Ведай, што ты паціскаеш тую руку, якую паціскалі Авраам, Ісаак, Іакаў! Я быў у залатых палацах, я бачыў самога госпада бога!

Ён спыніўся, каб паглядзець, якое ўражанне зрабіла яго пра-

мова; затым змяніўся з твару і зноў ускрыўся на ногі, усклікнуўшы сярдзіта:

— Так, я архангел, толькі архангел! А я мог-бы быць папай! Гэта шчырая праўда. Мне гэта сказаў голас з неба ў сне, дваццаць гадоў назад. Так, мяне павінны былі зрабіць папай! І я быў-бы папай, бо такая была воля неба; але кароль зруйнаваў мой манастыр, і я, бедны, ганімы манах, астаўся без прытулку і быў кінуты на волю лёсу. У мяне адабралі маю вялікую будучыню.

Ён зноў замармытаў, з дзікай злосцю ўдараючы сябе кулаком па ілбу; час ад часу мармытаў пракляцці і ўскрыкваў:

— І вось чаму я толькі архангел, калі мне прызначана было зрабіцца папай!

Так прайшла цэлая гадзіна, а бедны маленькі кароль сядзеў і мучыўся. Затым злосць старога сціхла, і ён зрабіўся надзвычайна ласкавым. Голас яго памякчэў, ён сышоў з неба на зямлю і пачаў балбатаць так проста, так сардэчна, што хутка зусім пакарыў сэрца караля.

Стары пасадзіў хлопчыка бліжэй да агню, стараючыся, каб яму было больш утульна; спрытна і далікатна перавязаў яго парэзы і драпіны; затым пачаў рыхтаваць вячэру, увесь час весела гутарачы; ён то пяшчотна пляскаў хлопчыка па шчацэ, то гладзіў яго па галаве так ласкава, што ўвесь страх і агіда да архангела вельмі хутка змяніліся павагай і любоўю да чалавека.

Гэты прыемны настрой працягваўся да канца вячэры; затым, памаліўшыся перад распяццем, пустэльнік улажыў хлопчыка спаць у маленькай суседняй каморцы, захутаўшы яго старанна і любоўна, як маці; потым, яшчэ раз прылашчыўшы яго на развітанне, пайшоў і сеў ля агню, безуважліва варочаючы дровы ў печцы.

Раптам ён спыніўся; потым некалькі разоў пастукаў пальцам па ілбе, нібы стараючыся ўспомніць нейкую ўцякаючую ад яго мысль. Але гэта, відаць, не ўдавалася.

Раптам ён ускочыў і ўвайшоў у каморку госця.

— Ты кароль?

— Так,—праз сон адказаў хлопчык.

— Які кароль?

— Кароль Англіі.

— Англіі? Дык Генрых памёр?

— Але, памёр. Я сын яго.

Нібы чорны цень спусціўся на твар пустэльніка. Ён са злосцю сціснуў свае кастлявыя рукі, пастаяў крыху, часта дыхаючы і глытаючы сліну, потым хрыпла вымавіў:

— Ты, ведаеш, што гэта ён зрабіў нас бяздомнымі і беспрытульнымі? ¹⁾.

Адказу не было. Стары нахіліўся, углядаючыся ў спакойны твар хлопчыка і прыслухоўваючыся да яго роўнага дыхання.

— Ён спіць, спакойна спіць.

І твар яго праясніўся. На ім цяпер з'явіўся выраз злараднага задавальнення. Хлопчык усміхнуўся ў сне. Пустэльнік прамармытаў:

— Сэрца яго поўнае шчасцем!—і адварнуўся.

Ён бяшумна хадзіў па пакоі, чагосьці шукаючы; то спыняўся і прыслухоўваўся, то паварочваўся, каб зірнуць на ложка; і ўсё мармытаў, мармытаў сабе пад нос. Нарэшце ён, відаць, знайшоў тое, што шукаў: стары, заіржавелы кухонны нож і брусок. Тады ён пракраўся да свайго месца ля агню, сеў і пачаў вастрэць нож, усё мармочучы сам сабе то цішэй, то мацней.

Вецер стагнаў вакол адзінокай хацінкі, таямнічыя галасы ночы даносіліся з невядомай далечы. Бліскучыя вочы адважных пацукоў і мышэй глядзелі на старога з усіх шчылін і нор, але ён рабіў сваю справу з захапленнем, нічога не заўважаючы.

Часам ён праводзіў вялікім пальцам па лязу нажа і з задаволеным выглядам ківаў галавой.

— Вастрэй робіцца!—казаў ён.—Так, вастрэй!

Ён не заўважаў, як бяжыць час, і мірна працаваў, заняты сваімі думкамі, якія часам выказваў голасна:

— Яго бацька пакрыўдзіў нас, разарыў нас і цяпер пайшоў у пекла гарэць на вечным агні! Але, у пекла, гарэць на вечным агні! Ён выкруціўся ад нас, але на тое была божая воля, так, божая воля, і мы не павінны наракаць. Але ён не выкруціўся ад цяжкаснага агню, усё знішчаючага, бязлітаснага, незгасальнага, і гэты агонь будзе гарэць да сканчэння века.

Ён усё вастрэў, усё вастрэў, то невыразна мармочучы, то ціхенька хіхікаючы ад радасці, то перапыняючы мармытанне выразнымі словамі.

¹⁾ Кароль Генрых VIII (1491—1547) увёў у Англіі пратэстантызм, канфіскаваў царкоўныя і манастырскія землі. Яго царстваванне адзначана праследаваннямі і карамі смерцю за рэлігійныя погляды.

— Гэта яго бацька ва ўсім вінаваты. Я толькі архангел. Каб не ён, я быў-бы папай!

Кароль паварушыўся ў сне. Пустэльнік бяшумна падскочыў да пасцелі, апусціўся на калені і занёс над хлопчыкам нож.

Кароль зноў паварушыўся; вочы яго на міг расплюшчыліся, але ў іх не было мыслі, яны нічога не бачылі; праз мінуту па яго роўнаму дыханню стала ясна, што сон яго зноў моцны.

Некаторы час пустэльнік чакаў і прыслухоўваўся, не рухаючыся, затоіўшы дыханне; потым павольна апусціў руку і таксама ціха пракраўся назад, кажучы:

— Поўнач даўно ўжо мінула, нядобра будзе, калі ён закрычыць,—раптам выпадкова хто-небудзь будзе ісці міма.

Ён бяшумна кідаўся па сваёй барлозе, падбіраючы дзе

анучку, дзе абрываўк вяроўкі; потым зноў вярнуўся і асцярожна звязаў ногі караля, не разбудзіўшы яго. Затым ён паспрабаваў звязаць і рукі; ён некалькі разоў хацеў злучыць іх, але хлопчык вырываў то адну руку, то другую акурат у той момант, калі вяроўка гатова была ахапіць іх; але нарэшце, калі архангел страціў ужо надзею, хлопчык сам скрыжаваў рукі, і ў адзін міг яны былі звязаны. Затым архангел прасунуў яму павязку пад падбародак і туга завязаў яе на галаве—так ціха, так асцярожна і спрытна, што хлопчык увесь час спакойна спаў і нават не паварушыўся.

.. праводзіў вялікім пальцам па лязу.

ГЕНДОН ПРЫХОДЗІЦЬ НА ВЫРУЧКУ

Стары, ступаючы ціха, як кошка, адышоў і прынёс нізенькі ўслончык. Ён сеў на яго так, што адна палавіна цела была ўся асветлена цьмяным мігаючым святлом, а другая аставалася ў змроку. Не зводзячы вачэй са спячага хлопчыка, ён цярпіва чакануў, пакуль навастрыцца нож, усё мармочучы сабе і не заўважаючы, як бягуць гадзіны; ён быў падобны на шэрага, страшэннага павука, гатовага праглынуць неасцярожнае насякомае, што бездапаможна заблыталася ў яго павуцінні. Нарэшце, праз доўгі значны час, стары, які ўсё глядзеў, але нічога не бачыў, ахоплены сваімі марамі, раптам заўважыў, што вочы хлопчыка расплюшчаны! Шырока раскрыты і глядзяць!—глядзяць, драгтвеючы ад жаху, на нож. Усмешка д'ябальскай радасці з'явілася на твары старога, і ён, не мяняючы сваёй позы і не спыняючы работы, спытаўся:

— Сын Генрыха Восьмага, ці маліўся ты?

Хлопчык бездапаможна затузаўся ў сваіх путах, стараючыся выдаць які-небудзь гук праз моцна сціснутыя сківіцы. Пустэльнік растлумачыў гэты рух як станоўчы адказ на сваё пытанне.

— Тады памаліся зноў! Чытай адыходную малітву!

Дрыжкі прабеглі па цэле хлопчыка, і твар яго пабляднеў. Ён зноў паспрабаваў вызваліцца, выгінаўся і кідаўся ва ўсе бакі; ён, як шалёны, круціўся на сваёй пасцелі, каб парваць вяроўкі, але дарэмна. Тым часам стары людаед усміхаўся, глядзячы на яго, ківаў галавой і спакойна вастрыў нож, час ад часу мармочучы:

— Твае мінуты палічаны, і кожная з іх вельмі дарагая,—маліся, чытай сабе адыходную!

Хлопчык у роспачы застагнаў і перастаў кідацца, ён задыхаўся. Слёзы кропля за кропляй цяклі па яго твары; але гэта жаласнае відвішча а ні трохі не змякчыла лотага старога.

Пачало ўжо віднець; пустэльнік заўважыў гэта і загаварыў рэзка, узбуджана:

— Я не магу болей марудзіць. Ноч амаль прайшла. Яна праляцела для мяне як мінута, як адна мінута; а я хацеў-бы, каб яна цягнулася год! Ну, адроддзе згубніка царквы, заплюшчы вочы, калі табе страшна глядзець...

Далейшыя словы ператварыліся ў нейкае мармытанне. Стары

ўпаў на калені, з нажом у руцэ, і нахіліўся над стогнучым хлопчыкам.

Тс! Каля халупы пачуліся галасы. Нож вываліўся з рук пустэльніка; ён накінуў на хлопчыка аўчыну і ўскочыў, увесь дрыжучы. Шум павялічваўся, галасы станавіліся ўсё болей грубымі і лютымі; чутны былі ўдары і крыкі аб дапамозе, затым тупат шпарка адыходзячых крокаў. Услед за тым пачуўся страшэнны стук у дзверы халупы і крык:

— Эй! Адчыняй! Ды хутчэй, ад імя ўсіх д'яблаў!

О, гэтая лаянка прагучэла музыкай у вушах караля: то быў голас Майлса Гендона!

Пустэльнік, сціснуўшы зубы ў бяссільнай злосці, паспешна вышаў з спальні, прычыніўшы за сабой дзверы; затым кароль пачуў гутарку ў «маленнай».

— Прывітанне табе і пашана, паважаны сэр! Дзе хлопчык, мой хлопчык?

— Які хлопчык?

— Які хлопчык? Не дуры мне галаву, пан манах, не раскажвай мне баек,—я не маю ахвоты жартаваць. Недалёка адсюль я сустрэў двух нягоднікаў, мабыць, тых самых, якія ўкралі яго ў мяне, і я выпытаў у іх праўду; яны казалі, што ён зноў уцёк і што яны прасачылі яго да тваіх дзвярэй. Яны паказалі мне яго сляды. Ну, больш няма чаго хітраваць; беражыся, святы айцец, калі ты не аддасі мне яго... Дзе хлопчык?

— О, добры сэр, ты, мабыць, гаворыш пра абадранага бродзягу царскага рода, які правёў тут ноч. Калі такія людзі, як ты, могуць цікавіцца такімі, як ён, то няхай табе будзе вядома, што я паслаў яго з даручэннем. Ён хутка вернецца.

— Хутка вернецца? Калі? Гавары хутчэй, не траць часу, ці не магу я дагнаць яго? Калі ён вернецца?

— Не турбуйся,—ён хутка прыдзе.

— Ну, добра, хай будзе па-твойму! Паспрабую дачакацца яго. Але пачакай! Ты паслаў яго з даручэннем, ты? Ну, гэта ўжо хлусня! Ён не пайшоў-бы. Ён вырваў-бы ўсю тваю сіваю бараду, каб ты дазволіў сабе такую дзёрзкасць! Ты ілжэш, прыяцель; напэўна хлусіш! Не стаў-бы ён бегаць ні дзеля цябе, ні дзеля любога другога чалавека.

— Чалавек—так; дзеля чалавека можа і не стаў-бы. Але я не чалавек.

— Даруй, божа, хто-ж ты?

— Гэта—тайна; глядзі, не выдавай яе. Я архангел.

Майлс Гендон прамармытаў нешта не вельмі пачцівае, потым дадаў:

— Гэтым, вядома, і тлумачыцца яго ласка да цябе. Ён палец аб палец не ўдарыць, каб дагадзіць простаму смяротнаму чалавеку; але нават кароль павінен слухацца архангелаў. Тс! што гэта за шум?

Увесь гэты час маленькі кароль то дрыжаў ад жаху, то трапятаў ад надзеі і ўвесь час стараўся стагнаць як мага галасней, спадзеючыся, што Гендон пачуе гэтыя стогны, але з прыкрасцю пераканаўся, што яны або не даходзяць да яго слыху, або не робяць на яго ніякага ўражання. Апошнія словы Гендона былі для караля, што свежы вецер палёў для паміраючага. Ён зноў заенчыў, напружваючы ўсе сілы.

— Шум?—сказаў пустэльнік.—Я чую толькі шум ветру.

— Можа гэта і вецер. Так, вядома, вецер! Я ўвесь час чую нібы слабы шум... Ну, вось зноў! Не, гэта не вецер! Які дзіўны гук! Пойдзем, паглядзім, што гэта такое.

Радасць караля была бязмежнай. Яго стомленыя лёгкія працавалі з ўсёй моцы, але ўсё-ж крыкнуць гучна ён не мог: гэтаму перашкаджалі туга сціснутыя сківіцы і накінутая на яго аўчына. Раптам яго ахапіла распач: ён пачуў, як пустэльнік сказаў:

— Ах, гэта, мабыць, вецер завывае ў тых кустах. Пойдзем, я правяду цябе.

Кароль чуў, як яны вышлі, гутарачы; чуў, як крокі іх заціхлі,—і астаўся адзін сярод жудаснай, злавеснай цішы.

Прайшла, здаецца, цэлая вечнасць, пакуль крокі і галасы пачуліся зноў—на гэты раз да караля данёсся новы гук—нібы стук капытоў. Ён пачуў, як Гендон сказаў:

— Болей я не магу чакаць. Не магу. Ён напэўна заблудзіўся ў гэтым густым лесе. У які бок ён пайшоў? Хутчэй, пакажы мне дарогу!

— Вунь сюды... Але пачакай... Я пайду з табой і буду паказваць табе дарогу.

— Дзякуй... дзякуй. Ты, відаць, лепшы, як здаешся на першы погляд. Не думаю, каб знайшоўся другі архангел з такім добрым сэрцам... Можа ты хочаш ехаць верхам? Дык вазьмі асла, якога я падрыхтаваў для майго хлапчука... альбо можа ты захочаш абхапіць сваімі святымі нагамі гэтага злашчаснага мула, якога я купіў для сябе? Мяне здорава ашукалі! Гэты мул няварты нават

месячнага процанта на медны фартынг, пазычаны беспрацоўнаму лудзільшчыку.

— Не, сядай сам на мула, а асла вядзі за сабой. Я больш давяраю ўласным нагам,—я пайду пехатою.

— Тады патрымай, калі ласка, гэтае малое стварэнне, пакуль я з рызыкай для жыцця і са слабай надзеяй на поспех паспрабую ўскарабкацца на вялікае.

Пачуліся нуканне, крыкі...

Пасля таго пачуліся нуканні, крыкі, свіст бізуна, удары кулакамі, адборнейшая грымотная лаянка, нарэшце горкія папрокі, пасля чаго мул, відаць, смірыўся, таму што ўсе гэтыя ваяўнічыя дзеянні спыніліся.

З невыказным горам слухаў звязаны кароль, як заціхалі ўдалечы крокі і галасы. Цяпер ён страціў усякую надзею на вызваленне, і суровая распач аўладала яго сэрцам.

— Майго адзінага друга павялі ашуканствам адсюль...—казаў ён сабе.—Стары вернецца і...

Ён не скончыў, і зноў так шалёна стаў кідацца па пасцелі, што скінуў з сябе аўчыну.

І пачуў, што адчыняюцца дзверы... Холад працяў яго да касцей—яму здавалася, што ён ужо адчувае нож ля свайго горла.

У смяротным жаху ён сплюшчыў вочы, у смяротным жаху расплюшчыў іх зноў—перад ім стаялі Джон Кэнці і Гуго.

Каб у яго рот не быў завязаны, ён-бы сказаў: «дзякуй богу!»

Праз мінуту рукі і ногі караля былі вольныя, і прышоўшыя, схпіўшы яго пад рукі з абодвух бакоў, што было духу павалаклі яго ў глыбіню лесу.

Звязаны кароль.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ДРУГІ

АФЯРА ВЕРАЛОМСТВА

Зноў пачаліся сумныя вандраванні караля Фу-Фу Першага ў кампаніі бразгяг і адшчапенцаў; зноў прышлося яму цярпець наглыя здзекі, дурныя жарты і злосныя выбрыкі Джона Кэнці і Гуго—за спіной у атамана гэтага вандроўнага табара. Апрача Кэнці і Гуго, у яго не было сапраўдных ворагаў. Некаторыя нават любілі яго, і ўсе захапляліся яго смеласцю, яго жвавым розумам. На працягу двух-трох дзён Гуго, пад нагляд якога быў адданы кароль, цішком рабіў усё, што мог, каб атруціць хлопчыку жыццё; а ўночы, у часе звычайных гулянак, забаўляў усю банду, робячы яму ўсялякія дробныя пакаскі—заўсёды нібы выпадкова. Два разы ён наступаў каралю на нагу—таксама выпадкова! І кароль, як належала яго каралеўскаму сану, аднёсся да

гэтага з пагардлівай абьякасцю, нібы не заўважыўшы; але калі Гуго ў трэці раз зрабіў тое самае, кароль ударам кія зваліў яго на зямлю, на вялікае задавальненне ўсёй банды. Раз'юшаны ад гневу і сораму Гуго ўскочыў на ногі, схопіў кій і шалёна напаў на свайго маленькага праціўніка. У адзін міг іх акружылі, падба-

Гуго не шанцавала.

дзёрвалі крыкамі, біліся аб заклад, хто пераможа. Але беднаму Гуго не шанцавала. Яго ярасныя, нязграбныя ўдары былі адбіты рукой, якую лепшыя майстры Еўропы навучылі ўсім тонкасцям фехтавальнага майстэрства. Маленькі кароль стаяў зграбна і вольна, пільна сачыў за кожным рухам праціўніка і адбіваў град удараў, што сыпаліся на яго, з такой лёгкасцю і ўпэўненасцю, што гледачоў ахапіла дзікае захапленне; кожны раз, калі яго спрактыкаванае вока заўважала хібу праціўніка і быстры, як маланка, удар апускаўся на галаву Гуго, рэў і рогат навокал ператвараліся ў буру. Праз чвэрць гадзіны Гуго, пабіты, увесь

у сіняках, бязлітасна высмеяны, уцёк з поля бітвы. А цэлага і непашкоджанага пераможцу натоўп са смехам падняў на плечы і панёс да пачэснага месца, попlech з атаманам, дзе ён урачыста быў прызнаны «каралём баявых пеўняў». Яго ранейшы зняважлівы тытул быў урачыста скасаваны, і было абвешчана, што кожны, хто асмеліцца гэты ранейшы тытул вымавіць, будзе выгнаны з банды.

Усе спробы прымусіць караля прынасіць карысць бандзе скончыліся няўдачай. Ён упарта адмаўляўся гэта рабіць: мала таго, ён заўсёды імкнуўся ўцячы. У першы раз яго ўвапхнулі ў пустую кухню; ён не толькі там нічога не ўкраў, але яшчэ хацеў клікнуць гаспадара. Яго аддалі медніку памагаць у рабоце; ён не хацеў нічога рабіць, мала таго, ён пагражаў пабіць медніка яго-ж паяльнікам; нарэшце і меднік і Гуго толькі аб тым і думалі, каб не даць хлопчыку ўцячы. Ён пагражаў сваім царскім гневам кожнаму, хто спрабаваў уціснуць яго волю. Яго паслалі пад наглядом Гуго прасіць міласціну разам з абарванай жабрачкай і хворым дзіцем; але нічога з гэтага не вышла—ён не хацеў прасіць міласціны ні для сябе, ні для другіх.

Так прайшло некалькі дзён; нягоды гэтага брадзяхага жыцця, тупасць, нізасць і пошласць яго мала-па-малу рабіліся нязноснымі маленькаму палонніку, і ён ужо пачынаў адчуваць, што вызваленне ад нажа пустэльніка было толькі часовай адтэрміноўкай смерці.

Але па начах, у сне, ён забываўся на ўсё і зноў засядаў на троне ўладаром. Затое як жудасна было яго абуджэнне! Пачынаючы з таго часу, як яго захапілі, і да паядынку з Гуго цяжкасці яго нізкага жыцця раслі з кожным днём, і цярпець іх становілася ўсё трудней і трудней.

На другую раницу пасля паядынку Гуго прачнуўся, палаючы помстай да свайго пераможцы. Ён замышляў супроць караля ўсялякія падкопы. У яго з'явілася два планы. Адзін складаўся з таго, каб найболей балюча абразіць «выдуманых» каралеўскіх гонар хлопчыка; а калі гэты план не ўдасца,—узваліць на караля якое-небудзь злачынства і потым аддаць яго ў рукі няўмольнага правасуддзя.

Паводле свайго першага плана, ён прапанаваў зрабіць штучную язву на назе караля, правільна мяркуючы, што гэта абразіць і зняважыць яго больш за ўсё, а калі язва будзе гатова, ён разам з Кэнці прымусіць караля сесці ля дарогі, паказваць яе

прахожым і прасіць міласціны на лячэнне. Для таго, каб зрабіць такую язву, звычайна падрыхтоўвалі цеста з нягашанай вапны, мыла і жалезнай іржавіны, накладвалі гэту мешаніну на рамень і моцна абвязвалі рэмнаю нагу. Ад гэтага скура вельмі хутка злазіла, і выгляд мяса быў жудасны; затым нагу націралі крывёю, якая, высахшы, чарнела і надавала больцы агіднейшы выгляд. Затым хворае месца перавязвалі бруднымі анучамі, але так, каб жудасная язва была відаць і выклікала спачуванне прахожых.

Гуго дагаварыўся з меднікамі—тым самым, якога кароль хацеў стукнуць па галаве паяльнікам; яны павялі хлопчыка нібы на работу, але як толькі вышлі ў поле, павалілі яго на зямлю; меднік трымаў яго, а Гуго як мага мацней прывязваў да яго нагі вапняную прыпарку.

Кароль раз'ярыўся, лаяў іх, пагражаў павесіць абодвух, як толькі верне сабе сваю карону; але яны моцна трымалі яго, смеючыся з яго дарэмных спроб вырвацца, і рагаталі над яго пагрозамі. Між тым мазь пачала хутка раз'ядаць скуру; яшчэ трохі часу—і нягоднікі зрабілі-б сваю справу, каб ім не перашкодзілі.

Але ім перашкодзілі: з'явіўся «раб», той самы брадзятга, які з такім палам праклінаў англійскія законы. Ён адразу спыніў подлую работу і садраў прыпарку з нагі караля.

Кароль хацеў узяць у свайго збаўцы дубіну і тут-жа на месцы правучыць нягоднікаў; але той не дазволіў яму падымаць шуму, а параіў адкласці справу да ночы, калі ўсе будуць у зборы і ніхто з боку не перашкодзіць. Яны ўсе разам вярнуліся ў лагерь; аб усёй справе было расказана атаману. Атаман выслухаў, падумаў і заявіў, што караля няварта прымушаць прасіць міласціну, бо ён відаць, прызначаны да чагосьці вышэйшага і лепшага,—і тут-жа на месцы перавёў яго з жабракоў у злодзеі!

Гуго ўзрадаваўся надзвычайна. Ён ужо прабаваў прымусіць караля красці, але пацярпеў няўдачу; цяпер, вядома, ніякіх перашкод не будзе: не адважыцца-ж хлапец не паслухаць свайго атамана. Ён задумаў у той-жа дзень украсці, каб перадаць караля ў рукі закона; пры гэтым зрабіць усё так спрытна, каб яно вышла нібы выпадкова, бо кароль баявых пеўняў быў цяпер агульным любімцам, і брадзятгі, не маючы асаблівых сімпатый да Гуго, абышліся-б з ім не надта ласкава, каб той вераломна выдаў таварыша агульнаму іхняму ворагу—закону.

І вось у вызначаны час Гуго прывёў сваю афюру ў суседнюю вёску; яны абодва павольна хадзілі па вуліцах. Адзін з іх пільна

глядзеў па баках, чакаючы зручнага выпадку выканаць свой злосны план, другі таксама ўважліва ўглядаўся ва ўсе завулікі, каб пры першай-жа магчымасці пусціцца наўцёкі і назаўсёды выратавацца ад свайго ганебнага рабства.

Абодвум трапіліся зручныя выпадкі; але ні той, ні другі не

— Пачакай тут, я зараз вярнуся.

скарысталі іх, бо ў глыбіні душы абодва рашылі на гэты раз дзейнічаць напэўна; ніводзін не хацеў рызыкаваць, не ўплэўніўшыся загалюць ва ўдачы свайго намеру.

Гуго пашанцавала першаму. Насустрач ішла жанчына з клункам у руках. У Гуго зларадна бліснулі вочы, і ён сказаў сабе:

«Надохнуць мне на гэтым месцы, калі я не ўзвалю гэтую справу на цябе! Ну, барані цябе божа, кароль баявых пеўняў!»

Ён стаяў і чакаў,—з выгляду спакойны, але ўнутрана вельмі хвалюючыся,—пакуль жанчына пройдзе каля яго; тады ён ціхенька сказаў:

— Пачакай тут, я зараз вярнуся!—і стаў падкрадвацца да жанчыны.

Але надзеі яго не суджана было споўніцца. Гуго непрыкметна падкраўся да жанчыны ззаду, выхапіў клунак і пабег назад, абкруціўшы клунак кавалкам старой коўдры, што вісела ў яго на руцэ. Жанчына падняла страшэнны крык: яна не бачыла, якім чынам знік клунак, але зараз-жа заўважыла крадзеж, бо ношка яе раптам зрабілася лягчэйшай. Гуго, не спыняючыся сунуў клунак у рукі каралю.

— Цяпер бяжы за мной,—сказаў ён,—і крычы: «Трымайце злодзея!» Ды глядзі, старайся забытаць іх!

Праз момант Гуго ўжо знік за рогам і паімчаўся што было моцы па звілістай вуліцы, а яшчэ праз мінуту ён зноў вынырнуў на вачах усіх з самым нявінным і роўнадушным тварам і спыніўся за слупам, пазіраючы, што будзе.

Абражаны кароль кінуў клунак вобземлю; коўдра расхінулася акурат у тую мінуту, калі прыбегла жанчына, а за ёю людзі. Жанчына ўхапіла адной рукой караля за руку, а другой рукой свой клунак і, высока падняўшы яго ўгару, пачала доўгую прамову, асыпаючы хлопчыка лаянкай; хлопчык хацеў вырвацца, але не мог.

Гуго ўсмак нагледзеўся,—вораг яго злоўлены і не ўнікне кары. Ён шмыгнуў у завулак і пабег к лагеру, пасмейваючыся, радуючыся, ён бег і прыдумаў, як больш праўдападобна расказаць сваім усю гэту гісторыю.

Кароль між тым шалёна вырваўся з моцна трымаўшых яго рук і з абурэннем крычаў:

— Пусці мяне, дурная жанчына! Кажуць табе: я не краў. Вельмі патрэбна мне тваё барахло!

Іх акружыў натоўп, асыпаючы караля лаянкай і пагрозамі; закапцелы каваль у скураным фартуху і закасанымі да лакцей рукавамі падышоў да яго, кажучы, што трэба правучыць яго; але ў гэты момант у паветры бліснула даўгая шпага і апусцілася плашма на руку каваля. Уласнік шпагі прыязна і ветліва сказаў:

— Пачакайце, добрыя людзі! Лепш дзейнічаць мірна, без

злосці, без лаянкі. Гэтую справу не нам разбіраць, а закону. Выпусці хлопчыка, добрая жанчына!

Каваль змерыў вокам статнага воіна і адышоў прэч, з абу-

Кароль кінуўся да свайго збаўцы.

рэннем паціраючы пабітую руку; жанчына неахвотна выпусціла маленькага караля; гледачы непрыязна паглядзелі на незнаёмца, але разважліва маўчалі. Кароль кінуўся да свайго збаўцы з паляючымі шчокамі і гаручымі вачыма.

— Ты доўга марудзіў, сэр Майлс, але цяпер прышоў упару. Загадаю табе, пасячы гэты натоўп нягоднікаў на кавалкі!

ПРЫНЦ АРЫШТАВАНЫ

Гендон ледзь стрымаў усмешку і, нахіліўшыся да караля, ціхенька шапнуў яму на вуха:

— Ціха, ціха, мой прынц, не гавары лішняга, а яшчэ лепей— зусім прытрымай язык. Спадзявайся на мяне, і ўсё пойдзе добра.

— Цішэй, прыцель!

І падумаў: «Сэр М а й л с!.. Змілуйся, божа, я зусім і забыўся, што я рыцар! Дзіўна, да чаго моцна сядзяць у яго ў памяці ўсе яго незвычайныя і вар'яцкія фантазіі!.. І хоць гэты мой тытул толькі пусты гук, усё-ж мне прыемна, што я заслужыў яго; магчыма, больш гонару быць вартым рыцарства ў яго царстве лятученняў і зданяў, чым дамагчыся цаной зняваг графскага тытула ў якім-небудзь сапраўдным царстве нашага свету».

Натоўп рассунуўся, каб прапусціць паліцэйскага; паліцэйскі падышоў і палажыў руку на плячо караля. Але Гендон сказаў яму:

— Цішэй, прыцель, прымі руку! Ён пойдзе паслухмяна—я за яго адказваю. Ідзі наперад, а ён пойдзе за табою.

Паліцэйскі пайшоў наперад разам з жанчынай, якая несла клунак; Майлс і кароль ішлі ззаду, а за імі следам натоўп народу. Кароль пачаў было ўпірацца, але Гендон шапнуў яму:

— Падумай, гасудар,—тваімі законамі трымаецца ўся твая каралеўская ўлада; калі той, ад каго выходзяць законы, не паважае іх сам, як-жа ён можа патрабаваць, каб іх паважалі іншыя? Відаць, адзін з гэтых законаў парушаны; калі кароль зноў узыйдзе на трон, ён пэўна ўспомніць, як, знаходзячыся ў становішчы прыватнага чалавека, ён, не гледзячы на свой каралеўскі сан, падначаліўся законам, як належыць грамадзяніну.

— Ты правы, ні слова больш, ты ўбачыш, што, калі кароль Англіі ўскладае яромо законаў на сваіх падданных, ён і сам, апынуўшыся ў становішчы падданага, панясе гэтае яромо.

У суддзі жанчына пацвердзіла пад прысягай, што гэты маленькі арыштанта ёсць той самы злодзей, які яе абкраў; ніхто не мог абвергнуць яе, і ўсе доказы былі супроць караля. Развязалі клунак, і, калі ў ім аказалася тлустае, аджормленае парася, суддзя захваляваўся, а Гендон пабляднеў і задрыжаў; толькі кароль, нічога не ведаючы, астаўся спакойным.

Суддзя злавесна марудзіў, потым звярнуўся да жанчыны з пытаннем:

— У колькі ты адзеньваеш тваю ўласнасць?

Жанчына пакланілася і адказала:

— У тры шылінгі і восем пенсаў, ваша міласць! Гэта самая добрасумленая пана, я не магу скінуць ні аднаго пені.

Суддзя агледзеў публіку, кіўнуў паліцэйскаму і сказаў:

— Ачысціць залу і замкнучь дзверы!

Загад быў выкананы.

У судзе асталіся толькі двое паліцэйскіх, абвінавачаны, абвінавальніца і Майлс Гендон. Майлс быў бледны, нерухомы, кроплі халоднага поту выступілі ў яго на ілбе, зліліся разам і пацяклі ўніз па твары. Суддзя зноў звярнуўся да жанчыны і сказаў ласкава:

— Гэта бедны, цёмны хлопчык, можа галодны, бо цяпер таякія цяжкія часы для беднякоў; паглядзі на яго: у яго твар не

злы, але ад голаду ці мала што робяць... Ці вядома табе, добрая жанчына, што за крадзеж маёмасці, якая каштуе больш за трынаццаць пенсаў, вінаваты па закону павінен быць павешаны?

Маленькі кароль шырока раскрыў вочы ад здзіўлення, але

Жанчына ўсхапілася на ногі.

стрымаў сябе і астаўся спакойным. Затое жанчына ўсхапілася на ногі, трасучыся ад страху і ўсклікнула:

— Што-ж я нарабіла!.. Міласэрны божа, ды я зусім не хачу, каб гэты бядак ішоў праз мяне на шыбеніцу! Ах, вызваліце мяне ад гэтага, ваша міласць! Скажыце, што мне рабіць!..

Суддзя з належным яму спакоем адказаў:

— Бяспрэчна, можна зменшыць цану рэчы, пакуль цана яшчэ не завесена ў пратакол..

— Калі ласка, лічыце, што парася каштуе ўсяго восем пенсаў!

Дзякуй табе, божа, што ты не даў прыняць на душу такі цяжкі грэх!

Майлс Гендон ад радасці зусім забыўся на этыкет; ён здзівіў караля і зняважыў каралеўскі гонар, абняўшы яго і пацалаваўшы. Жанчына падзякавала і пайшла, узяўшы з сабой парася; паліцэйскі адчыніў ёй дзверы і вышаў услед за ёю ў сені. Суддзя запісаў усю справу ў пратакол. А Гендону захацелася даведацца, чаго гэта паліцэйскі пайшоў услед за жанчынай; ён ціхенька пракраўся ў цёмныя сені і пачуў наступную размову:

— Парася тлустае і, мусіць, вельмі смачнае; куплю яго ў цябе; вось табе восем пенсаў.

— Восем пенсаў! Вось чаго захацеў. Ды ён мне самой каштуе тры шылінгі і восем пенсаў, чыстай манетай апошняга царствавання, якую стары Гарры, што нядаўна памёр¹⁾, не паспеў адабраць сабе. Фігу табе за твае восем пенсаў!

— А, ты вось як загаварыла!.. Ды ты-ж пад прысягай паказала, што парася каштуе восем пенсаў. Значыцца, ты дала ілжывую клятву. Ідзі са мной да суддзі трымаць адказ за сваё злачынства!.. А хлапчука павесяць.

— Ну, ну годзе табе, добры чалавек, маўчы, я згодна. Давай сюды восем пенсаў, бяры парася, толькі нікому не раскажвай.

Жанчына пайшла ўся ў слязах. Гендон праслізнуў назад, у пакой суддзі, туды-ж неўзабаве вярнуўся і паліцэйскі, схаваўшы ў надзейнае месца сваю здабычу. Суддзя яшчэ некаторы час пісаў, затым прачытаў каралю бацькаўска-мудрае і строгае навучанне і прыгаварыў яго да кароткатэрміновага зняволення ў агульнай турме, а потым да публічнага лупцавання бізунамі. Здзіўлены кароль раскрыў рот для адказу і, відаць, гатоў быў даць загад, каб добраму суддзі адсеклі галаву тут-жа на месцы; але Гендон знакам перасцярог яго, і ён стрымаў сябе своечасова. Гендон узяў яго за руку, пакланіўся суддзі, і абодва, пад аховай паліцэйскага, адправіліся ў турму. Як толькі яны вышлі на вуліцу, абураны манарх спыніўся, вырваў руку і ўсклікнуў:

— Дурны, няўжо-ж думаеш сабе, што я ўвайду ў агульную турму жывым?

Гендон нахіліўся да яго і сказаў досыць рэзка:

— Будзеш ты мне верыць? Маўчы і не пагаршай справы!

¹⁾ Кароль Генрых VIII.

небяспечнымі размовамі! Што бог захоча, тое і здарыцца; ты нічога не можаш ні паскорыць, ні аддаліць: чакай цярпліва— яшчэ будзе час сумаваць ці радавацца, калі адбудзецца тое, што павінна адбыцца.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ЧАЦВЕРТЫ

УЦЁКІ

Кароткі зімовы дзень канчаўся. Вуліцы былі пустыя, толькі зрэдку трапляліся прахожыя, ды і тыя шагалі спехам, з выглядам заклапочаных людзей, якія жадаюць хутчэй скончыць справы і схавацца ў прытульных дамах ад надышоўшага ветру і блзкага змроку. Яны не глядзелі ні направа, ні налева; яны не звярталі ніякае ўвагі на нашых падарожных, нават як быццам не бачылі іх. Эдуард Шосты пытаў сябе, ці здаралася калі-небудзь, каб народ глядзеў на караля, які ідзе ў турму з такой незвычайнай аб'якавасцю. Нарэшце паліцэйскі дайшоў да зусім пустой рыначнай плошчы і павёў іх праз яе. Дайшоўшы да сярэдзіны, Гендон палажыў руку на плячо паліцэйскага і шапнуў яму:

— Пачакай хвілінку, добры сэр! Нас ніхто не чуе. Мне трэба сказаць табе два словы.

— Мой абавязак забараняе мне размаўляць, сэр. Калі ласка, не затрымлівай мяне, хутка ноч.

— А ўсё-такі пачакай, бо справа блізка цябе тычыцца. Адварніся на хвіліну і зрабі выгляд, нібы нічога не бачыш: дай беднаму хлопчыку ўцячы.

— Як ты смееш прапанаваць мне гэта, сэр? Арыштую цябе імем...

— Пачакай, не спяшайся! Паспешнасць ніколі да добра не даводзіць.

Гендон знізіў голас і шапнуў на вуха паліцэйскаму:

— Парася, купленае табою за восем пенсаў, можа каштаваць табе галавы!

Небарака паліцэйскі, захоплены знянацку, спачатку знямеў, а потым пачаў пагражаць і ляцацца; але Гендон спакойна і цярпліва чакаў, пакуль ён ўціхамірыцца; затым сказаў:

— Ты мне спадабаўся, прыцель, мне не хацелася-б, каб ты трапіў у бяду. Памятай, што я ўсё чуў, ад слова да слова. Я зараз дакажу табе гэта.

І ён паўтарыў слова ў слова ўсю размову паліцэйскага з жанчынай у снях і дадаў:

— Ну, што, хіба не так было? Хіба я не магу, калі трэба будзе, даць наказанні перад суддзёй?

У першую мінуту паліцэйскі знямеў ад страху і прыкрасці; потым узяў сябе ў рукі і з ненатуральнай развязнасцю адказаў:

— *Парася можа каштаваць табе галавы.*

— Ты робіш з мухі слана; мне проста прышло ў галаву пажартаваць з гэтай жанчыны дзеля забавы.

— І парася ты пакінуў сабе дзеля забавы?

Паліцэйскі адказаў паспешна:

— Вядома, добры пан. Кажу табе, што гэта быў жарт.

— Я пачынаю табе верыць,—сказаў Гендон ні то сур'ёзна, ні то з насмешкай.—Тады пачакай ты крыху тут, а я збегаю папытаюся яго міласць суддзю—ён-жа чалавек спрактыкаваны, разбіраецца і ў законах, і ў жартах, і ў...

Ён завярнуўся і пайшоў; канчаючы апошнія словы нахаду.

Паліцэйскі пачакаў крыху, патупаў на адным месцы, вылаяўся разы са два, потым крыкнуў яму ўслед:

— Стой, добры сэр, пачакай мінутку! Ты гаворыш, суддзю запытаеш? Ды ён на жарты дурны, як бярвяно! Хадзі лепш сюды, давай пагаворым. Дзіўная рэч! Я, здаецца, трапіў у гісторыю і ўсё праз гэты нявінны, неабдуманы жарт. Я чалавек сямейны, у мяне жонка, дзеці... Падумай-жа, твая міласць, чаго ты хочаш ад мяне?

— Толькі таго, каб ты быў сляпы, нямы і не рухаўся з месца, пакуль не палічыш да сотні,—сказаў Гендон з такім выглядам, нібы прасіў самай дробнай паслугі.

— Ды я-ж тады прапашчы чалавек!—з распаччу ускрыкнуў паліцэйскі.—Будзь-жа разважлівы, мой добры сэр; ты-ж сам разумееш, што там быў жарт і больш нічога. А калі нават прымаць гэта усур'ёз, дык і тады за такую дробязь самае большае, чым я рызыкую, гэта атрымаць наганяй ад суддзі; ён зробіць мне вымову і параіць ніколі не паўтараць падобных спраў.

— Гэта жарт?—з ледзянай урачыстасцю адказаў Гендон.— Гэты твой жарт носіць у законе назву,—ты ведаеш якую?

— Я гэтага не ведаў! Можна таму я быў неасцярожны. Мне і ў галаву не прыходзіла, што гэта ўжо носіць назву... Я думаў, што я першы выдумаў такі жарт.

— Так, ён мае назву. У законах ён называецца *non compos mentis lex talionis sic transit gloria mundi*¹⁾.

— Ах, божа мой!

— І кара—смерць.

— Божа, злітуйся нада мной, грэшным!

— Скарыстаўшы перавагі свайго становішча, ты захапіў за бясцэннак чужую ўласнасць, коштам больш за трынаццаць з паловай пенсаў; а гэта паводле закона ёсць наўмысная нядобра-сумленнасць, вераломства, перавышэнне ўлады, *ad hominem expugatis in statu quo*—і кара за гэта—смерць на шыбеніцы, без выкупу, без літасці, пакаяння і ўцехі рэлігіі.

— Падтрымай мяне, зрабі ласку, мой добры сэр, ногі не трымаюць мяне! Злітуйся, выратуй мяне ад пагібелі, і я стану да вас спіной і нічога не буду бачыць і чуць.

¹⁾ Тут Гендон, каб застрашыць паліцэйскага, нагаварыў па-лацінску бязглуздзіцы.

— Добра! Нарэшце ты паразумнеў. А парася ты аддасі гэтай жанчыне?

— Адам, абавязкова аддам! І ніколі больш не дакрануся да парасяці, хаця-б сам архангел прынёс мне яго з неба! Ідзі, я дзеля цябе аслеп на абодва вокі, я нічога не бачу. Я скажу, што ты сілай вырваў у мяне з рук асуджанага. Дзверы ў турме старыя, слабыя, я сам выламаю іх пасля поўначы.

— Выламай, добрая душа, дрэнна ад гэтага нікому не будзе. Суддзя сам шкадуе гэтага беднага хлопчыка,—ён не будзе праліваць слёзы і ламаць турэмшчыку косці за тое, што хлопчык уцячэ.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ПЯТЫ

ЗАМАК ГЕНДОНА

Як толькі паліцэйскі знік з вачэй, Гендон папрасіў яго вялікасць ісці за горад і там чакаць, пакуль ён сходзіць у тракцір і расплоціцца па рахунку. Праз поўгадзіны два прыцелі ўжо весела скакалі на ўсход. Каралю цяпер было цёпла і выгодна, бо ён скінуў свае лахманы і апрануўся ў панашанае плацце, купленае Гендонам на Лонданскім мосце.

Гендон не хацеў, каб хлопчык надта змарыўся; ён лічыў, што дарожная змора, несвоечасовае харчаванне і недастатковы сон могуць яшчэ болей пашкодзіць яго хвораму розуму, а спайкой, правільнае жыццё і свежае паветра бясспрэчна паскорыць яго выздараўленне; ён вельмі жадаў убачыць свайго маленькага сябра здаровым, жадаў вызваліць яго мозг ад хваравітых мар; таму ён рашыў пасоўвацца да роднага дома, якога так даўно не бачыў, не спехам, маленькімі пераходамі, замест таго, каб, слухаючыся сваёй нецярплівасці, скакаць туды дзень і ноч.

Праехаўшы міль дзесяць, нашы падарожнікі дабраліся да вялікай вёскі і спыніліся там нанач у добрай карчме. Між імі зноў наладзіліся ранейшыя адносіны: у часе абедна Гендон стаяў за крэслам караля і прыслужваў яму; раздзяваў яго, укладваў у пасцель, а сам лажыўся на падлозе ля парога, загарнуўшыся ў коўдру.

На другі дзень і ў наступныя яны ехалі павольна, размаўляючы аб тым, што з імі было пасля разлукі, і вельмі забаўлялі адзін аднаго сваімі расказами. Гендон апісаў падрабязна

свае вандраванні ў пошуках караля; раскажаў, як архангел вадзіў яго, нібы дурня якога, па ўсім лесе і нарэшце, пераканаўшыся, што ад яго не так лёгка адчапіцца, прывёў яго зноў у халупу. Тут стары пайшоў прама ў спальню і вышаў адтуль

Яны ехалі павольна.

хістаючыся, са смутным выглядам, кажучы, што ён спадзяваўся застаць хлопчыка ўжо дома ў пасцелі, але не знайшоў яго. Гендон пракаваў у халупе цэлы дзень, а потым страціў усю надзею на зварот караля і зноў адправіўся на пошукі.

— А стары святоша быў сапраўды вельмі засмучоны, што ваша вялікасць не вярнуліся да яго,—сказаў Гендон,—гэта было відаць па яго твары.

— У гэтым я не сумняваюся,—сказаў кароль і ў сваю чаргу расказаў, што было з ім; выслухаўшы яго, Гендон вельмі шкадаваў, што не забіў архангела.

У апошні дзень падарожжа Гендон быў вельмі ўзбуджаны. Ён балбатаў, не сціхаючы. Ён гаварыў аб сваім старым бацьку, аб сваім браце Артуры, прыводзіў розныя прыклады іх велікадушша і благародства, з любоўю расказаў пра сваю Юдзіф, і быў так шчаслівы, што нават пра Г'ю гаварыў ласкава, як брат. Ён голасна марыў аб прадстаячым спатканні з сям'ёй, аб тым, якім будзе яго прыезд у Гендонскі замак і якую бурную радасць ён выклікае.

Яны ехалі па прыгожай мясцовасці, міма домікаў і фруктовых садоў; дарога ішла шырокім лугам; пакатыя ўзвышшы былі падобны на марскія хвалі. Пасля поўдня блудны сын усё часцей адхіляўся ад сваёй дарогі, узбіраўся на які-небудзь узгорак і стараўся разгледзець удалечы дах роднага дома. Нарэшце ён разгледзеў яго і ўсхвалявана крыкнуў:

— Вось вёска, мой прынец, а вось і замак з ёй побач! Адсюль відаць вежы; а вунь той лес—гэта парк майго бацькі. Цяпер ты ўбачыш, што такое знатнасць і раскоша! У доме семдзесят пакояў—падумаі толькі!—і дваццаць сем «слуг. Нядрэнны дом для такіх, як мы з табой, а? Ну, спяшайся, я не магу больш стрымліваць сваё нецярпенне!

Але, як яны ні спяшаліся, было ўжо болей за тры гадзіны, калі яны даехалі да вёскі. Пакуль яны праязджалі праз яе, Гендон не змаўкаў ні на хвіліну.

— Вось і царква, апавітая ўсё тым-жа плюшчам. Усё па-ранейшаму, нічога не змянілася. А вось гасцініца «Стары Чырвоны Леў», вось рыначная плошча. Вось майскі слуп, вунь вадакачка,—нічога не змянілася, апрача людзей, вядома; за дзесяць год людзі павінны змяніцца; некаторых я як быццам пазнаю, але мяне не пазнае ніхто.

Так ён балбатаў, не спыняючыся. Хутка яны даехалі да канца вёскі і павярнулі на вузкую, звільстую дарогу, абнесеную з двух бакоў высокім плотам, быстра праскакалі па ёй з поўмілі, затым праз раскошныя вароты на высокіх каменных слупах з вылепленымі на іх гербамі заехалі ў сад, поўны кветак. Перад імі быў велічны замак.

— Вітаю цябе ў Гендон-холе, кароль!—усклікнуў Майлс.— О, сёння вялікі дзень! Мой бацька і мой брат, і лэдзі Юдзіф

напэўна так ашалеюць ад радасці, што ў першыя минуты ў іх не будзе ні вачэй ні вушэй ні для каго, апрача мяне, так што цябе, мусіць, прымуць холадна. Але ты не звяртай увагі,—гэта хутка пройдзе. Варта мне сказаць, што ты мой выхаванец, што я шчыра люблю цябе, і, ты ўбачыш, яны абнімуць цябе дзеля Майлса Гендона і назаўсёды дадуць табе прытулак і ў сваім доме і ў сваім сэрцы!

Гендон саскочыў на зямлю ля пад'езда, памог каралю сы-йсці, потым узяў яго за руку і паспешна ўвайшоў. Некалькі ступенек прывялі іх у абшырны пакой. Гендон быстра і бесцэрамонна пасадзіў караля, а сам пабег да маладога чалавека, які сядзеў за пісьмовым сталом, ля каміна, дзе палаў яркі агонь.

— Абнімі мяне, Г'ю,—усклікнуў ён,—і скажы, што ты рады майму звароту! Папрасі нашага бацьку, бо родны дом для мяне не дом, пакуль я не ўбачу яго, не дакрануся да яго рукі, не пачую зноў яго голаса.

Але Г'ю, трохі здзіўлены, толькі адхіснуўся назад і спыніў на прышоўшым доўгі, пільны позірк. Гэты позірк спачатку быў поўны зняважанага гонару, затым змяніўся пад уплывам мільгануўшай мыслі і забліскаў здзіўленнем, змешаным са шчырым няшчырым спачуваннем. Потым ён мякка прамовіў:

— У цябе, відаць, галава не ў парадку, бедны незнаёмец; ты пэўна многа цярпеў, і людзі абыходзіліся з табою няласкава. Гэта відаць і па твары тваім і па адзенні. За каго ты мяне прымаеш?

— За каго я цябе прымаю? За таго, хто ты ёсць. Я прымаю цябе за Г'ю Гендона,—рэзка сказаў Майлс.

Той прадаўжаў таксама мякка:

— А сябе ты кім уяўляеш?

— Уяўленне тут не пры чым! Як быццам ты не пазнаеш ва мне свайго брата, Майлса Гендона?

Г'ю, здавалася, быў радасна здзіўлены і ўсклікнуў:

— Як, ты не жартуеш? Хіба мёртвыя ажываюць? Дай бог, каб гэта было так! Наш бедны загінуўшы хлопчык вярнуўся ў нашы абдымкі пасля столькіх гадоў цяжкай разлукі. Ах, гэта занадта добра і таму не можа быць праўдай! Упрашаю цябе, не жартуй са мною! Хутчэй, ідзем к святлу,—дай мне разгледзець цябе бліжэй!

Ён схопіў Майлса за руку, пацягнуў яго да акна і пачаў пільна разглядаць ад ног да галавы, паварочваючы ва ўсе бакі

і сам абыходзячы навакол, каб агледзець яго з усіх бакоў; а блудны сын радасна смяўся, ківаў галавой і гаварыў:

— Глядзі, брат, глядзі, не бойся; ты не знойдзеш ніводнай рысы, якая не магла-б вытрымаць іспыту. Разглядай мяне, колькі душа твая пажадае, мой добры, стары Г'ю! Я сапраўды

Г'ю адхіліў яго руку.

ранейшы Майлс, твой Майлс, якога вы лічылі загінуўшым. Ах, сёння вялікі дзень,—я казаў, што сёння вялікі дзень! Дай мне тваю руку, дай пацалаваць цябе ў шчаку. Я, здаецца, памру ад радасці.

Ён хацеў абняць брата, але Г'ю адхіліў яго руку, сумна апусціў галаву на грудзі і з хваляваннем сказаў:

— Божа міласэрны, дай мне сілу перанесці гэтае цяжкае расчараванне!

Майлс ад здзіўлення ў першую мінуту не мог вымавіць ні слова; затым усклікнуў:

— Якое расчараванне? Хіба я не брат твой?

Г'ю смутна паківаў галавой і сказаў:

— Малю неба, каб гэта было так і каб іншыя вочы знайшлі

падабенства, якога не знаходжу я. Але баюся, што пісьмо казала страшную праўду.

— Якое пісьмо?

— Атрыманае з заморскіх краёў гадоў сем ці шэсць назад. У ім было сказана, што брат мой загінуў у бойцы.

— Гэта няпраўда! Папрасі бацьку,—ён пазнае мяне.

— Нельга паклікаць таго, хто памёр.

— Памёр?—голас Майлса загучэў глуха, і губы яго задрыжалі.—Мой бацька памёр! О, горкая вестка! Радасць мая атручана. Калі ласка, правядзі мяне да майго брата Артура,—ён пазнае мяне,—пазнае і ўсцешыць.

— Ён таксама памёр.

— Божа, будзь літасцівы да мяне, няшчаснага! Памерлі, кабодва памерлі! Годныя памерлі, а я, нягодны, астаўся жыць! Ах, пашкадуў мяне, не кажы, што і лэдзі Эдзіф...

— Памерла? Не, яна жыва.

— Ну, дзякуй богу! Цяпер я зноў шчаслівы! Паспяшы-ж, брат, пакліч яе сюды да мяне! І калі яна скажа, што я не я... Але яна гэтага не скажа; не, не, яна пазнае мяне. Я дурны, што сумняваюся ў гэтым. Пакліч яе, пакліч і старых слуг; яны таксама пазнаюць мяне.

— Усе яны памерлі, апрача пяцёх: Пітэра, Гэлсі, Дэвіда, Бернарда і Маргарыты.

З гэтымі словамі Г'ю вышаў з пакоя. Майлс падумаў крыху, потым пачаў хадзіць з кута ў кут, мармочучы сам сабе:

— Дзіўная рэч: пяцёра нягоднікаў жывуць, а дваццаць два чэсных чалавекі памерлі.

Ён усё хадзіў узад і ўперад і мармытаў сам сабе: ён зусім забыўся на караля. Нарэшце яго вялікасць пажадала са шчырым спачуваннем вымавіць словы, якія аднак можна было прыняць і за насмешку.

— Не сумуй аб сваёй няўдачы, бедны чалавек: ёсць і другія на гэтым свеце, чыя асоба і чыі правы астаюцца непрызнанымі. У цябе ёсць таварышы па няшчасцю.

— Ах, гасудар,—усклікнуў Гендон, крыху пачырванеўшы,—не асуджай мяне хоць ты! Пачакай—і ты ўбачыш. Я не ашуканец,—яна сама гэта скажа; ты пачуеш гэта з прыгажэйшых вуснаў. Я ашуканец? Ды я-ж ведаю гэтую старую залу, гэтыя партрэты маіх продкаў, як дзіця ведае свой дзіцячы пакой. Тут я радзіўся і вырас, гасудар, я кажу праўду; я не стаў-бы ашук-

ваць цябе; і, калі ніхто іншы мне не паверыць, прашу цябе, ты не сумнявайся ва мне: я гэтага не мог-бы знесці.

— Я не сумняваюся ў табе,—сказаў кароль з дзіцячай прастатой і даверліваасцю.

— Дзякую табе ад усёй душы!—горача ўсклікнуў Гендон. Ён быў шчыра расчулены. А кароль дадаў таксама проста:

— Ты-ж не сумняваешся ва мне?

Гендону стала сорамна, і ён быў рады, калі, адчыніўшы дзверы, увайшоў Г'ю і вызваліў яго ад неабходнасці адказаць.

Услед за Г'ю ўвайшла прыгожая дама, багатая ўбраная, а за ёю некалькі слуг у ліўрэях. Дама ішла павольна, апусціўшы галаву і гледзячы ў падлогу. Твар яе быў надзвычайна сумны. Майлс Гендон кінуўся да яе, усклікнуўшы:

— О, мая Юдзіф, дарагая мая!..

Але Г'ю спакойна адстараніў яго і сказаў даме:

— Паглядзіце на яго,—вы пазнаёце?

Пачуўшы голас Майлса, красуня крыху ўздрыганулася, і шчокі яе трохі пачырванелі; цяпер яна трэслася ўсім целам. Доўга стаяла яна нерухома і ціха, потым павольна падняла галаву і паглядзела прама ў вочы Гендону напалоханым, нібы скамянелым позіркам; кропля за кропляй уся кроў сышла з яе твара, і ён зрабіўся смяртэльна бледным. Голасам, такім самым мярцвяцкім, як і яе твар, яна сказала:

— Я не ведаю яго.

Затым яна павярнулася, стрымліваючы стогн, і няцвёрдымі крокамі вышла з пакоя.

Майлс Гендон упаў на крэсла і закрыў твар рукамі. Памаўчаўшы, брат яго сказаў слугам:

— Вось гэты чалавек. Ён вам вядомы?

Яны паматалі галовамі. Тады іх пан сказаў:

— Слугі не пазнаюць вас, сэр. Баюся, што тут нейкае непаразуменне. Вы бачылі, мая жонка таксама не пазнала вас.

— Твая жонка...—У адзін міг Г'ю быў прыціснуты да сцяны, і жалезная рука ўхапіла яго за горла.—Ах, ты, раб з сэрцам ліса! Цяпер я ўсё разумею! Ты сам напісаў тое ілжывае пісьмо, каб украсці ў мяне бацькаўскую спадчыну і нявесту. Маеш! Цяпер ідзі, пакуль я не запэцкаў сваёй чэснай салдацкай рукі забойствам такога нікчэмнага стварэння.

Г'ю, увесь чырвоны, задыхаючыся, ледзьве дайшоў да блі-

жэйшага крэсла і паваліўся ў яго, загадаўшы слугам схапіць і звязаць разбойніка. Слугі марудзілі. Адзін з іх сказаў:

— Ён узброены, сэр Г'ю, а мы бяззбройныя.

— Узброены? Дык што-ж! Ён адзін, а вас многа. Кажу вам, вяжыце яго!

Але Майлс параіў ім быць паасцярожней.

— Вы мяне ведаеце: які я быў, такі і астаўся. Паспрабуйце толькі да мяне падыйсці!

Гэтыя словы не дадалі храбрасці слугам. Яны пасунуліся назад.

— Прэч, трусy! Узбройцеся і ахоўвайце ўсе выходы, пакуль я пашлю каго-небудзь па варту,—сказаў Г'ю.

На парозе ён абярнуўся да Майлса і дадаў:

— А вам раю не пагаршаць свайго становішча бескарыснымі спробамі ўцячы.

— Уцячы? Хай гэта цябе не трывожыць. Майлс Гендон—гаспадар у Гендонскім замку і ва ўсіх яго ўгоддзях. Ён тут астанецца, не сумнявайся!

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ШОСТЫ

НЕ ПРЫЗНАНЫ

Кароль пасядзеў трохі, падумаў, потым паглядзеў на Майлса і сказаў:

— Дзіўна, надзвычай дзіўна! Не разумею, што гэта значыць.

— Зусім не дзіўна, гасудар! Я яго ведаю, ад яго нічога іншага і чакаць нельга,—ён быў нягоднікам ад дня нараджэння.

— О, я Кажу не аб ім, сэр Майлс!

— Не аб ім? Дык аб кім-жа? Што тут дзіўнага?

— Што аб каралі да гэтага часу не схамянуліся...

— Як? Што такое? Я цябе не разумею.

— Не разумееш? Хіба не здаецца табе дзіўным, што па ўсёй краіне не рыскаюць ганцы, шукаючы мяне, і не вывешана аб'ява з апісаннем маёй асобы? Хіба можна не хвалявацца і не сумаваць, ведаючы, што галава дзяржавы знік без сляда, што я прапаў?

— Зусім правільна, мой кароль. Я забыў аб гэтым.

Гендон уздыхнуў і прамармытаў сам сабе:

«Бедны вар'ят! Ён усё яшчэ ахоплены сваёй найўнай марай»

— Але ў мяне ёсць план, які дапаможа нам абодвум адна-

віць свае правы. Я напішу паперу на трох мовах: па-лацінску, па-грэчаску, па-англійску,—а ты заўтра раницою скачы з ёю ў Лондан! Не аддавай нікому, апрача майго дзядзькі, лорда Гертфорда; калі ён убачыць паперу, то адразу пазнае, што пісаў я. Ён прышле па мяне.

— Ці не лепей нам будзе, мой прынец, пачакаць тут, пакуль я дакажу свае правы і аўладаю сваімі маёнткамі? Мне тады будзе куды зручней...

Кароль уладарна перапыніў яго:

— Маўчы! Што такое твае нікчэмныя маёнткі і твае мізэрныя інтарэсы, калі справа ідзе аб карысці нацыі і недатыкальнасці прастола!

І дадаў ужо мякчэй, нібы шкадуючы аб сваёй суровасці:

— Слухайся мяне без баязні! Я аднаўлю цябе ў тваіх правах. Я вярну табе ўсё, што ў цябе было, і нават павялічу твае ўладанні. Я прыпомню твае паслугі і ўзнагароджу цябе.

З гэтымі словамі ён узяў пяро і прыняўся за работу. Гендон з любоўю глядзеў на яго і думаў:

«Каб тут было цёмна, я мог-бы падумаць, што са мною сапраўды гаворыць кароль; калі ён разгневаны, ён грывіць і бліскае, як сапраўдны кароль. Дзе ён гэтаму навучыўся? Вунь ён там крэмзае бязглуздыя крывулі, уяўляючы сабе, што гэта лацінскія і грэчаскія словы! Калі толькі мне не ўдасца прыдумаць якую-небудзь хітрасць, каб адвесці яго ад гэтай справы, мне прыдзецца заўтра прытварыцца, нібы я адпраўляюся ў дарогу выконваць яго недарэчнае даручэнне».

Праз мінуту мыслі сэра Майлса ўжо вярнуліся да нядаўніх падзей. Ён быў так заняты сваімі думамі, што, калі кароль падаў яму спісаную паперу, ён узяў яе і машынальна паклаў у кішэню.

— Як незвычайна дзіўна яна трымала сябе!—мармытаў ён.— Яна нібы пазнала мяне, а можа і не пазнала. Я разумею, што адно супярэчыць другому; я не магу прымірыць гэтых мыслей і ў той-жа час не магу адагнаць іх; дзе-ж праўда? Здавалася-б усё так проста: яна павінна была пазнаць мой твар, маю постаць, мой голас,—ці магло быць іначай?—а між тым яна сказала, што не пазнае мяне,—значыцца, яна сапраўды мяне не пазнала, бо яна не ўмее ілгаць. Пачакай, я, здаецца, пачынаю разумець. Яна гэта рабіла па прымусу! Загадка развязана. Яна здавалася поўмёртвай ад страху,—ну, вядома, яна дзейнічала па

прымусу. Я яе знайду. Я знайду яе: цяпер, калі яго няма, яна нічога не ўтоіць ад мяне. Яна прыпомніць былыя часы, калі мы разам гулялі дзецьмі; гэта змякчыць яе сэрца, і яна не будзе больш хітраваць, яна ва ўсім прызнаецца мне. У ёй няма вераломства, яна заўсёды была чэсная і праўдзівая. У тыя дні яна любіла мяне. Гэта служыць мне парукай; яна не ашукае таго, каго любіла.

Ён паспешна накіраваўся да дзвярэй; але ў той-жа міг дзверы адчыніліся, і ўвайшла лэдзі Юдзіф. Яна была вельмі бледная, але ішла цвёрдымі крокамі; постаць у яе была грацыёзная і паважная, а твар паранейшаму быў смутны.

Майлс кінуўся да яе з давер'ем, але яна адхіліла яго ледзь значным жэстам, і ён спыніўся. Яна села і папрасіла яго таксама сесці. Гэтым яна прымусіла яго забыць, што яны старыя прыяцелі, прымусіла яго адчуць сябе чужым, госцем. Гэта было для яго нечаканасцю, і ён ад здзіўлення так збянтэжыўся, што сам гатоў быў усумніцца, ці сапраўды ён той, за каго сябе выдае. Лэдзі Юдзіф сказала:

— Сэр, я прышла перасцерагчы вас. Звар'яцелых, здаецца, нельга пераканаць у тым, што яны памыляюцца; але іх можна ўгаварыць, каб яны ўхіляліся небяспекі. Я думаю, вы верыце ў праўдзівасць сваёй выдумкі, я думаю, вы не злачынца; але не гаварыце пра свае заблуджэнні тут, бо гэта небяспечна.

Яна пільна паглядзела Майлсу ў вочы, потым дадала, падкрэсліваючы словы:

— Гэта тым больш небяспечна, што вы вельмі падобны на нашага беднага загінуўшага хлопчыка, якога ўжо няма на свеце.

— Божа мой, сударыня, ды ён жа-ж гэта я!

— Я шчыра веру, што вы гэта думаеце, сэр. Я не сумняваюся ў вашай чэснасці,—я толькі перасцерагаю вас. Мой муж—поўнаўладны гаспадар ва ўсёй тутэйшай мясцовасці; яго ўлада бадай неабмежаваная; ён можа ўзбагаціць каго захоча і каго захоча збядніць. Каб вы не былі падобны на чалавека, за якога сябе выдаеце, ён можа і дазволіў-бы вам спакойна цешыцца вашай марай; але верце мне, я добра яго ведаю; я ведаю, што ён зробіць: ён скажа ўсім, што вы звар'яцелы самазванец, і ўсе будуць верыць яму.

Яна зноў пільна паглядзела на Майлса і дадала:

— Каб вы нават сапраўды былі Майлсам Гендонам, і муж

мой ведаў-бы гэта, і ведала-б уся акруга,—абдумайце мае словы і ўзважце іх,—вам пагражала-б тая самая небяспека, і таксама вы не ўніклі-б кары; ён адрокся-б ад вас і данёс на вас, і тут не знайшлося-б аніводнага чалавека, у якога хапіла-б смеласці падтрымаць вас.

— Хто я? Майлс Гендон?

— Гэтаму я зусім веру,—з прыкрасцю сказаў Майлс.—Калі ён мае ўладу загадаць чалавеку, які ўсё жыццё быў маім драгам, здрадзіць мне і адрачыся ад мяне, і чалавек гэты яго слушаецца, то тым больш яго будучы слухаць тыя, хто не звязаны са мной дружбай, хто баіцца страціць кавалак хлеба, а можа і жыццё.

Шчокі лэдзі Юдзіф трохі пачырванелі, яна апусціла вочы; але голас яе паранейшаму гучэў цвёрда:

— Я перасцерагла вас і перасцерагаю яшчэ раз: ад'яз-

джайце адсюль! Іначай гэты чалавек вас загубіць. Гэта тыран, не ведаючы літасці. Я яго рабыня, я гэта ведаю. Бедны Майлс і Артур, і мой любы апякун, сэр Рычард, вызваліліся ад яго і цяпер спакойныя,—лепей-бы вам быць з імі, чым астацца тут, у кіпцях гэтага зладзея. Вашы дамаганні—замах на яго тытул і багацце; вы напалі на яго ў яго ўласным доме, і вы загінеце, калі астанецеся тут. Ідзіце, не марудзьце! Калі вам патрэбны грошы, прашу вас, вазьміце гэты кашалёк і падкупіце слуг, каб яны прапусцілі вас. Паслухайце мяне, няшчасны, і бяжыце, пакуль ёсць час.

Майлс адхіліў рукою працягнуты яму кашалёк.

— Выканайце адну маю просьбу,—сказаў ён.—Паглядзіце мне прама ў вочы, я хачу бачыць, ці вытрымаеце вы мой позірк. Так. Цяпер адказвайце мне. Хто я? Майлс Гендон?

— Не. Я вас не ведаю.

— Пакляніцеся.

Адказ прагучэў ціха, але выразна:

— Клянуся!

— Непраўдападобна!

— Уцякайце! Навошта вы марнуеце каштоўнейшы час? Уцякайце, ратуйцеся!

У гэту мінуту ў пакой уварваліся салдаты, і пачалася шалёная барацьба; але Гендона хутка асілілі і павалаклі. Караля таксама забралі; абодвух звязалі і павялі ў турму.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ СЁМЫ

У ТУРМЕ

Усе камеры былі перапоўненыя, і двух сяброў прыкавалі на ланцуг у вялікім пакоі, дзе змяшчаліся звычайна дробныя злачынцы. Яны былі не адны: тут-жа знаходзілася яшчэ каля дваццаці скутых вязняў—маладых і старых, мужчын і жанчын—шумны і неахайны натоўп. Кароль горка скардзіўся на абразу яго каралеўскага сана, але Гендон быў пахмуры і маўклівы. Ён быў надта ўражаны. Ён, блудны сын, вярнуўся дадому, уяўляючы, што ўсе ашалеюць ад шчасця, убачыўшы яго; і раптам замест радасці—турма. Усё гэта было так непадобна на яго планы, што ён замяшаўся; ён не ведаў нават, як глядзець на сваё становішча: ці лічыць яго трагічным ці проста забаўным. Ён ад-

чуваў сябе, як чалавек, які вышаў палюбавацца вясёлкай, а замест таго яго ўдарыла маланка.

Але мала-па-малу яго блытаня мыслі прышлі ў парадак, і тады ён пачаў размышляць аб Юдзіфі. Ён абдумваў яе паводзіны, разглядаў іх з усіх бакоў, але ні да чаго не дадумаўся. Пазнала яна яго ці не пазнала? Гэта труднае пытанне доўга займала яго розум; нарэшце ён прышоў да вываду, што яна яго пазнала і адраклася ад яго з-за матэрыяльных выгод. Цяпер ён гатоў быў асыпаць яе пракляццямі; але яе імя было так доўга для яго свяшчэнным, што ён не мог прымусіць сябе абразіць яе.

Загарнуўшыся ў турэмныя коўдры, парванія і брудныя, Гендон і кароль правялі трывожную ноч. За хабар турэмшчык здабыў гарэлкі для некаторых арыштантаў, і, вядома, гэта скончылася лаянкай, калатнёй, непрыстойнымі песнямі. Пасля поўначы адзін з арыштантаў напаў на жанчыну, стаў біць яе па галаве кайданамі, і толькі падаспеўшы турэмшчык выратаваў яе ад смерці. Турэмшчык устанавіў згоду, ударыўшы па галаве нападаўшага. Тады бойка спынілася, і тыя, хто не звяртаў увагі на енк і скаргі абодвух раненых, маглі заснуць.

На працягу наступнага тыдня дні і ночы праходзілі з тамлівай аднастайнасцю. Днём з'яўляліся людзі (іх твары былі больш-менш знаёмыя Гендону), каб зірнуць на «самазванца», адрачыся ад яго і паздзеквацца з яго; а па начах паўтараліся папойкі і бойкі. Аднак пад канец нешта змянілася. Турэмшчык прывёў у камеру нейкага дзеда і сказаў яму:

— Злачынца ў гэтым пакоі. Разгледзь усіх сваімі старымі вачыма. Можа ты пазнаеш яго.

Гендон падняў вочы і першы раз за ўсё прабыванне ў турме ўзрадаваўся.

Ён сказаў сабе:

«Гэта Блэк Эндрус. Ён усё жыццё служыў сям'і майго бацькі; ён добры, чэсны чалавек, сэрца ў яго добрае. Вярней, раней у яго было добрае сэрца. А цяпер чэсных людзей зусім не асталося; усе сталі ілгунамі. Гэты чалавек пазнае мяне і адрачаецца ад мяне, як і ўсе іншыя».

Стары абвёў вачыма пакой, паглядзеў у твар кожнаму вязню і нарэшце сказаў:

— Я не бачу тут нікога, апрача нізкіх нягоднікаў, вулічнага зброду. Каторы ён?

Турэмшчык засмяўся.

— Вот!—сказаў ён.—Прыгледзься добра да гэтага вялікага звера і скажы мне, што ты аб ім думаеш.

Стары падышоў, доўга і пільна глядзеў на Гендона, потым паківаў галавой і сказаў:

Стары пільна глядзеў на Гендона.

— Не, гэты не Гендон і ніколі Гендонам не быў!

— Правільна! Твае старыя вочы яшчэ добра бачаць. Каб я быў на месцы сэра Г'ю, я ўзяў-бы гэтага лаганага пса і...

Турэмшчык стаў на наскі, нібы зацягваючы вакол шыі пятлю, і захрыпеў, нібы задыхаючыся. Стары злосна прагаварыў:

— Хай дзякуе бога, калі з ім не абыйдуцца яшчэ горш. Каб трапіў гэты нягоднік у рукі мне, я-б засмажыў яго жыўцом!

Турэмшчык зарагатаў зларадным смехам гіены. І сказаў:
— Пагутары з ім, стары! Усе з ім гутараць. Гэта цябе пазабавіць.

З гэтымі словамі ён завярнуўся і вышаў.

Стары ўпаў на калені і зашаптаў:

— Дзякуй богу, ты вярнуўся нарэшце, мой добры пан! Я думаю, што ты ўжо сем гадоў назад памёр, а ты жывы! Я пазнаў цябе ад першага разу; цяжка мне было прыкідвацца і маніць, нібы я не бачу тут нікога, апрача дробных злодзеяў і машэннікаў. Я стары і бедны, сэр Майлс; але скажы адно слова,—і я пайду і абвясчу праўду, хоць-бы мяне задушылі за гэта.

— Не,—сказаў Гендон,—не трэба. Ты толькі загубіш сябе, а мне не паможаш. Але ўсё-такі дзякую табе, ты часткова вярнуў мне маю страчаную веру ў чалавечы род.

Стары слуга быў вельмі карысны каралю і Гендону; ён заходзіў па некалькі разоў у дзень, нібы паздзеквацца з ашуканца, і заўсёды прыносіў што-колечы смачнае, каб палепшыць хоць трохі ўбогую турэмную ежу; апрача таго, ён прыносіў бягучыя навіны. Ласункі Гендон пакідаў для караля: без іх яго вялікасць, магчыма, не выжыў-бы, бо ён не мог есці грубую, агідную страву, якую прыносіў турэмшчык. Каб не выклікаць падзэрэнняў, Эндрус вымушаны быў прыходзіць на кароткі час; але кожны раз ён ухітраўся паведаміць што-небудзь новае—шэптам, каб яго чуў толькі Гендон, голасна-ж ён толькі лаяўся.

Так мала-па-малу Майлс узнаў гісторыю сваёй сям'і. Артур памёр шэсць гадоў назад. Гэта страта і адсутнасць вестак аб Майлсе вельмі падарвалі здароўе бацькі; чакаючы хуткай смерці, бацька хацеў абавязкова ажаніць Г'ю і Юдзіф; але Юдзіф усё адкладвала вяселле, спадзеючыся на зварот Майлса; тут-та і прышло пісьмо з паведамленнем аб тым, што Майлс памёр; гэты ўдар улажыў у насцель сэра Рычарда; стары парашыў, што канец яго блізка, і стаў патрабаваць, каб хутчэй спраўлялі вяселле; Г'ю, вядома, падтрымліваў яго. Юдзіф выprasіла яшчэ месяц адтэрміноўкі, потым другі і, нарэшце, трэці; іх абвянчалі ля смяротнага ложка Рычарда. Шлюб выдаўся не з шчаслівых. Хадзілі чуткі, што неўзабаве пасля вяселля маладая знайшла ў паперах мужа некалькі чарнавікоў злашчаснага пісьма і вінаваціла яго ў гнуснай падробцы, якая паскорыла іхні шлюб і смерць сэра Рычарда. Расказы аб зверскім абыходжанні новага

пана з жонкай і слугамі пераходзілі з вуснаў у вусны; пасля смерці бацькі сэр Г'ю скінуў маску і стаў бязлітасным дэспатам для ўсіх, хто жыў у яго ўладаннях і колькі-небудзь залежаў ад яго.

Адзін з расказаў Эндруса жыва зацікавіў караля.

— Ходзяць чуткі, што кароль страціў розум. Але толькі, прашу вас, не кажыце, што чулі гэта ад мяне, бо аб гэтым забаронена гаварыць пад страхам смерці.

Яго вялікасць паглядзеў на старога і сказаў:

— Кароль не страціў розум, добры чалавек, і лепш-бы табе займацца сваімі справамі, чым перадаваць бязглуздыя чуткі.

— Што ён такое гаворыць, гэты хлопчык?—спытаў Эндрус, здзіўлены такім рэзкім і нечаканым нападам.

Гендон даў старому знак маўчаць, і той прадаўжаў свой расказ:

— Пахаванне нябожчыка караля будзе ў Віндзоры праз два дні, шаснаццатага, а дваццатага новы будзе каранавання ў Вестмінстэры.

— Мне здаецца, трэба спачатку знайсці яго...—прамармытаў кароль; потым упэўнена дадаў:—Ну, аб гэтым яны паклапоцяцца, і я таксама.

— Раствлумач мне...—пачаў стары і запнуўся, убачыўшы знакі, якія рабіў яму Гендон. І зноў пачаў балбатаць:

— Сэр Г'ю таксама едзе на каранаванне і многа чакае ад яе. Ён спадзяецца вярнуцца дадому перам, бо мае вялікую ласку ў лорда-пратэктара.

— Якога лорда-пратэктара?

— Яго міласці герцага Самерсецкага.

— Якога герцага Самерсецкага?

— Як якога? У нас толькі адзін—Сеймур, граф Гертфорд. Кароль сярдзіта спытаў:

— З якога гэта часу ён герцаг і лорд-пратэктар?

— Ад апошняга дня студзеня.

— Скажы, калі ласка, хто яму даў гэты тытул?

— Ён сам ды вярхоўны совет з дапамогай караля.

Яго вялікасць дзіка ўздрыгануўся.

— Караля?—ускрыкнуў ён.—Якога караля, добры чалавек?

— Якога караля? (Даруй, божа, што гэта такое сёння з хлопчыкам?) На гэтае пытанне адказаць няцяжка: кароль жа-ж у нас толькі адзін—яго вялікасць, аўгусцейшы манарх, кароль

Эдуард Шосты, хай бароніць яго бог! Так! Маладзенькі ў нас кароль, зусім хлопчык, а які добры і ласкавы; не ведаю, звар'яцелы ён ці не,—кажуць, ён папраўляецца з кожным днём,—але ўсе ў адзін голас хваляць яго, усе благаслаўляюць і моляць бога падоўжыць дні яго царствавання, бо ён пачаў з добрай справы, памілаваў герцага Норфолька, а цяпер хоча скасаваць найбольш суровыя законы, ад якіх церпіць народ.

Пачуўшы гэтыя весткі, кароль знямеў ад здзіўлення і так паглыбіўся ў свае невясёлыя думы, што не слухаў больш, аб чым расказвае стары. Ён пытаў сябе: няўжо гэты кароль—той самы маленькі жабрак, якога пакінуў ён тады ў палацы пераапранутым у сваё адзенне? Гэта здавалася яму немагчымым: каб той хлопчык захацеў разыграць з сябе прынца Уэльскага, яго зараз выдала-б яго мова і манеры, яго прагналі-б з палаца і пачалі-б шукаць сапраўднага прынца. Няўжо совет пасадзіў на яго месца якога-небудзь хлапчука знатнага рода? Не, яго дзядзя не дапусціў-бы гэтага,—ён усемагутны і мог-бы расстроіць і, пэўна, расстроіў-бы такую змову.

Размышленні караля не прывялі ні да чога; чым больш ён стараўся разгадаць гэтую тайну, чым больш ён ламаў сабе галаву над ёй, тым мацней балела ў яго галава, і тым горш ён спаў. Яго нецярплівае жаданне трапіць у Лондан расло з кожнай гадзінай, і зняволенне рабілася нясцерпным.

Гендон, як ні стараўся, не мог уцешыць караля; гэта лепш удалося двум жанчынам, прыкованым недалёка ад яго. Ён ціхае ўгаварванне вярнула спакой яго душы і навучыла яго цярдлівасці. Ён быў ім вельмі ўдзячны, шчыра палюбіў іх, блізасць іх была для яго жыватворнай. Ён спытаўся, за што іх пасадзілі ў турму, і жанчыны адказалі: за тое, што яны баптысткі¹⁾. Кароль усміхнуўся і спытаў:

— Хіба гэта такое злачынства, за якое саджаюць у турму? Вы засмуцілі мяне: я, значыць, хутка з вамі расстануся, бо вас не будуць доўга трымаць тут за такое глупства.

Жанчыны нічога не адказалі, але твары іх устрывожылі яго. Ён паспешна сказаў:

— Вы не адказваеце? Будзьце добрыя, скажыце мне—вам не пагражае другая кара? Калі ласка, скажыце мне, што вам нічога не пагражае.

¹⁾ Баптыстамі называюцца паслядоўнікі рэлігійнага вучэння, якое адхіляе хрышчэнне дзяцей і лічыць правільным толькі хрышчэнне дарослых.

Жанчыны паспрабавалі перамяніць гутарку, але кароль ужо не мог супакоіцца і прадаўжаў пытацца:

— Няўжо вас будуць біць бізунамі? Не, не! Яны не могуць быць такімі бязлітаснымі. Скажыце, што вас не крануць! Так, не крануць? Не крануць, праўда?

Жанчыны, збянтэжаныя і расстроеныя, не маглі, аднак, ухіліцца ад адказу, і адна з іх сказала голасам, дрыжачым ад хвалявання:

— О, добрая душа! Тваё спачуванне раздзірае нам сэрца. Памажы нам, божа, знесці наша...

— Вы прызналіся!..—перапыніў яе кароль.—Значыцца, гэтыя бязлітасныя каты будуць цябе біць бізунамі! О, не плач! Я не магу бачыць твае слёзы. Не траць мужнасці: я своечасова вярну сабе свае правы, каб вызваліць цябе ад гэтай знявагі, убачыш!

Калі кароль прачнуўся раніцою, жанчын ужо не было.

— Яны выратаваны!—радасна ўсклікнуў ён і ў сумах дадаў:—Але гора мне, яны так усцяшалі мяне!

Кожная з жанчын, выходзячы, прыкалола да яго вопраткі на памяць кавалак істужкі. Кароль сказаў, што назаўсёды захавае гэты падарунак і хутка знойдзе сваіх прыцелек, каб узяць іх пад сваю абарону.

У гэту мінуту ўвайшоў турэмшчык са сваімі памочнікамі і загадаў усіх зняволеных вывесці на турэмны двор. Кароль быў у захапленні: якое шчасце ўбачыць нарэшце блакітнае неба і падыхаць свежым паветрам. Ён хваляваўся і злаваў на марудных вартаўнікоў, але нарэшце прышла і яго чарга. Яго адвязалі ад жалезнага калца ля сцяны і загадалі яму ісці следам за другімі разам з Гендонам.

Квадратны двор быў выбрукаваны каменнымі плітамі. Вязні прайшлі пад вялікай каменнай аркай і выстраіліся ў шэрэнгу, спіной да сцяны. Перад імі была працягнута вяроўка; па баках стаяла варта. Раніца была халодная, хмурная, уначы выпаў сняжок; вялізны двор быў увесь белы і ад гэтай белаты здаваўся яшчэ больш пахмурным. Часамі зімовы вецер урываўся ў двор і гнаў па зямлі струменьчыкі снегу.

Сярод двара стаялі дзве жанчыны, прыкаваныя к слупам. Кароль з першага погляду пазнаў у іх сваіх прыцелек. Ён уздрыгануўся і сказаў сабе:

«На жаль, я памыліўся, іх не выпусцілі на волю. Падумаць

толькі, што такія мілыя, добрыя жанчыны павінны паспрабаваць бізуна!—у Англіі!—не ў варварскай краіне, а ў хрысціянскай Англіі! Іх будуць біць бізуном; а я, каго яны ўцяшалі і з кім былі такія ласкавыя, павінен глядзець на гэту вялікую несправядлівасць. Гэта дзіўна, так дзіўна! Я, крыніца ўлады

Яе зноў адцягнулі.

ў гэтай абшырнай дзяржаве, бюссільны памагчы ім. Але беражыцеся, каты, прыдзе дзень, калі я за ўсё запатрабую справаздачу! За кожны ўдар, які вы нанясеце зараз, вы атрымаеце па сто ўдараў».

Шырокія вароты расчыніліся, і ўварваўся натоўп гаражан. Яны акружылі жанчын і заслانیлі іх ад караля. Затым увайшоў поп; натоўп прапусціў яго і зноў ссунуўся, зноў схваў жанчын ад вачэй караля. Кароль пачуў нейкія пытанні і адказы, але ні слова не мог разбраць. Затым пачалася падрыхтоўка. Варта забегала, замітусілася, то знікаючы сярод людзей, то

зноў з'яўляючыся; народ мала-па-малу змоўк, і зрабілася глыбокая цішыня.

Раптам, па камандзе, людзі расступіліся, і кароль убачыў відовішча, ад якога кроў застыла ў яго жылах. Вакол жанчын былі пакладзены кучы галля і паленаў, і нейкі чалавек, стоячы на каленях, распальваў гэты касцёр!

Жанчыны стаялі, апусціўшы галовы і закрыўшы твары рукамі; галлё ўжо патрэскавала; жоўтыя агеньчыкі палезлі ўжо ўгару, і клубы блакітнага дыму распаўзаліся па ветру. Поп падняў рукі к небу і пачаў чытаць малітвы. У гэты момант праз вароты прыбеглі дзве маладзенькія дзяўчыны і з прарэзлівым лямантам кінуліся да жанчын, што прысуджаны былі згарэць на кастры. Варта адразу схапіла іх; адну трымалі моцна, але другая вырвалася; яна казала, што хоча памерці разам з маткаю. І, перш чым паспелі яе спыніць, яна ўжо зноў абхапіла шыю маткі. Яе зноў адцягнулі, але плацце яе ўжо гарэла. Двое ці трое трымалі яе; запалены падол плаця адарвалі і кінулі ўбок, а дзяўчынка ўсё кідалася, вырывалася і крычала, што цяпер яна астанеца адна ва ўсім свеце, і ўпрашала дазволіць ёй памерці разам з маткаю. Абедзве дзяўчыны ўвесь час галасілі і вырываліся з рук вартаўнікоў; але раптам раздзіраючы душу крык смяротнай мукі заглушыў увесь іхні лямант. Кароль адвёў вочы ад рыдаўшых дзяўчат, паглядзеў на касцёр, потым адварнуўся, прыціснуў смяртэльна бледны твар да сцяны і ўжо не глядзеў болей. Ён казаў сабе:

«Тое, што я бачыў тут, ніколі не згладзіцца з маёй памяці; я буду помніць гэта ва ўсе дні майго жыцця, а па начах я буду бачыць гэта ў сне да самай смерці. Лепей-бы я аслеп».

Гендон назіраў за каралём. Ён з задавальненнем казаў сабе:

«Ён прыкметна папраўляецца; ён змяніўся, стаў мякчэй. Раней ён пэўна накінуўся-б на турэмшчыкаў, пачаў-бы бушаваць, крычаць, што ён кароль, патрабаваць, каб жанчын аслабанілі. Ён хутка забудзецца на свой брэд, і яго бедная галава будзе зноў здаровая. Дай, божа, каб хутчэй!»

У той-жа дзень у турму прывезлі нанач некалькі арыштантаў, якіх на другую раніцу павінны былі адправіць у розныя гарады адбываць кару за свае злачынствы. Кароль доўга гутарыў з імі,—ён з самага пачатку рашыў параспытаць вязняў, каб падрыхтаваць сябе да свайго будучага царствавання. Аповесць іхніх пакут мучыла яго сэрца. У ліку зняволеных была

адна бедная прыдуркаватая жанчына, украўшая каля двух ярдаў¹⁾ сукна ў ткача,—яе за гэта прыгаварылі павесіць. Другі арыштанта раней абвінавачваўся ў тым, што ён украў каня; супроць яго не было ніякіх доказаў, і ён ужо быў выраптаваўся ад пятлі; але не паспелі яго выпусціць, як зноў арыштавалі за тое, што ён забіў аленя ў каралеўскім парку; на гэты раз віна яго была даказана, і яго чакала вярхоўка. Больш за ўсё расстроіў і засмуціў караля расказ аднаго падмайстра; гэты юнак сказаў, што ён аднаго разу вечарам знайшоў сокала, які ўцёк ад свайго гаспадара, і прынёс яго да хаты, думаючы, што мае на тое права. Але суд абвінаваціў яго ў крадзежы і прысудзіў к смерці.

Раз'юшаны такім бесчалавеччам, кароль упрашаў Гендона разбіць свае пугі і ўцякаць з ім у Вестмінстэр, каб ён мог хутчэй вярнуць сабе прастол; узышоўшы на трон, ён зараз-жа падніме свой скіпетр у абарону гэтых няшчасных і выратуе ім жыццё.

«Беднае дзіця!—уздыхаў Гендон.—Гэтыя гаротныя расказы зноў звялі яго з розуму. А я-то спадзяваўся, што ён хутка паправіцца».

Сярод арыштантаў быў стары законнік, чалавек з суровым тварам і непахіснай воляй. Тры гады назад ён выступіў супроць лорда-канцлера, абвінаваціўшы яго ў несправядлівасці; за гэта яго прыкавалі да ганебнага слупа, адсеклі яму вушы, выключылі з адвакацкага саслоўя, спагналі з яго штраф у тры тысячы фунтаў стэрлінгаў і прыгаварылі да турэмнага зняволення. Нядаўна ён паўтарыў свой праступак, і цяпер яму павінны былі адсячы рэшткі вушэй, спагнаць з яго пяць тысяч фунтаў стэрлінгаў, высмаліць яму кляймо на абодвух шчаках і да канца жыцця трымаць яго ў турме.

— Гэта пачэсныя рубцы,—казаў ён, адкідаючы назад сівыя валасы і паказваючы абрубкі вушэй.

У караля вочы гарэлі гневаам. Ён сказаў:

— Ніхто не верыць мне, і ты не паверыш. Але ўсёроўна—праз месяц ты будзеш вольны, і самыя законы, што зганьбавалі цябе і зняслаўляюць Англію, будуць выкрэслены з дзяржаўных актаў. Свет дрэнна наладжаны: каралям варта было-б час ад часу на сабе выпрабаваць свае законы і вучыцца міласэрдзю.

1) Яр д—0,9 метра.

А Ф Я Р А

Тым часам Майлс вельмі стаміўся ад турмы і бяздзейнасці. Калі нарэшце надышоў дзень суда, ён быў вельмі задаволены і казаў сабе, што будзе рады ўсякаму прыгавару, абы толькі яго не засудзілі на далейшае зняволенне ў турме. Але ён горка памыліўся. Ён раз'юшыўся, калі яго прызналі «буйным брадзягай» і прыгаварылі да ганебнай кары: ён павінен быў на працягу двух гадзін сядзець у «калодах» ля ганебнага слупа за абразу ўласніка Гендонскага замка. Калі ён заявіў на судзе, што ён родны брат абражанага і законны наследнік усіх тытулаў і зямель памершага сэра Рычарда, то да яго слоў аднесліся так пагардліва, што нават не палічылі іх вартымі абгаварэння.

Па дарозе да ганебнага слупа ён бушаваў і пагражаў, але гэта не памагала; паліцэйскія валаклі яго ды яшчэ час ад часу частавалі кулакамі за непакорнасць.

Кароль не мог праціснуцца праз натоўп. Ён ішоў ззаду, далёка ад свайго добрага друга і слугі. Самога караля таксама ледзь было не прыгаварылі да ганебнага слупа за дружбу з такой падазронай асобай, але з прычыны яго маленства, зрабіўшы яму належнае навучанне, адпусцілі. Калі людзі нарэшце спыніліся, ён пачаў кідацца, каб праціснуцца наперад; і пасля доўгіх намаганняў гэта яму ўдалося. Ля ганебнага слупа, пад насмешкамі цёмнага народа, сядзеў няшчасны рыцар—бліжэйшы слуга караля Англіі! Эдуард на судзе чуў прыгавар, але не зусім зразумеў яго значэнне. Гнеў хлопчыка 'рос па меры таго, як ён пачынаў разумець усю глыбіню гэтай новай абразы, нанесенай яго каралеўскаму сану; ён зусім апалеў, калі ўбачыў, як у паветры праляцела яйка, разбілася аб шчаку Гендона і натоўп зарагатаў ад радасці. Не памятаючы сябе ад гневу, ён падскочыў да слупа і накінуўся на начальніка:

— Пасаромся!—крыкнуў ён.—Гэта мой слуга. Выпусці яго зараз-жа! Я...

— Змоўкні!—з жахам усклікнуў Гендон.—Ты загубіш сябе! Не звяртай на яго ўвагі, пане, ён вар'ят!

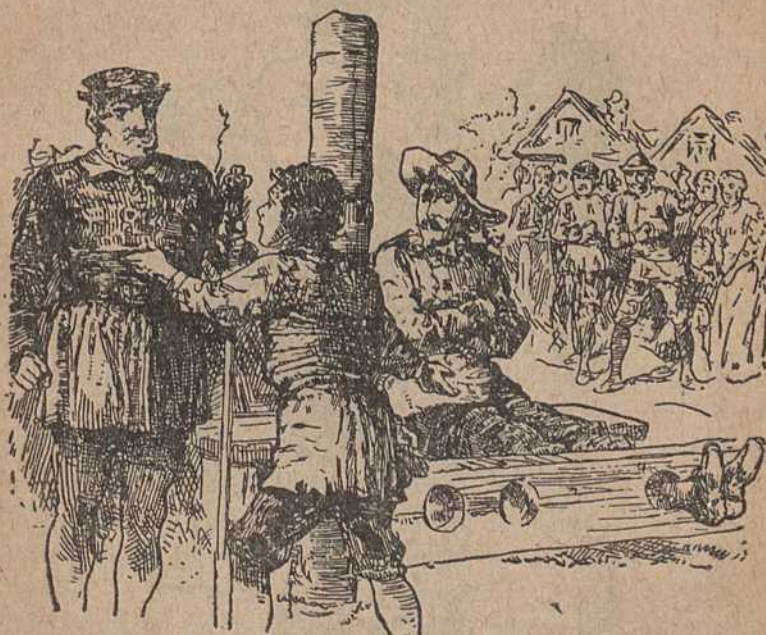
— Супакойся, добры чалавек, я і не падумаю звяртаць на яго ўвагі; але мне хочацца трохі правучыць яго.

Паліцэйскі абярнуўся да свайго памочніка і сказаў:

— Сцебані гэтага маленькага дурня разы са два бізуном, навучы яго далікатнасці.

— Усып яму поўтузіна,—параіў сэр Г'ю, пад'ехаўшы ў гэту мінуту паглядзець на свайго скаванага брата.

Караля схапілі. Ён нават не працівіўся, так ён быў ашаламлены той страшэннай абразай, што пагражала яго свяшчэннай

Ён падскочыў дз сьлупа.

асобе. На старонках гісторыі ўжо запісан расказ аб кары бізуном аднаго з англійскіх каралёў,—Эдуарду няцярпна было думаць, што ён паўторыць гэтую ганебную старонку. Але не было чаго рабіць, і дапамогі чакаць не было адкуль: прыходзілася або цягнуць кару, або прасіць аб дараванні. Выбар цяжкі: сцягнуць удары кароль можа, але прынізіцца да мальбы ён не мае сілы.

Але Майлс Гендон выручыў яго.

— Адпусціце дзіця!—узmalıўся ён.—Лютыя псы, хіба вы не бачыце, які ён маленькі і кволы? Адпусціце яго, я бяру яго бізуны на сябе.

— Вельмі добрая думка!—усклікнуў сэр Г'ю, і яго твар

азарыўся задаволенай усмешкай.—Адпусціце жабрака і ўсыпце тузін гэтаму малайцу, ды глядзіце, добры тузін.

Кароль хацеў быў супярэчыць, але сэр Г'ю адразу ўціхамірыў яго:

Бедны кароль адварнуўся...

— Гавары, гавары, не саромся!—сказаў ён.—Але памятай, што за кожнае тваё слова яму прыдзецца яшчэ шэсць удараў.

Гендона вынулі з калоды і агалілі яму спіну; калі бізун захадзіў па ёй, бедны маленькі кароль адварнуўся і ўжо не стрымліваў слёз, што каціліся па яго твары.

«Добрае, смелае сэрца!—казаў ён сабе.—Гэты доказ адда-

насі ніколі не згладзіцца з маёй памяці. Я не забуду... Ім таксама прыдзецца ўспомніць!»—дадаў ён гнеўна.

Велікадушша Гендона ўсё расло ў яго вачах, а разам з тым расла і яго ўдзячнасць да яго. Ён сказаў сабе:

«Хто выратаўвае свайго гасудара ад ран і смерці, робіць яму вялікую паслугу. Ён выратаваў мяне ад смерці. Але ўсё гэта глупства ў параўнанні з гэтым подвігам! Ён выратаваў свайго гасудара ад ганьбы!»

Гендон без крыку, без энку зносіў удары, стойка, як салдат. Гэта велікадушная стойкасць, з якой ён узяў на сябе бізуны, прызначаныя хлопчыку, мімаволі выклікала пашану нават у грубых, цёмных зявак, што сабраліся падзвіцца на цікавае відовішча; насмешкі змоўклі, і нічога не было чуваць, апроча ўдараў бізуна. Цішыня панавала на плошчы, калі Гендона зноў пасадзілі ў калоду; а яшчэ так нядаўна гэту плошчу напаўняў шум здзекаў. Кароль ціхенька падышоў да Гендона і сказаў яму на вуха:

— Ніякі кароль не можа аблагародзіць цябе, добрая, вялікая душа, бо той, хто вышэй за каралёў, ужо стварыў цябе благародным; але кароль можа ўзвялічыць цябе перад людзьмі.

Ён падняў з зямлі кінуты бізун, ціхенька дакрануўся ім да скрываўленых плеч Гендона і шапнуў:

— Эдуард, кароль Англіі, надае табе тытул графа!

Гендон быў расчулены, слёзы пацяклі па яго шчаках, але ў той-жа час ён так выразна адчуваў горкі юмар свайго становішча, што ледзь мог устрымацца ад усмешкі. Узляцець адразу, адным махам, ад ганебнага слупа на недасяжную вышыню графскага стана—што можа быць смяшней.

«Як мне шанце!»—казаў ён сабе.—Фантазійны рыцар царства лятученняў ператварыўся цяпер у фантазійнага графа—галавакружальны ўзлёт, асабліва для крыл без пер'яў! Калі так будзе ісці далей, мяне хутка ўпрыгожаць, як кірмашовы слуп, мішурнымі цацкамі і неіснуючай пашанай; але хоць яны самі і не маюць вартасці, я буду цаніць у іх любоў таго, хто дарыць мяне імі. Лепш гэта бедная, смешная пашана, якую нечакана і няпрошана дае мне чыстая рука ад чыстага сэрца, чым сапраўдная пашана, якую даводзіцца купляць прыніжэннем у зайздросных і прагных улад».

Грозны сэр Г'ю павярнуў кая; жывая сцяна маўкліва рас-

ступілася перад ім і таксама маўкліва самкнулася. Па-ранейшаму было ціха, ніхто не адважваўся сказаць слова ў абарону ці ў пахвалу асуджаных; але ўжо адна адсутнасць насмешак была знакам павагі да яго мужнасці. Запоздалы глядач, які не бачыў таго, што адбывалася тут раней, захацеў пасмяяцца з асуджанага і запусціць у яго здохлай кошкай, але адразу быў збіты з ног і выкінуты вон; а затым зноў настала тая-ж глыбокая цішыня.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ДЗЕВЯТЫ

У ЛОНДАН!

Адседзеўшы вызначаны час ля ганебнага слупа, Гендон быў вызвалены і атрымаў загад выехаць з гэтай акругі і ніколі больш не вяртацца ў яе. Яму вярнулі яго шпагу, а таксама мула і осліка. Ён сеў і паехаў у суправаджэнні караля; народ са спакойнай пачцівасцю расступіўся перад імі і, як толькі яны ад'ехалі, разышоўся па хатах.

Гендон хутка паглыбіўся ў свае думкі. Яму трэба было многа чаго абдумаць. Што яму рабіць? Куды накіравацца? Трэба абавязкова знайсці знатнага заступніка, інакш прыдзецца адмовіцца ад спадчыны і ганебна прызнаць сябе самазванцам. Але дзе можна спадзявацца знайсці такую абарону і заступніцтва? Дзе? Вось пытанне! У яго мільганула ў галаве думка, якая мала-па-малу вырасла ў маленькую надзею, вельмі слабую і цяжкую для выканання, але ўсё-ж такую, аб якой варта падумаць, калі няма другой. Рыцар успомніў, што яму казаў стары Эндрус пра дабрату юнага караля і яго велікадушнае заступніцтва за пакрыўджаных і няшчасных. Ці не паспрабаваць дабрацца да яго і прасіць у яго справядлівасці? Так, але ці дапусцяць такога бедняка да аўгустейшай асобы манарха? Ну, ды ўсёроўна, пакуль няма чаго тужыць: яшчэ будзе час аб гэтым падумаць. Гендон быў стары салдат, удзельнічаўшы ў некалькіх войнах, кемлівы і вынаходлівы; бясспрэчна, калі дойдзе да справы, ён прыдумае спосаб. А цяпер трэба ехаць у сталіцу. Можна за яго заступіцца стары друг яго бацькі, сэр Гэмфры Марло, добры стары сэр Гэмфры—галоўны загадчык кухні нябожчыка караля, ці стайняў, або нечым у гэтым родзе,—Майлс не мог дакладна прыпомніць, чаго іменна. Цяпер, калі трэба сканцэнтраваць усе свае сілы, калі з'явілася пэўная мэта, туга,

прыгнятаўшая яго, рассяялася; ён падняў галаву і паглядзеў навакол. Ён нават здзівіўся, як многа яны праехалі; вёска асталася далёка ззаду.

Кароль, трасучыся ззаду на асле, павесіў галаву; ён таксама быў заняты сваімі мыслямі і планамі. Гендон адчуў некаторую трывогу: ці захоча хлопчык вярнуцца ў горад, дзе ўсё сваё нядоўгае жыццё ён не ведаў нічога, апроча голаду, крыўд і пабояў? Трэба спытаць яго,—усёроўна гэтага не ўнікнуць. Гендон прытрымаў мула і крыкнуў:

— Я забыўся спытацца цябе, куды ехаць. Загадвай, гасудар!

— У Лондан!

Гендон рушыў далей, вельмі задаволены адказам, але здзіўлены.

Усю дарогу яны ехалі без ніякіх прыгод. Але пад канец без прыгоды ўсё-такі не абышлося. Каля дзесяці гадзін вечара дзевятнацатага лютага яны ўз'ехалі на Лонданскі мост і апынуліся сярод густога, шумнага натоўпу. Людзі вылі, гагталі, гарланілі; чырвоныя ад піва, потныя твары блішчалі пры святле мноства факелаў. Акурат у тую мінуту, калі падарожнікі пад'ехалі да варот, зверху сарвалася згніўшая галава нейкага былога герцага ці якога іншага вяльможы і, стукнуўшыся аб локаць Гендона, адскочыла ў натоўп. Вось якія нядоўгавечныя ў гэтым свеце справы рук чалавечых! Мінула ўсяго тры тыдні са дня смерці добрага караля Генрыха, не прайшло і трох сутак ад дня яго пахавання, а блаславенныя ўпрыгожанні¹⁾, якія ён так старанна выбіраў для свайго дасканалага моста сярод першых асоб у дзяржаве, ужо сталі падаць... Нейкі гаражанін спатыкнуўся аб упаўшую галаву, ударыў сваёй галавой у спіну прыядняга. Той абярнуўся, зваліў кулаком з ног аб яго суседа, што трапіўся яму пад руку, і сам паляцеў, звалены з ног таварышам упаўшага.

Час для бойкі быў самы зручны. Заўтра пачыналася караная, і ўсе ўжо загадзя былі поўны гарэлкай і патрыятызмам. Гендона адціснулі ад караля, і абодва яны згубіліся ў шуме і мітусені равучага чалавечага зборышча.

Тут мы пакінем іх.

¹⁾ Пры Генрыху VIII на Лонданскім мосце выстаўляліся галовы пакараных смерцю.

ПОСПЕХІ ТОМА

Пакуль сапраўдны кароль бадзяўся па краіне поўголы, поўгалодны, то церпячы насмешкі і пабоі ад брадзяг, то седзячы ў турме са злодзеямі і забойцамі, пакуль усе лічылі яго вар'ятам і самазванцам,—мнімы кароль Том Кэнці вёў зусім інакшае жыццё.

Калі мы бачылі яго апошні раз, ён толькі што пачынаў знаходзіць прывабнасць у каралеўскай уладзе. Каралеўскі стан усё больш падабаўся яму, і нарэшце ўсё жыццё яго ператварылася ў радасць. Ён перастаў баяцца; яго непакой патрохі рассяўся, пачуццё няёмкасці прайшло, ён стаў трымаць сябе спакойна і вольна. Як руду з шахты, здабываў ён усе патрэбныя звесткі ад хлопчыка для біцця.

Калі яму хацелася гуляць ці гутарыць, ён запрашаў да сябе лэдзі Елізавету і лэдзі Джэн Грэй, а затым адпускаў іх з такім выглядам, нібы для яго гэта справа звычайная. Ён ужо не сароміўся, калі прынцэсы цалавалі яму рукі на развітанне.

Цяпер яму падабалася, што яго з такімі цэрамоніямі ўкладваюць спаць нанач; яму падабаўся складаны і ўрачысты абрад ранішняга адзявання. Ён з гордым задавальненнем ішоў да абедзенага стала ў суправаджэнні пышной світы саноўнікаў і варты; гэтай світай ён так ганарыўся, што нават загадаў падвоіць яе, і цяпер у яго было сто чалавек. Ён любіў прыслухоўвацца да гукаў труб, што разыходзіліся па даўгіх карыдорах, і да далёкіх галасоў, крычаўшых: «Дарогу каралю!»

Ён навучыўся знаходзіць прыемнасць нават у паседжаннях савета ў троннай зале, хаця яму прыходзілася галоўным чынам толькі паўтараць словы, якія шаптаў яму лорд-пратэктар. Ён любіў прымаць велічных, акружаных пышнымі світамі паслоў з чужых зямель і выслухоўваць прыяцельскія прывітанні ад слаўных манархаў, называўшых яго «братам». О, шчаслівы Том Кэнці з Двара аб'едкаў!

Ён любіў свае раскошныя ўбранні і заказваў сабе новыя. Ён знайшоў, што чатырохсот слуг недастаткова для яго велічы, і патроіў іх лік. Ліслівасць прыдворных гучэла для яго вуха салодкай музыкай. Ён астаўся добрым і лагодным, стойкім абаронцам прыгнечаных і вёў безупынную барацьбу з несправядлівымі законамі; але пры выпадку, адчуўшы сябе знява-

жаным, ён умеў цяпер павярнуцца да якога-небудзь графа ці нават герцага і зірнуць на яго так, што таго кідала ў дрыжкі. Аднаго разу, калі яго царственная «сястра», злая святоша лэдзі Мэры, пачала было даводзіць яму, што ён робіць неразумна, вызваляючы гэтулькі людзей, якія іначай былі-б кінуты

... загадаў ёй ісці да сябе...

ў турму, павешаны ці спалены, і напаміла яму, што пры іх аўгусцейшым нябожчыку бацьку ў турмах часам сядзела адна-часова да шасцідзсяці тысяч зняволеных і што за ўвесь час свайго мудрага царствання ён адправіў на той свет рукой ката семдзсят дзве тысячы злодзеяў і разбойнікаў,—хлопчык з блagarодным абурэннем загадаў ёй ісці да сябе і маліцца богу, каб ён выняў камень з яе грудзей і ўклаў у яе чалавечае сэрца.

Але-ж няўжо Тома Кэнці ніколі не трывожыла знікненне беднага маленькага законнага наследніка прастола, які абышоўся з ім так ласкава і з такой гарачнасцю кінуўся да варот

палаца, каб абараніць яго ад дзёрзкага вартавога? Так! Яго першыя дні і ночы ў палацы былі атручаны цяжкімі мыслямі аб знікнуўшым прынцы; Том шчыра жадаў, каб ён вярнуўся і аднавіў свае правы. Але час ішоў, а прынец не вяртаўся; і новыя радасныя ўражанні паступова авалодвалі душою Тома, мала-памалу згладжваючы ў ёй вобраз знікшага прынца; пад канец гэты вобраз стаў з'яўляцца толькі зрэдку, ды і то нежаданым госцем, бо тады Тому рабілася балюча і сорамна.

Няшчасную маці сваю і сясцёр ён таксама ўспамінаў усё радзей. Спачатку ён сумаваў па іх, нудзіўся, хацеў іх убачыць, але потым пачаў уздрыгваць пры думцы, што калі-небудзь яны з'явіцца перад ім у лахманах, брудных, і выдадуць яго сваімі пацалункамі, і сцягнуць яго далоў з трона зноў назад, у гразь, у трушчобу, на голад і знявагу. Нарэшце ён амаль перастаў успамінаць аб іх і быў нават рады гэтаму, бо цяпер, калі іх журботныя і дакорлівыя твары ўставалі перад ім, ён сам сабе здаваўся агіднейшым за чарвяка, поўзаючага па зямлі.

Апоўначы дзевятнацатага лютага Том Кэнці спакойна заснуў у сваёй раскошнай пасцелі ў палацы, пад аховай сваіх верных васалаў і акружаны ўсёй пышнасцю каралеўскага сана,—шчаслівы хлопчык: назаўтра назначана было яго ўрачыстае каранаванне.

У гэты самы час сапраўдны кароль, Эдуард, галодны, стомлены, змучаны даўгой дарогай, адзеты ў рыззё, з сінякамі, атрыманымі ў часе вулічнай бойкі, стаяў сярод людзей, якія з вялікай цікавасцю сачылі за мітуснёй і беганінай рабочых, якія капашыліся, бы мурашкі, каля Вестмінстэрскага абацтва. Яны канчалі падрыхтоўчыя работы да заўтрашняй каранаванні.

РАЗДЗЕЛ ТРЫЦЦАЦЬ ПЕРШЫ.

КАРАНАЦЫЙНАЯ ПРАЦЭСІЯ

На другую раніцу, калі Том Кэнці прачнуўся, паветра было поўнае грамовым гулам. Усё навакол грывела. Для Тома гэты гул быў музыкай: ён азначаў, што ўся Англія дружна напружвае лёгкія, вітаючы вялікі дзень.

Том зноў заняў першае месца ў дзіўнай пльвучай працэсіі на Темзе. Па даўняму звычаю, каралеўская працэсія павінна была прайсці праз увесь Лондан, пачынаючы ад Тауэра. І перш

за ўсё Том адправіўся к Тауэру. Як толькі ён прыбыў у Тауэр, сцены старой крэпасці нібы раптам трэснулі ў тысячы месц разам, і з кожнай шчыліны выскачыў чырвоны вогненны язык і белы клуб дыму. Раздаўся аглушальны выбух, у якім на міг патанулі радасныя крыкі народа; ад гулу трэслася зямля; агонь, дым, трэск стрэлаў паўтараліся зноў і зноў з незвычайнай хуткасцю, так што праз мінуту стары Тауэр знік у густым воблаку дыму; толькі так званыя Белы Тауэр—высокі шпіль, абвешаны флагамі, высіўся над гэтым морам дыму, як горная вяршыня над градой воблакаў.

Разадзеты Том Кэнці на статным баявым кані ў багатай папоне, якая апускалася бадай да зямлі, ехаў на чале працэсіі; зараз-жа за ім следаваў яго «дзядзя», лорд-пратэктар Самерсет, на такім-жа дзіўным кані; каралеўская гвардыя ў бліскучых латах суправаджала яго з абодвух бакоў; за пратэктарам следаваў бясконцы рад пышна ўбраных вяльмож у суправаджэнні сваіх васалаў; за імі лорд-мэр і ўсе олдэрманы¹⁾ ў пунсовых аксамітных тогах, з залатымі ланцугамі на грудзях; за імі—дэпутацыі ўсіх лонданскіх гільдый, багата ўпрыгожаныя, са стракатымі сцягамі карпарацый. Працэсію заканчвала даўзня славутая артылерыйская брыгада, якая ў той час існавала ўжо каля трохсот год, адзіная вайсковая часць, меўшая прывілею (захаваную і да нашых дзён) не падпарадкавацца распараджэнням парламента. Гэта было выдатнае відовішча—брыгада велічна выступала сярод шматлікага народа, вітаючага яе на кожным кроку аглушальнымі крыкамі. Вось як расказвае аб гэтым летапісец:

«Калі кароль пад'ехаў да горада, народ сустрэў яго прывітальнымі крыкамі, малітвамі, добрымі пажаданнямі і іншымі выказваннямі шчырай любові вернападданных да свайго гасудара; і кароль, павярнуўшыся да народа светлым, радасным тварам і ласкава гутарачы з тымі, хто быў бліжэй да яго аўгусцейшай асобы, з лішкам узнагародзіў свой народ за яго пачуцці адданаці. У адказ на крыкі: «Хай жыве кароль Англіі!»—«Хай беражэ бог яго вялікасць Эдуарда Шостага!»—ён казаў прыхільна: «Хай беражэ бог вас усіх! Ад усяго сэрца дзякую майму добраму народу!» Ласкавыя словы расчулілі народ.

1) Олдэрман—член гарадской управы ў Англіі.

«У Фенчэрч-стрыце нейкае цудоўнае дзіця ў раскошным убранні ўзышло на падмосткі і вітала яго вялікасьць вершамі:

Хай жыве кароль!—пяюць табе сэрцы.
Хай жыве кароль!—мы ўсе табе п'ем.
Хай жыве кароль! Хай кіруе бясконца.
Беражы цябе, божа, ў велічы твай.

«Натоўп у адзін голас паўтараў словы дзіцяці».

Том Кэнці глядзеў на гэта ўсхваляванае мора радасных твараў, і сэрца яго весялілася; ён адчуваў, што калі варта жыць, дык толькі для таго, каб быць каралём і любімцам народа. Раптам ён убачыў воддалі двух маленькіх абадранцаў, яго былых таварышоў па Двару аб'едкаў (адзін з іх займаў пасаду лорда-адмірала пры яго пацешным двары, а другі—першага лорда адпачывальні), і яшчэ больш заганарыўся. О, каб яны маглі пазнаць яго цяпер! Якое невыказнае шчасце было-б, каб яны яго пазналі, каб убачылі, што пацешны кароль трушчоб і задворкаў зрабіўся сапраўдным каралём, што яму прыслужваюць герцагі і прынцы і ля ног яго ўвесь англійскі народ. Але ён павінен быў адрачыся ад сябе самога, ён павінен быў заглушыць сваё жаданне, бо такая радасць абышлася-б яму надта дорага. І Том адварнуўся, а хлопчыкі прадаўжалі скакаць і крычаць, не падазраючы каму яны пасылаюць свае прывітанні.

— Слава! слава!—крычаў народ, і Том замест адказу кідаў у натоўп жмені новенькіх бліскучых манет. Летапісец расказвае: «На верхнім канцы Грэчэрч-стрыта горад пабудаваў багатую арку, пад якой былі падмосткі, якія цягнуліся з аднаго боку вуліцы да другога. На гэтых падмостках былі выстаўлены статуі бліжэйшых продкаў караля. Там сядзела Елізавета Іоркская—пасярэдзіне вялікай белай ружы, п'ялёсткі якой зваліся вакол яе вычварнымі фестонамі; побач з ёй, у чырвонай ружы, сядзеў Генрых VIII; рукі царскай пары былі злучаны,—на іх красаваліся выстаўленыя напаказ заручальныя пярсцёнкі. Ад белай і чырвонай ружы цягнулася сцябло да другіх падмосткаў, дзе Генрых VIII выходзіў з чырвона-белай ружы разам з Джэн Сеймур, маткаю новага караля. Ад гэтай пары зноў-жа цягнулася сцябло да трэціх падмосткаў, дзе стаяла статуя самога Эдуарда VI на троне, ва ўсёй яго царскай велічы. Усе падмосткі былі апавітыя гірляндамі руж, чырвоных і белых».

Гэта дзіўнае і прыгожае відовішча прывяло ў такое захапленне радасны народ, што яго крыкі зусім заглушылі слабы го-

лас дзіцяці, якому даручана было растлумачыць значэнне гэтай карціны ў хвалебных вершах. Але Том Кэнці не шкадаваў аб гэтым: вернападданы рэў народа быў для яго саладзей за ўсякія вершы, нават самыя лепшыя. Калі Том павярнуў да народа свой шчаслівы юны твар, народ заўважыў падабенства яго са статуяй, і зноў загрымела бура воплескаў.

Працэсія ўсё пасоўвалася наперад, праходзячы пад трыумфальнымі аркамі міма эфектных кампазіцый, выяўляючых розныя добрыя якасці, таланты і заслугі новага караля. «Па ўсім Чыпсайдзе з кожнага акна, з кожнага карніза звешваліся сцягі і флагі, а таксама багацейшыя каўры, дарагая тканіна і залатая парча—багацці, якія хаваліся ў куфрах; таксама былі ўпрыгожаны і іншыя вуліцы».

— І ўсе гэтыя дзівоты, усе гэтыя цудоўнасці выстаўлены дзеля мяне, дзеля мяне!—мармытаў Том Кэнці.

Шчокі мнімага караля гарэлі ад узбуджэння, вочы блішчэлі, ён адчуваў шчасце, асалоду. Раптам, акурат у той момант, калі ён падняў руку, каб кінуць народу жменю манет, ён убачыў у натоўпе бледны, здзіўлены твар, які не адводзіў ад яго пільнага позірка. У яго пацямнела ў вачах: ён пазнаў сваю маці! Ён хутка засланіў вочы рукой, павярнуўшы яе далонню ад сябе—стары мімавольны жэст, узнікшы ад даўно забытых прычын і ўвайшоўшы ў прывычку. Праз міг жанчына прабілася наперад, скрозь натоўп, скрозь варту і апынулася каля яго. Яна абхапіла яго нагу, пачала цалаваць яе; зарыдала.

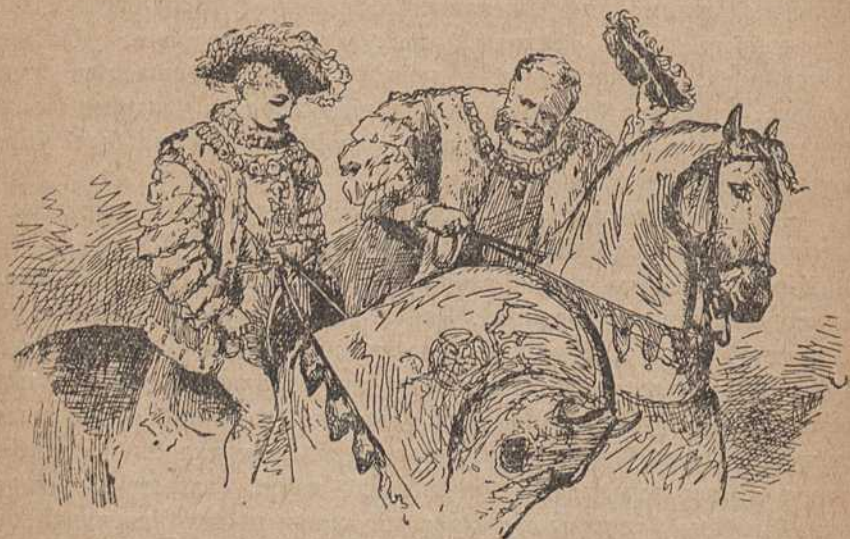
— Дзіця маё, любае дзіця!—і падняла да яго твар, асветлены радасцю і любоўю.

Адзін з ахоўнікаў з лаянкай павалок яе прэч і дужай рукой адштурхнуў назад. Словы: «Жанчына, я не ведаю цябе!» ужо гатовы былі сарвацца з вуснаў Тома; але крыўда, нанесеная яго матцы, укалола яго ў самае сэрца. І калі яна абярнулася, каб апошні раз зірнуць на яго, перш чым натоўп зусім засланіў яго ад яе вачэй, у яе быў такі смутны твар, што Тому зрабілася сорамна. І гэты сорам знішчыў яго гордасць і атруціў усю радасць крадзенай велічы. Уся пашана раптам здалася яму не маючай вартасці. Яна звалілася з яго, як сатлелае рызё.

А працэсія ўсё ішла ды ішла; упрыгожанне вуліц рабілася ўсё раскошней; прывітальныя крыкі гучэлі ўсё мацней; але для Тома Кэнці ўсяго гэтага нібы і не было. Ён нічога не бачыў і не чуў. Каралеўская ўлада страціла для яго прывабнасць; у

акружаючай пышнасьці яму здаваўся папрок. Згрызота мучыла яго сэрца. Ён казаў сабе: «Хоць-бы бог вызваліў з гэтага палону!» Ён мімаволі паўтарыў тыя самыя словы, якія так часта паўтараў у першыя дні сваёй прымусовай велічы.

Пышная працэсія ўсё выгіналася па крывых вуліцах старога горада, як бясконца змяя ў бліскучай скуры. Народ вітаў яе крыкамі; але кароль ехаў, звесіўшы галаву і нічога не бачачы

— Гасудар, цяпер не час марыць.

перад сабой, апрача абражанага твара сваёй маткі. І ў выстаўленыя рукі падданых ужо не сыпаліся бліскучыя манеты.

— Слава! слава!—але ён не слухаў гэтых крыкаў.

— Хай жыве Эдуард, кароль Англіі!

Здавалася, уся зямля ўздрыганулася ў адказ на гул; не адказаў толькі кароль. Да яго гэтыя крыкі даляталі, як далёкія раскаты грома, заглушаемыя іншымі гукамі, якія чуліся бліжэй, у яго ўласных грудзях, у яго ўласным сумленні,—голосам, паўтараўшым ганебныя словы: «Жанчына, я не ведаю цябе!»

Гэтыя словы гучэлі ў душы караля, як гучыць пахавальны звон у душы чалавека на пахаванні блізкага друга, якому ён пры жыцці вераломна здрадзіў.

На кожным завароце яго чакалі новыя знакі пашаны, новая пышнасьць, новыя цуды, грукат прывітальных стрэлаў, радасныя крыкі народа; але кароль ні словам, ні жэстам не адгукаўся на

іх, бо нічога не чуў у сваёй гаротнай душы, апрача дакорлівага голасу.

Мала-па-малу і ў гледачоў змяніліся твары і замест радасных зрабіліся заклапочанымі, і прывітальныя крыкі раздаваліся ўжо не так гучна. Лорд-пратэктар хутка заўважыў гэта і адразу зразумеў прычыну. Ён пад'ехаў да караля, зняў шапку, нізка паклаціўся і шапнуў:

— *Гэта была мая маці.*

— Гасудар, цяпер не час марыць! Народ бачыць тваю панікнуюшую галаву, твой спахмурнелы твар і прымае гэта за дрэнны знак. Паслухайся маёй рады! Хай зноў заззяе тваё каралеўскае сонца і асвеціць праменьнямі свой народ. Падымі галаву і ўсміхніся народу!

З гэтымі словамі герцаг кінуў направа і налева па прыгаршчы манет і вярнуўся на сваё месца. Мнімы кароль машынальна выканаў тое, аб чым яго прасілі. У яго ўсмішцы не было душы, але толькі нямногія стаялі да яго настолькі блізка, толькі нямногія мелі настолькі востры зрок, каб заўважыць гэта. Ён так міла і зграбна нахіляў сваю аздобленую пер'ямі галаву, з такой царскай шчодрасцю сыпаў навакол новенькія бліскучыя манеты, што трывога народа рассялася, і прывітальныя крыкі загрымелі таксама гучна, як і раней.

А ўсё-ж, незадоўга да прыбыцця, герцагу прышлося яшчэ раз пад'ехаць да караля і зрабіць яму заўвагу. Ён прашаптаў:

— Вялікі гасудар, страсані з сябе гэты пагібельны сум; вочы

ўсяго свету накіраваны на цябе!—і з прыкрасцю дадаў.—Каб яна прапала, гэта няшчасная жабрачка! Гэта яна так расстроіла вашу вялікасць!

Расфранчоны кароль накіраваў на герцага патухшы позірк і сказаў бязгучным голасам:

— Гэта была мая маці!

— Божа мой...—прастагнаў пратэктар, ад'язджаючы назад.— Дрэнны знак не прайшоў дарма: ён зноў страціў розум!

РАЗДЗЕЛ ТРЫЦЦАЦЬ ДРУГІ

ДЗЕНЬ КАРАНАЦЫІ

Вернемся на некалькі гадзін назад і зоймем месца ў Вестмінстэрскім абацтве ў чатыры гадзіны раніцы ў памятны дзень каранацыі. Мы тут не адны: хоць знадворку яшчэ ноч, але асветленыя факеламі хоры ўжо поўныя народамі; мноства людзей забралася сюды ўжо з вечара. Яны гатовы прасядзецц шэсць-сем гадзін, абы ўбачыць відовішча, якое наўрад ці можна спадзявацца ўбачыць два разы ў жыцці,—каранацыю караля. Так, Лондан і Вестмінстэр узняліся на ногі з трох гадзін ночы, калі грывнулі першыя гарматы, і ўжо вялізны натоўп не знатных, але заможных грамадзян, заплаціўшы грошы за доступ на хоры, ціснецца ля ўваходаў, прызначаных для людзей іхняга саслоўя.

Гадзіны цягнуцца досыць нудна. Усякая мітусня мала-памалу сціхла, бо хоры даўно ўжо паўнюцькія. Прысядзем і мы: у нас досыць часу, каб агледзецца і падумаць. З усіх бакоў, куды ні глянеш вокам, са змроку, пануючага ў саборы, выступаюць часткі хораў і балконаў, усеяныя гледачамі; другія-ж часткі тых-жа хораў і балконаў схаваны ад вока калонамі і ляпнымі ўпрыгожанямі. Мы ясна бачым увесь вялізны паўночны алтар сабора—пусты, пакуль прыдзе адборная публіка. Мы бачым таксама вялікі памост, засланы багатай тканінай. Пасярэдзіне яго, на ўзвышэнні, да якога вядуць чатыры ступені, стаіць трон. У сядзенне трона ўпраўлен неапрацаваны плоскі камень—Сконскі камень¹⁾, на якім каранаваліся многія пакаленні шатландскіх каралёў; звычай і час настолькі асвяцілі яго, што цяпер на

1) Спачатку гэты камень захоўваўся ў шатландскім горадзе Сконе; у 1299 г. кароль Эдуард I перавёз яго ў Лондан, а пазней яго ўстаілі ў сядзенне каранацыйнага трона ў Вестмінстэрскім абацтве.

ім карануюцца англійскія каралі. І трон і яго падножжа абцягнуты залатой парчой.

Навакол пануе цішыня, факелы свецяць цьмяна, гадзіны паўзуць ляніва. Але вось, нарэшце, світае, факелы пагашаны, мяккае святло разліваецца па вялізным будынку. Цяпер ясна можна разгледзець усе абрысы гэтага благароднага храма, але яны вырысоўваюцца мякка, як у сне, бо сонца трохі прыкрыта хмарамі.

З'яўляецца першая знатная лэдзі.

У сем гадзін сонная аднастайнасць гэтага чакання ўпершыню парушаецца: з апошнім ударам у паўночнай прыбудове з'яўляецца першая знатная лэдзі, адзетая як Саламон у яго славе; распарадчык у шаўку і аксаміце вядзе яе на прызначанае для яе месца; другі, такі самы франт, падабраўшы даўгі шлейф лэдзі, ідзе за ёю і, калі яна ўселася, укладвае шлейф у яе на каленях. Затым ён падстаўляе ёй пад ногі табурэтку і кладзе побач карону, каб лэдзі магла ўзяць яе, калі прыдзе час усім прадстаўнікам арыстакратыі ўскласці на сябе свае кароны.

Жонкі пэраў з'яўляюцца адна за адной, бліскучай чарадой, а між іх мільгаюць раскошна ўбраныя распарадчыкі, рассаджваючы і ўпарадкаваючы іх. Цяпер унутранасць храма мае досыць жвавы выгляд. Усюды жыццё, рух, яркія мільгаючыя фарбы. Праз некаторы час зноў устанаўляецца цішыня; лэдзі ўсе прышлі і ўсе паселі на свае месцы, цэлы акр чалавечых кветак, стракаты і, як Млечны шлях, зіхатлівы марозным пылам брыльянтаў. Тут перад вамі ўсе ўзросты: старыя, зморшчаныя, жоў-

тыя, сівыя, бадай стагоднія жанчыны, якія памятаюць каранаванне Рычарда III і яго трывожныя, даўно забытыя часы, і прыгожыя пажылыя дамы, і чароўныя маладзенькія жанчыны; ёсць і мілавідныя дзяўчыны з бліскучымі вачыма і свежымі шчакамі; лёгка можа стацца, што яны нават не здолеюць надзець сваіх усыпаных брыльянтамі каронак, калі прыдзе вялікая мінута: для іх гэта справа новая, і справіцца з хваляваннем ім будзе нялёгка. Але не,—мы жартуем,—гэтага не можа здарыцца, бо ва ўсіх гэтых дам прычоска зроблена такім чынам, каб можна было па першаму сігналу хутка і беспамылкова пасадзіць каронкі на належнае месца.

Мы ўжо казалі, што прыгожа ўбраныя лэдзі ўсыпаны брыльянтамі, мы ўжо ведаем, што гэта відовішча надзвычай прыгожае, аднак сапраўдныя цуды яшчэ наперадзе. Каля дзевяці гадзін неба раптам праясняецца, і струмені сонечнага святла заліваюць унутранасць сабора і лавы з багата прыбранымі дамамі; кожны рад гарыць асляпляючымі рознакаляровымі агнямі, і раптоўная яркасць гэтага відовішча працінае нас, як электрычны ток! Але вось у паласу святла ўступае надзвычайнае пасольства з нейкай далняй усходняй зямлі, ідуць услед за іншымі чужаземнымі пасламі,—і ў вас захапляе дух, такі бляск яно разлівае вакол сябе: усё яно ад галавы да ног усыпана каштоўнымі каменнямі і пры кожным руху сыпле навакол зіхатлівыя снапы алмазных іскраў.

Прайшло гадзіны са дзве, дзве з палавінай; глухі артылерыйскі залп абвясціў аб прыбыцці караля і працэсіі; змораныя чаканнем людзі ўзрадаваліся. Усе ведалі, што прыдзеца яшчэ пачакаць, бо каралю трэба яшчэ адзецца і падрыхтавацца да ўрачыстай цэрамоніі; але цяпер чаканне можна будзе прыемна запоўніць разгледжваннем пэраў каралеўства, якія з'яўляліся ва ўсім сваім пышным убранні. Кожнага пэра распарадчыкі з пашанай адводзілі на месца і клалі каля яго карону; гледачы на хорах з вялікай цікавасцю наглядалі ўсё гэта: большасць з іх упершыню бачылі графоў, герцагаў і баронаў, імёны якіх гісторыя ўслаўляе ўжо на працягу пяцісот гадоў. Калі, нарэшце, усе пэры паселі, з хораў адкрылася такое дзівоснае відовішча, што сапраўды варта было зірнуць на яго, каб потым памятаць усё жыццё.

Цяпер на падмосткі ўзыходзілі адзін за адным епіскапы ў парадным адзенні, у мітрах, і займалі адведзеныя ім месцы; за

імі ішоў лорд-пратэктар і іншыя важныя саноўнікі, а за саноўнікамі—гвардзейцы, закованыя ў сталь ад ног да галавы.

Надышла мінута напружанага чакання; нарэшце па сігналу грывнула ўрачыстая музыка, і Том Кэнці, у даўгой мантыі з залатой парчы, з'явіўся ў дзвярах і падняўся на падмошкі. Увесь натоўп, як адзін чалавек, устаў, і пачалася цэрамонія каранавання.

Усё абацтва напоўнілася гукамі ўрачыстага гімна, і пад гукі гэтага гімна Тома Кэнці падвялі да трона. Адзін за адным адбываліся здаўна ўстаноўленыя абрады, велічавыя і ўрачыстыя, і глядачы прагна сачылі за імі; але чым хутчэй набліжаўся канец цэрамоніі, тым блядней рабіўся Том Кэнці, тым больш мучылася ад каюння яго душа.

Нарэшце надышоў апошні абрад. Архіепіскап кентэрберыйскі ўзяў з падушкі карону Англіі і падняў яе над галавой дрыжачага ўсім цела мнімага караля. У той-жа міг нібы вясёлка азарыла ўнутранасць сабора, бо ўсе дваране, як адзін чалавек, узялі свае каронкі; усклалі сабе на галовы і замерлі.

Абацтва напоўнілася няясным гулам. У гэту ўрачыстую мінуту раптам узнікла новая дзеючая асоба, якую раней ніхто не заўважыў. То быў хлопчык, з непакрытай галавой, у рваных чаравіках, у грубым плябейскім адзенні. З урачыстасцю, якая зусім не падыходзіла да яго бруднай вопраткі і нікчэмнага выгляду, ён падняў руку і крыкнуў:

— Забараняю вам ускладаць карону Англіі на гэту злачынную галаву! Я—кароль!

У адзін міг хлопчыка схапіла мноства абураных рук. Але Том Кэнці ў сваім царскім убранні скокнуў наперад і звонкім голасам крыкнуў:

— Адпусціце яго і не рушце! Ён, сапраўды, кароль!

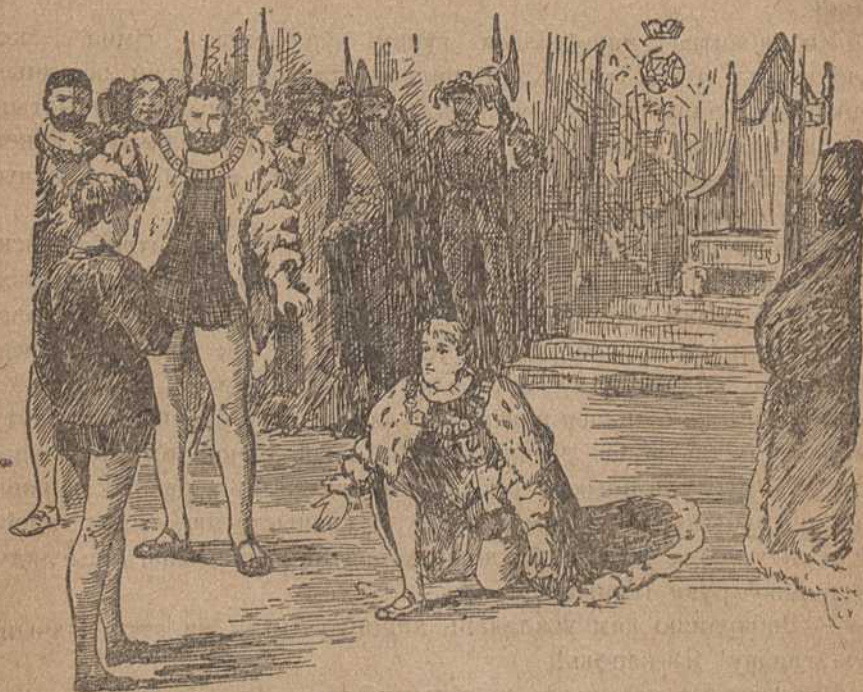
Паніка ахапіла ўсіх прысутных; усе прыпадымаліся на сваіх месцах, пераглядаючыся, і разглядалі галоўных дзеючых асоб гэтай здзіўнай сцэны, нібы не разумеючы, ці ўяве яны гэта бачаць ці ў сне. Лорд-пратэктар быў здзіўлены не менш за іншых, але хутка схаміянуўся і ўсклікнуў уладарным голасам:

— Не звяртайце ўвагі на словы яго вялікасці: да яго зноў вярнулася хвароба. Вазьміце браздзюгу!

Яго паслухаліся-б, каб мнімы кароль не тупнуў нагой і не крыкнуў:

— Пад страхам смерці забараняю вам чапаць яго, ён—кароль!

Руки адсунуліся. Увесь сход замер: ніхто не рухаўся, ніхто не гаварыў; праўду кажучы, ніхто і не ведаў, што рабіць і што гаварыць, такім дзіўным і нечаканым было ўсё тое, што здарылася. Пакуль усе стараліся авалодаць сабою і апамятавацца, віноўнік перапалоху падыходзіў усё бліжэй і бліжэй, з гордай

Том упаў перад ім на калені...

асанкай і ўзнятай галавой; ён ні разу не спыніўся; і, пакуль усе вагаліся, не ведаючы, што рабіць, ён узышоў на падмосткі. Мнімы кароль з радасным тварам кінуўся яму насустрэч, упаў перад ім на калені і ўсклікнуў:

— О, гасудар! Дазволь беднаму Тому Кэнці першаму прысягнуць на вернасць табе і сказаць: ускладзі на сябе сваю карону і ўступі ў свае правы!

Суровы позірк лорда-пратэктара спыніўся на твары прышэльца; але зараз-жа твар яго змякчыўся, і суровасць змянілася выразам бязмернага здзіўлення. Тое-ж здзіўленне з'явілася і на тварах іншых саноўнікаў. Яны пераглянуліся і мімаволі ўсе

разам адступілі. У кожнага мільганула адна і тая-ж думка: «Якое дзіўнае падабенства!»

Лорд-пратэктар падумаў мінуту, потым прамовіў сур'ёзна і пачціва:

— З вашага дазволу, сэр, я хацеў-бы задаць вам некалькі пытанняў...

— Я адкажу на іх, мілорд!

Герцаг пачаў распытваць яго пра нябожчыка караля, пра двор, аб прынцы, аб прынцэсах. Хлопчык адказваў на ўсё беспамылкова і не задумваючыся. Ён апісаў парадныя пакоі ў палацы, апартаменты памершага караля і пакоі прынца Уэльскага.

Гэта было дзіўна, незвычайна і зусім незразумела; справа прымала добры для Тома Кэнці абарот, і ён спадзяваўся, што цячэнне ўжо нясе сапраўднага караля к трону, але лорд-пратэктар паківаў галавою і сказаў:

— Сапраўды гэта надзвычай дзіўна, але-ж яно не больш за тое, што можа зрабіць і гасудар наш кароль.

Заўвага лорда-пратэктара засмуціла Тома Кэнці—яго ўсё яшчэ называлі каралём, і ён адчуў, што траціць надзею.

— Гэта яшчэ не доказ,—дадаў лорд-пратэктар.

Хвалі пакінулі Тома Кэнці на троне, а сапраўднага караля адносілі ў адкрытае мора. Лорд-пратэктар апусціў галаву, ён падумаў: «І для дзяржавы і для ўсіх нас небяспечна доўга вадацца з гэтай фатальнай загадкай: гэта можа выклікаць разлад у народзе і падарваць асновы каралеўскай улады». Ён павярнуўся і сказаў:

— Сэр Томас, арыштуйце гэтага... не, пачакайце!

Твар яго праясніўся, і ён ашаламіў абадранага кандыдата на прастол пытаннем:

— Дзе дзяржаўная пячатка? Адкажы на гэтае пытанне, і загадка будзе развязана, бо на гэтае пытанне можа адказаць толькі прынец Уэльскі! Ад такога глупства залежыць цяпер лёс трона і дынастыі!

Гэта была шчаслівая думка, удалая думка. Так падумалі ўсе важныя саноўнікі, і ў іх заблішчэўшых вачах выразілася маўклівае ўхваленне. Так, толькі сапраўдны прынец мог загадаць да гэтага часу не разгаданую тайну знікнення дзяржаўнай пячаткі. Маленькі самазванец добра вывучыў свой урок, але тут ён спатыкнуецца, бо нават той, хто навучыў яго ўсяму,

не можа адказаць на гэта пытанне. Добра! Вельмі добра! Цяпер мы хутка выйдзем з гэтага дзіўнага і небяспечнага становішча. Кожны ківаў галавой і ўсміхаўся ад задавальнення, спадзеючыся, што дзёрзкі хлапчук зняме ад сораму і сваёй віны.

— *Принясі яе сюды!*

І як жа-ж усе былі здзіўлены, калі нічога падобнага не зда-рылася, калі хлопчык зараз-жа спакойна і цвёрда сказаў:

— У гэтай загадцы няма нічога цяжкага.

І, нават не спытаўшы дазволу, ён павярнуўся і даў загад з выглядам чалавека, які прывык загадваць:

— Мілорд Сент-Джон, ідзі ў мой кабінет у палацы,—ніхто не ведае яго лепш за цябе,—і там ля самай падлогі, у левым куце, самым далёкім ад дзвярэй, што выходзяць у пярэднюю, ты знойдзеш медны цвік; пацісні плешку цвіка,—і перад табой адчыніцца маленькі патаемнік, аб існаванні якога нават ты не ведаеш і ніводная жывая душа не ведае, апрача мяне ды таго

майстра, які рабіў яго для мяне. Першае, што табе трапіцца на вочы, будзе вялікая дзяржаўная пячатка,—прывясі яе сюды!

Усе здзівіліся з гэтай прамовы і яшчэ больш здзівіліся з таго, што маленькі жабрак, не задумаўшыся, выбраў з усіх лордаў Сент-Джона і назваў яго па імені так проста і спакойна, як быццам ведаў яго ўсё сваё жыццё. Вяльможа ледзь было не кінуўся выконваць загад. Ён нават шагнуў наперад, але зараз-жа схмянуўся, і лёгкая чырвань з'явілася на яго твары. Том Кэнці павярнуўся да яго і рэзка сказаў:

— Чаго-ж ты марудзіш? Хіба ты не чуў каралеўскага загаду? Ідзі!

Лорд Сент-Джон зрабіў глыбокі паклон; многія заўважылі, што гэты паклон быў надзвычай асцярожны; каб як-небудзь не скампраметаваць сябе, лорд Сент-Джон не пакланіўся ніводнаму з каралёў паасобку, але абодвум разам, або, вярней, нейтральнаму месцу паміж іх двух. І вышаў.

У пышнай групе саноўнікаў, стаяўшых на падмостках, пачаўся рух, спачатку ледзь значны, але безупынны, як у калейдаскопе, калі дробныя часткі стракатай фігуры адпадаюць ад аднаго цэнтра і пераходзяць да другога, складаючы новую фігуру. Так і тут, паступова, ледзь прыкметна, бліскучы натоўп саноўнікаў, акружаўшых Тома Кэнці, перасунуўся да прышэльца. Том Кэнці астаўся амаль адзін. Пачалося напружанае чаканне, у часе якога нямногія мяккасардэчныя людзі, якія аставаліся каля Тома Кэнці, набраліся храбрасці, адзін за адным шмыгнулі ўбок і далучыліся да большасці. І цяпер Том Кэнці, у царскай адзежы і ў каштоўных камнях, стаяў зусім адзінока, акружаны пустатаю.

Лорд Сент-Джон вярнуўся. Як толькі яго заўважылі каля ўвахода, усе гутаркі змоўклі, і ў саборы настала глыбокая цішыня; толькі яго крокі глуха адбіваліся пад высокімі зводамі. Усе, стоіўшы дыханне, з напружанай цікавасцю сачылі за ім; усе вочы былі накіраваны на яго. Ён узышоў на падмосткі, пастаяў крыху, потым нізка пакланіўся Тому Кэнці і сказаў:

— Гасудар, пячаткі там няма!

Каб на вуліцы раптам з'явіўся хворы на чуму, народ шарахнуўся-б прэч ад яго не з такой імкліваасцю, з якой шарахнулася гэта зборшыча пабляднеўшых, перапалоханых царадворцаў ад нікчэмнага маленькага прэтэндэнта на англійскі прастол. Міг—і

ён настаўся зусім адзін пад гнеўнымі і пагардлівымі поглядамі прыдворных. Лорд-пратэктар з запалам крыкнуў:

— Выкіньце гэтага жабрака на вуліцу і праганіце пад бізунамі праз увесь горад! Гэты нахабнік не заслугоўвае нічога лепшага.

Гвардзейцы кінуліся к хлопчыку, але Том Кэнці ўладарна адстараніў іх рукой.

— Гасудар, пячаткі там няма.

— Назад! Хто дакранецца да яго, адкажа галавой!

Лорд-пратэктар не ведаў, што і думаць. Ён спытаў Сент-Джона:

— Ці добра вы шукалі? Але-ж аб гэтым няма патрэбы і пытацца. Надзвычай дзіўна! Калі дробныя рэчы знікаюць без сляда, гэтаму не здзіўляешся. Але якім чынам такая буйная рэч, як англійская дзяржаўная пячатка, магла знікнуць без сляда і так, што ніхто не можа знайсці яе? Такі цяжкі залаты круг...

У Тома Кэнці заблішчэлі вочы, ён падскочыў да лорда Сент-Джона і крыкнуў:

— Стойце! Якая яна была? круглая? тоўстая? На ёй былі выразаны літары і дэвізы? Так? О, цяпер я ведаю, што такое гэта вялікая пячатка, якую вы ўсе так доўга шукалі! Каб вы мне апісалі яе раней, вы-б атрымалі яе тры тыдні назад. Я вельмі добра ведаю, дзе яна ляжыць, але не я першы палажыў яе туды.

— А хто-ж, гасудар?—спытаў лорд-пратэктар.

— Той, хто стаіць перад вамі,—законны кароль Англіі! І ён сам скажа вам, дзе яна ляжыць,—тады вы паверыце, што ён ведаў гэта з самага пачатку. Падумай, гасудар! пастарайся прыпомніць! Гэта было апошняе, самае апошняе, што ты зрабіў у той дзень, перш чым выбег з палаца, пераапануты ў мае лахманы, каб пакараць пакрыўдзіўшага мяне салдата.

Настала мёртвая цішыня—ні гуку, ні шэпту! Усе вочы былі накіраваны на таго, ад каго чакалі адказу; а ён стаяў, нахіліўшы галаву і зморшчыўшы лоб, і капаўся ў сваёй памяці, стараючыся сярод мноства не маючых вартасці ўспамінаў злавіць адну адзіную ўцякаючую дробязь, ведаючы, што, калі ён спаймае гэту дробязь,—ён будзе на троне, калі-ж не,—назаўсёды астанецца жабраком-выгнаннікам. Ішлі мінуты за мінутамі, хлопчык напружваў сваю памяць і маўчаў. Нарэшце, стрымаўшы ўздых, ён ціха паківаў галавой і прамовіў дрыжачымі губамі, з распачну ў голасе:

— Я прыпамінаю ўвесь той дзень, але што я зрабіў з пячаткай,—прыпомніць не магу.

Ён памаўчаў, потым падняў вочы і прамовіў скромна, але з гонарам:

— Мілорды і джэнтльмены, калі вы пазбавіце вашага законнага гасудара яго трона толькі з-за таго, што ў яго няма гэтага доказу, я не астануся тут, бо я бяссільны... Але...

— О, гасудар, якая недарэчнасць!—з жахам усклікнуў Том Кэнці.—Пачакай! Падумай! Не здавайся так хутка! Справа яшчэ не страчана! Слухай, што я табе скажу, сачы за кожным маім словам! Я аднаўлю ў тваёй памяці гэты дзень ва ўсіх падрабязнасцях, з усімі дробязямі. Мы гутарылі. Я расказваў табе аб сваіх сёстрах Нэн і Бэт,—ну вось, ты гэта помніш? І пра бабу, і пра тое, як мы, хлапчукі, гуляем на Дварэ аб'едкаў,—ты і гэта помніш? Вельмі добра! Сачы толькі за мной,—ты ўсё прыпомніш. Ты даў мне есці і піць і з царскай ласкавасцю адаслаў прыдворных, каб мне не было сорамна перад імі за сваю невыхаванасць... Ага, ты і гэта помніш!

Том пералічваў усе падрабязнасці адну за адной, і прынківаў галавою ў знак таго, што ён прыпамінае; а саноўнікі слухалі і дзівіліся: усё гэта было так падобна на праўду, а між тым адкуль магла ўзнікнуць гэта немагчымая дружба паміж прынцам і жабраком? Ніколі яшчэ ніякі натоўп не быў ахоплены

такой цікавасцю і не адчуваў сябе гэтак ашаломленым, збянтэжаным.

— Дзеля жарту, гасудар, мы памянліся адзеннем. Потым мы сталі перад люстрам і аказалася, што мы абодва так падобны адзін на аднаго, нібы і не пераапраналіся зусім,—ты помніш і гэта, так? Потым ты заўважыў, што салдат моцна пабіў мне руку,—глядзі, і да гэтага часу не магу нават трымаць ёю пяро, так здзержыянелі мае пальцы. Ubачыўшы гэта, твая высокасць ускочыў, пакляўшыся, што ты адпомсціш салдату, і пабег да дзвярэй. Табе трэба было прайсці каля стала. Гэта штука, якую вы называеце пячаткай, ляжала на стале,—ты схапіў яе, азіраючыся навакол, быццам шукаючы, куды яе палажыць, потым убачыў...

— Стой! Досыць! Дзякуй богу, я ўспомніў!—усклікнуў усхваляваным голасам абадраны прэтэндэнт на прастол.—Ідзі, мой добры Сент-Джон: у рукавіцы міланскага панцыра, што вісіць на сцяне, ты знойдзеш дзяржаўную пячатку!

— Верна, гасудар, верна!—усклікнуў Том Кэнці.—Цяпер англійская дзяржава твая, і таму, хто ўздумаў-бы супярэчыць, лепш-бы нарадзіцца нямым! Спяшайся мілорд Сент-Джон! Няхай твае ногі ператворацца ў крылі!

Усе прысутныя былі цяпер на нагах. Яны нібы ашалелі ад непакою, трывогі і пякучай цікавасці. Увесь сабор гудзеў як пчаліны вулей. Усе адразу загаварылі ўзбуджана і палка, унізе і на падмостках—ускіды. Ніхто нічога не чуў і не цікавіўся нічым, апроча таго, што крычаў яму ў вуха сусед або што ён сам крычаў у вуха суседу. Час праляцеў вельмі хутка.

Нарэшце па сабору пранёсся шэпт, і на падмостках з'явіўся Сент-Джон. У паднятай над галавой руцэ ён трымаў дзяржаўную пячатку. Адразу-ж грывнуў крык:

— Хай жыве сапраўдны кароль!

Мінут пяць у саборы стогн стаяў ад крыкаў і грому музыкі; насавыя хустачкі воблакам луналі ў паветры; а той, каго тычыліся ўсе гэтыя прывітанні, маленькі абадранец—ад гэтага часу першы чалавек у Англіі—стаяў на вачах ва ўсіх, пасярэдзіне падмосткаў, шчаслівы і горды; шчокі яго палалі чырванню, і васалы яго схілялі перад ім калені.

Затым усе ўсталі, і Том Кэнці ўсклікнуў:

— Цяпер, о гасудар, вазьмі назад тваё царскае адзенне і аддай беднаму Тому, слуге твайму, ягонае рыззё!

Лорд-пратэктар даў загад:

— Раздзеньце гэтага маленькага нягодніка і кінце яго ў Тауэр!

Але кароль, сапраўдны, новы кароль, заявіў:

— Не дазволю! Толькі дзякуючы яму я атрымаў назад сваю карону,—не дазволю чапаць і крыўдзіць яго! А ты, даражэнькі дзядзя, ты, мілорд-пратэктар, няўжо ты не адчуваеш ніякай удзячнасці да гэтага беднага хлопчыка? Ён-жа, як я чуў, зрабіў цябе герцагам,—пратэктар пачырванеў,—але ён, аказваецца,

... лушчыў ёю арэхі...

не быў сапраўдным каралём—значыць, чаго варты твой гучны тытул? Заўтра ты праз яго будзеш хадайнічаць перада мной аб зацверджанні цябе ў гэтым сане, іначый табе прыдзецца развітацца з тваім герцагствам, і ты зноў астанешся простым графам.

Пасля такой адповедзі яго светласць герцаг Самерсецкі палічыў за лепшае часова адыйсці ўбок. Кароль павярнуўся да Тома і ласкава сказаў:

— Мой бедны хлопчык, як ты мог успомніць, куды я схаваў пячатку, калі я і сам не мог успомніць?

— Ах, гасудар, гэта было няцяжка, бо я не раз ужываў яе.

— Ужываў... і не мог сказаць, дзе яна знаходзіцца?

— Ды я-ж не ведаў, што яны яе шукаюць. Яны мне не казалі, якая яна, ваша вялікасць!

— Што-ж ты з ёю рабіў?

Шчокі Тома густа пачырванелі; ён апусціў вочы і маўчаў.

— Кажы, добры хлопчык, не бойся!—супакоіў яго кароль.— Што-ж ты рабіў з вялікай дзяржаўнай пячаткай Англіі?

Том зноў запнуўся і нарэшце сарамліва вымавіў:

— Я лупчыў ёю арэхі!

Беднае дзіця! Гэтыя словы былі сустрэты такім рогатам, што ён ледзь утрымаўся на нагах. Але затое, калі хто-небудзь яшчэ сумняваўся ў тым, што Том Кэнці не быў каралём Англіі, гэты адказ развеяў усе сумненні.

Тым часам з Тома знялі раскошную мантыю і накінулі яе на плечы караля. Мантыя прыкрыла яго жабрацкія лахманы. Пасля таго перапыненая каранацыя аднавілася. Сапраўдны кароль быў памазан мірам¹⁾, на галаву яго ўзлажылі карону, а гарматныя стрэлы абвясцілі гэту радасць гораду, і ўвесь Лондан гудзеў ад захаплення.

РАЗДЗЕЛ ТРЫЦАЦЬ ТРЭЦІ

ЭДУАРД—КАРОЛЬ

І да таго яшчэ, як Майлс Гендон трапіў у буяны натоўп, што запоўніў увесь Лонданскі мо́ст, яго выгляд быў вельмі жывапісны, а калі ён вырваўся адтуль, то зрабіўся яшчэ больш жывапісным. У яго і раней было мала грошай, а цяпер і зусім не асталася. Злодзеі ачысцілі яго кішэні да апошняга фартынга.

Але не бяда, абы знайсці хлопчыка. Як сапраўдны воін, ён нічога не рабіў наўздагад, а перш за ўсё складаў план ваенных дзеянняў.

Што мог прадпрыняць хлопчык? Куды ён мог накіравацца? Відаць, думаў Майлс, для яго было найбольш натуральным наведаць першым чынам тое месца, дзе ён жыў раней; так робяць усе бяздомныя, пакінутыя людзі, усёроўна—вар'яты яны ці ў здравым розуме. Дзе-ж ён мог раней жыць? Яго лахманы і яго блізкасць да грубага брадзятгі, які, відаць, добра ведаў яго і нават называў яго сынам, паказвалі на тое, што ён жыў у адным з бяднейшых лонданскіх кварталаў. Ці доўга прыдзецца яго шукаць? Не, Майлс знойдзе яго лёгка і хутка. Ён будзе сачыць не за хлопчыкам, а за кожным вулічным зборышчам, вялікім ці маленькім, і ў цэнтры якога-небудзь зграмаджэння людзей, рана ці позна, знойдзе свайго маленькага прыяцеля; цёмныя людзі напэўна будуць здэквацца з яго, бо ён, як звычайна, пачне абвясчаць сябе каралём. І тады Майлс Гендон

¹⁾ Міро—каштоўнае масла, якое ўжываецца пры „памазанні“ каралёў і цароў у часе іх „ушэсця на прастол“.

скалечыць каго-небудзь з гэтых грубых людзей і павядзе свайго выхаванца далей, уцешыць, супакоіць яго ласкавым словам і ніколі больш не разлучыцца з ім.

Такім чынам, Майлс адправіўся на пошукі. Гадзіну за гадзінай ён бадзяўся па гразкіх вуліцах і закавулках, вышукваючы зборышча людзей; ён знаходзіў іх на кожным кроку, але хлопчыка нідзе не было. Гэта вельмі засмуціла яго, але ён не траціў надзеі. У сваім плане ён не знаходзіў ніякіх недахопаў; проста ваенныя дзеянні зацягнуліся на больш даўгі час, як ён разлічваў.

Да світання ён абышоў не адну мілю, сустрэў шмат усякіх людзей, але нарэшце адчуў толькі змору, голад, і яму вельмі захацелася спаць. Ён ахвотна паснедаў-бы, але на гэта мала было надзеі. Прасіць міласціну яму не прыходзіла ў галаву; залажыць шпагу—гэта ўсёроўна, што разлучыцца з чэсцю. Можна было-б прадаць што-небудзь з адзежы, але дзе знойдзеш пакупца на такую рвань?

У поўдзень ён усё яшчэ бадзяўся па вуліцах—з натоўпам, які следаваў за каралеўскай працэсіяй; ён лічыў, што маленькага вар'ята абавязкова пацягне зірнуць на такое відовішча. Ён прайшоў услед за працэсіяй увесь звідзісты шлях ад Лондана да Вестмінстэра і да абацтва. Ён бясконца доўга сланяўся ў натоўпе, сярод паасобных груп, і нарэшце, нічога не дабіўшыся, заклапочаны адышоў прэч, абмяркоўваючы новы, лепшы план ваенных дзеянняў. Ён паглыбіўся ў свае мыслі і не адразу заўважыў, што горад астаўся далёка ззаду, і дзень падыходзіў к вечару. Вышаўшы нарэшце з задумлівасці, ён убачыў, што знаходзіцца за горадам, недалёка ад ракі. Гэта была жывапісная сельская мясцовасць, дзе знаходзіцца багатая сялібы. Тут не любяць такіх абадранцаў, як ён.

Надвор'е было цёплае; ён расцягнуўся на зямлі каля плоту, каб адпачыць і падумаць. Хутка яго ахапіла дрымота; да яго дайшлі глухія далёкія гукі гарматных стрэлаў, ён сказаў сабе: «Караная скончылася», і тут-жа заснуў. Перад тым ён не адпачываў больш за трыццаць гадзін. Прачнуўся ён толькі на другую раніцу, сярод белага дня.

Ён падняўся змораны, знясілены, ледзь не паміраючы ад голаду, памыўся ў рацэ і павалокся ў Вестмінстэр, лячы сябе за тое, што патраціў столькі часу дарма. Голад падказаў яму новы план: ён перш за ўсё паспрабуе дабрацца да старога сэрэ

Гэмфры Марло і пазычыць у яго некалькі шылінгаў, а потым... Але пакуль і гэтага досыць, потым будзе час удасканаліць і распрацаваць новы план; спачатку трэба выканаць яго першую частку.

Гадзіне а адзінацатай ён апынуўся ля палаца і, хоць народа навакол было многа, ён не астаўся незаўважаным, дзякуючы свайму касцюму. Ён уважліва ўглядаўся ў твар кожнага сустрэтага, вышукваючы спагадлівага чалавека, які згадзіўся-б далажыць аб ім старому сэру Гэмфры; аб тым, каб паспрабаваць самому пранікнуць у палац у такім выглядзе, вядома, не магло быць і гутаркі. Раптам каля яго прайшоў «хлопчык для пабаяў»; убачыўшы Майлса, ён вярнуўся і яшчэ раз прайшоў міма, пільна прыглядаючыся.

«Калі гэта не той самы брадзяга, аб якім так непакоіцца яго вялікасць, то я бязмозглы асёл... Хоць я, здаецца, і заўсёды быў аслом. Усе адзнакі ў наяўнасці. Не можа быць, каб прамудры гасподзь стварыў два такія страшыдлы адразу. Гэта было-б небяспечнай перавытворчасцю цудаў, бо цана на іх вельмі знізілася-б. Як-бы мне распачаць з ім гутарку!..»

Але тут сам Майлс Гендон дапамог яму. Ён адчуў, што на яго пільна глядзяць, і абярнуўся назад. Заўважыўшы цікаўнасць у вачах хлопчыка, Майлс Гендон падышоў да яго і сказаў:

— Вы толькі што вышлі з палаца; вы з прыдворных?

— Так, ваша міласць!

— Вы ведаеце сэра Гэмфры Марло?

Хлопчык уздрыгануўся ад нечаканасці і падумаў: «Божа! ён пытаецца аб маім нябожчыку бацьку!»

Голасна ён адказаў:

— Добра ведаю, ваша міласць.

— Ён там?

— Так,—сказаў хлопчык і сам сабе дадаў: «у магіле».

— Ці не будзеце вы так ласкавы паведаміць яму маё прозвішча і перадаць, што я жадаю сказаць яму два словы па сакрэту.

— Я ахвотна выканаю ваша даручэнне, ласкавы сэр!

— У такім разе скажыце, што яго чакае Майлс Гендон, сын сэра Рычарда. Я буду вам вельмі ўдзячны, мой добры хлопчык!

Хлопчык быў, відаць, расчараваны! «Кароль нешта не так

назваў яго,—сказаў ён сабе,—ну, ды ўсёроўна. Гэта, мабыць, яго брат, і я ўпэўнены, што ён можа даць звесткі яго вялікасці аб тым дзіваку». Ён папрасіў Майлса пачакаць крыху, пакуль ён прынясе адказ. Ён пайшоў, а Гендон астаўся чакаць яго ў вызначаным месцы, на каменнай лавачцы, унутры нішы ў сцяне

Быў арыштаваны як падзроная асоба.

палаца, дзе ў дрэннае надвор'е хаваліся звычайна вартавыя. Не паспеў ён усесціся, як міма прайшоў атрад алебардшчыкаў пад камандай афіцэра. Афіцэр убачыў чужога чалавека, спыніў сваіх людзей і загадаў Гендону выйсці з нішы. Той вышаў і зараз-жа быў арыштаваны, як падазроная асоба, якая туляецца надта блізка ля палаца. Справа пачынала прымаць нядобры абарот. Бедны Майлс хацеў быў растлумачыць, у чым справа, але афіцэр груба загадаў яму маўчаць і сказаў сваім людзям, каб яны абязброілі і абшукалі яго.

— Можа вам бог дапаможа знайсці што-небудзь,—сказаў

бедны Майлс.—Я многа шукаў і нічога не знайшоў, хоць мне так трэба было знайсці.

І сапраўды, у яго нічога не знайшлі, апрача запячатанага пільма. Афіцэр разарваў канвэрт, і Майлс усміхнуўся, пазнаўшы «каракулі» свайго беднага маленькага друга. Гэта было пасьланне, напісанае каралём у той памятны дзень у Гендонскім замку. У афіцэра аж твар пажоўк, калі ён прачытаў англійскую частку пільма, а Майлс, выслухаўшы яе, пабляднеў.

— Яшчэ адзін прэтэндэнт на прастол!—усклікнуў афіцэр.— Яны сёння размнажаюцца, як трусы. Вазьміце гэтага нягодніка і трымайце яго моцна, пакуль я занясу гэта каштоўнае пасьланне да караля.

«Ну, цяпер усе мае злашчасці скончыліся,—мармытаў Майлс,—бо я напэўна хутка буду боўтацца на вяроўцы. Гэта запіска для мяне не пройдзе дарма. А што станецца з маім бедным хлопчыкам—гэта аднаму богу вядома!»

Праз некаторы час Майлс убачыў, што афіцэр шпарка вяртаецца назад, і сабраў усю сваю мужнасць, каб сустрэць немінучую смерць, як належыць мужчыне. Афіцэр зараз-жа загадаў салдатам вызваліць палонніка і аддаў яму яго шпагу; затым пачціва пакланіўся і сказаў:

— Прашу вас, сэр, следуйце за мной!

Гендон пайшоў за ім, гаворачы сам сабе:

«Каб я не ведаў, што іду на верную смерць і што з гэтай прычыны мне трэба менш грашыць, я-б, здаецца, прыдушыў гэтага нягодніка за яго здзекліваю ласкавасць».

Яны прайшлі праз двор, вельмі людны, да галоўнага пад'езда палаца, дзе афіцэр з такім-жа пачцівым паклонам здаў Гендона з рук на рукі расфранчонаму прыдворнаму, які ў сваю чаргу нізенька яму пакланіўся і павёў праз вялікую залу, між двума радамі пышна ўбраных лакеяў. Лакеі пачціва кланяліся Гендону, а за спіной у яго цішком аж клаліся ад смеху, бачачы такое велічнае «пудзіла». Прыдворны павёў Гендона па шырокай лесніцы, якая так і кішэла царадворцамі, і нарэшце прывёў у абшырны пакой, дзе былі сабраны ўсе англійскія магнаты; ён правёў Майлса наперад, яшчэ раз пакланіўся, напамніў яму, што трэба зняць капялюш, і пакінуў яго пасярэдзіне пакоя. Вочы ўсіх прысутных накіраваліся на яго. Некаторыя сярдзіта нахмурыліся. Некаторыя насмешліва ўсміхнуліся.

Майлс Гендон быў ашаломлены. Перад ім, усяго за якіх-

небудзь пяць крокаў, пад пышным балдахінам, сядзеў малады кароль; трохі адварнуўшыся і нахіліўшы галаву, ён гутарыў з нейкай райскай птушкай у выглядзе чалавека,—напэўна з якім-небудзь герцагам. Гендон глядзеў і думаў, што і без таго горка памерці ў росквіце сіл, а тут яшчэ гэтак цябе зневажаюць. Яму хацелася, каб кароль хутчэй выказаў свой прыгавор. У гэты момант кароль падняў галаву, і Гендон убачыў яго твар. Ubачыў—і ў яго дух заняло! Як зачараваны, глядзеў ён, не спускаючы вачэй з гэтага прыгожага маладога твара; ён казаў сабе:

«Божа, гэта-ж на троне—уладар царства мараў і зданяў!»

Ён глядзеў на караля з незвычайным здзіўленнем і мармытаў няскладныя словы. Потым азірнуўся навакол, уважліва аглядаючы пышную публіку і раскошную залу.

«Але-ж гэта праўда! Гэта не сон, а сапраўднасць!» сказаў ён сабе.

Потым зноў глянуў на караля і падумаў:

«Сон гэта ці не?.. Няўжо ён сапраўды валадар Англіі, а не бяздомны звар'яцелы брадзяга, за якога я прымаў яго? Хто разгадае мне гэту загадку?»

Раптам яму ў галаву прышла надзвычай удалая думка. Ён падышоў да сцяны, узяў крэсла, паставіў яго пасярэдзіне і сеў!

Натоўп прыдворных загудзеў ад гневу; чыясьці грубая рука апусцілася яму на плячо, нечы голас усклікнуў:

— Грубіян, невук, як ты смееш сядзець у прысутнасці караля!

Шум прыцягнуў увагу яго вялікасці, ён працягнуў руку і крыкнуў:

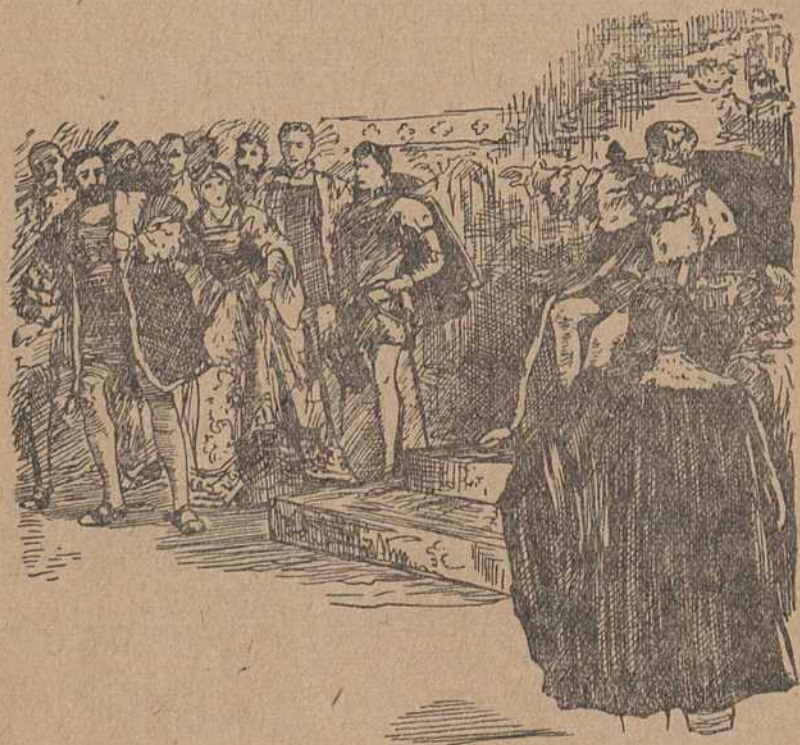
— Пакіньце яго, не чапайце: гэта яго права!

Здзіўленыя прыдворныя адскочылі. А кароль прадаўжаў:

— Няхай будзе вам вядома, лэдзі, лорды і джэнтльмены, што гэта мой верны і любімы слуга, Майлс Гендон, які сваім добрым мечам выратаваў свайго гасудара ад ран, а можа і ад смерці, і за гэта воляю караля пасвечаны ў рыцары. Ведайце таксама, што ён зрабіў яму яшчэ больш важную паслугу: ён выратаваў свайго гасудара ад бізуноў і ганьбы, прыняўшы іх на сябе, і за гэта прызначаны перам Англіі і графам Кенцкім, і ва ўзнагароду яму будуць дадзены багатыя маенткі і грошы, адпавядаючыя яго высокаму стану. Больш таго, прывілея, якую ён толькі што скарыстаў, падаравана яму каралём і астанеца

за ім і яго патомкамі, і ўсе старэйшыя ў родзе яго будуць з века ў век мець права сядзець у прысутнасці англійскіх каралёў, пакуль будзе існаваць прастол. Не чапайце яго!

У зале знаходзіліся дзве асобы, якія спазніліся на каранацыю і прыбылі з вёскі ў палац толькі сёння. Усяго толькі пяць мі-

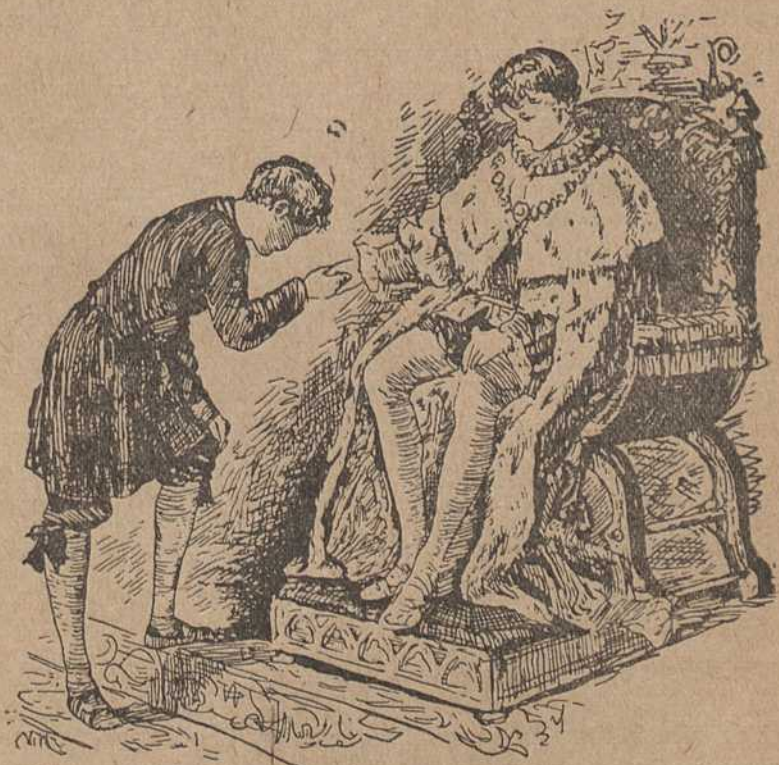
— Узяць яго пад варту.

нут знаходзіліся яны ў гэтай зале; яны слухалі з невыказным здзіўленнем, пазіраючы то на караля, то на «вароняе пудзіла». То былі сэр Г'ю і лэдзі Юдзіф. Але новы граф не бачыў іх. Ён усё глядзеў на караля і мармытаў:

«Божа, даруй мне! Дык гэта мой жабрак! Дык гэта мой вар'ят!.. А я яшчэ хацеў пахваліцца перад ім сваім багаццем—радавым маёнткам, у якім семдзесят пакояў і дваццаць сем чалавек прыслугі! Гэта аб ім я думаў, што ён ніколі не ведаў іншай адзежы, апрача рыззя, іншай ласкі, апрача штуршкоў ды пабояў, і іншай ежы, апрача аб'едкаў! Гэта яго я ўзяў за

прыёмыша і хацеў зрабіць з яго чалавека! Божа, хоць-бы мне далі мяшок, каб сунуць галаву ад сораму!»

Але потым ён раптам апомніўся, упаў на калені і, покуль кароль паціскаў яму руку, кляўся ў вернасці і дзякаваў за дадзеныя яму тытулы і маёнткі. Затым ён устаў і пачціва адышоў убок; усе глядзелі на яго з цікавасцю і многія з зайздрасцю.

Том пацалаваў руку караля.

У гэты час кароль убачыў сэра Г'ю і, бліснуўшы вачыма, гнеўна ўсклікнуў:

— Пазбавіць гэтага разбойніка яго фальшывага тытула і скрадзеных ім маёнткаў і ўзяць пад варту да маіх далейшых распараджэнняў.

Быўшага сэра Г'ю вывелі.

Цяпер узнялася мітусня на другім канцы залы; натоўп раступіўся, і паміж двух жывых сцен прайшоў Том Кэнці, дзівосна і багата ўбраны. Перад ім ішоў камер-лакей, абавязкам

якога было дакладваць аб наведвальніках. Том прыблізіўся да караля і апусціўся перад ім на калена.

— Я даведаўся,—сказаў кароль,—аб усім, што ты зрабіў у гэтыя некалькі тыдняў, і вельмі задаволены табою. Ты кіраваў маёй дзяржавай з царскай лагоднасцю і міласэрдем. Ты, здаецца, знайшоў сваю маці і сясцёр? Вельмі добра! Мы паклапоцімся аб іх. А бацьку твайго павесяць, калі ты гэтага пажадаеш і калі дазволіць закон. Ведайце вы ўсе, хто можа чуць мяне, што ад гэтага часу хлопчыкі, што выхоўваюцца ў Хрыстовым прытулку¹⁾ на каралеўскі кошт, будуць атрымоўваць не толькі цялесны, але і разумовы, духоўны харч; а гэты хлопчык будзе жыць там і зойме пачэснае месца сярод выхавальнікаў; як ён быў каралём, то яму належыць асобая пашана; заўважце яго адзенне: яно прысвоена яму аднаму, і ніхто не мае права насіць такое самае. Па гэтаму адзенню ўсе будуць пазнаваць яго, памятаючы, што некаторы час ён быў каралём, будуць выяўляць да яго належную пашану. Ён знаходзіцца пад асобай абаронай і апекай кароны, і няхай будзе ўсім вядома, што яму надаецца пачэсны тытул каралеўскага выхаванца.

Шчаслівы і горды, Том Кэнці падняўся з кален і пацалаваў руку караля; яму дазволена было адыйсці. Не трацячы часу, ён паімчаўся да сваёй маткі, каб расказаць і ёй і сёстрам усё, што здарылася, і падзяліцца з імі сваёй вялікай радасцю.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

ПРАВАСУДДЗЕ І АДПЛАТА

Калі ўсе тайны нарэшце высветліліся, Г'ю Гендон прызнаўся, што жонка яго адраклася ад Майлса па яго загаду. Спачатку ён пагражаў ёй, што, калі яна не адрачэцца ад Майлса Гендона, ёй прыдзецца разлучыцца з жыццём; яна сказала, што не шкадуе свайго жыцця і астанецца вернай Майлсу; тады муж сказаў, што яе пашкадуюць, але Майлс будзе забіты! Тады яна дала слова і стрымала яго.

Г'ю не праследавалі за гэтыя пагрозы і за прысваенне сабе маёмасці і тытула брата, бо Майлс і Юдзіф не хацелі свед-

¹⁾ Хрыстовы прытулак, або Школа сніх каптанаў, была, па водзых тагочаснікаў, „благароднейшай установай у свеце“. Эдуард VI асноваў гэты прытулак для навучання і выхавання сірот і дзяцей беднякоў.

чыць супроць яго; ды жонцы наогул у тых часы было забаронена сведчыць супроць мужа. Г'ю кінуў жонку і паехаў на кантынент, дзе хутка памёр, а Майлс, граф Кенцкі, ажаніўся з яго ўдавой. Вялікая радасць і ўрачыстасць былі ў вёсцы Гендона, калі яны ўпершыню наведалі замак.

Аб бацьку Тома Кэнці так болей і не чулі.

Кароль адшукаў фермера, якога закліямілі і прадалі ў рабства, прымусіў яго пакінуць злачынную банду і даў яму магчымасць жыць заможна.

Ён вызваліў таксама з турмы старога законніка і зняў з яго накладзены на яго штраф. Ён прыстроіў дачок двух баптыстак, якіх на яго вачах спалілі на кастры, і сурова пакараў таго чыноўніка, які незаслужана збіў бізуном Гендона.

Ён выратаваў ад шыбеніцы падмайстра, які быў асуджаны за тое, што злавіў прыблуднага сокала; выратаваў жанчыну, што ўкрала адрэз сукна ў ткача; але не паспеў ужо выратаваць чалавека, асуджанага на смерць за забойства аленя ў каралеўскім лесе.

Ён увесь час быў прыхільны да суддзі, які пашкадаваў яго ў той час, калі яго абвінавачвалі ў крадзежы парасяці, і са шчырым задавальненнем бачыў, як гэты суддзя паступова набываў усеагульную павагу і зрабіўся вядомым і шануюным чалавекам.

Да канца дзён сваіх кароль любіў расказаць гісторыю сваіх прыгод, пачынаючы з той мінуты, калі вартавы прагнаў яго ад варот палаца, і канчаючы ноччу, калі ён спрытна ўмяшаўся ў групу рабочых, прыбіраўшых абацтва, праслізнуў у сабор, схаваўся ў спавядальні і заснуў так моцна, што на другую раніцу ледзь не праспаў каранацыі. Ён гаварыў, што частыя пераказы гэтага каштоўнага ўрока падмацоўваюць яго ў імкненні атрымаць з яго карысць для свайго народа і што, пакуль жыве, ён будзе расказаць гэту гісторыю, ажыўляючы ў сваёй памяці сумныя ўражанні і ўмацоўваючы ў сваім сэрцы парасткі міласэрдыя.

Майлс Гендон і Том Кэнці ва ўсё яго кароткае царстваванне аставаліся яго любімцамі і шчыра аплаквалі яго, калі ён памёр. Добры граф Кенцкі быў досыць разважлівым і не надта злоўжываў сваёй асобай прывілеяй, але ўсё-ж ён скарыстаў яе два разы, апрача таго выпадку, які нам вядомы: адзін раз пры ўступленні на прастол каралевы Марыі і другі—пры ўступленні на

прастол каралевы Елізаветы. Адзін з яго патомкаў скарыстаў тую-ж прывілею пры ўступленні на прастол Іакава I. Пакуль гэту прывілею сабраўся скарыстаць яго сын, прайшло каля чвэрці стагоддзя, і «прывілея Кентаў» была забыта большасцю прыдворных, так што, калі ў адзін прыгожы дзень тагочасны Кент дазволіў сабе сесці ў прысутнасці Карла I, падняўся страшэнны перапалох! Але справа хутка высветлілася, і прывілея была пацверджана. Апошні з графаў Кентаў быў забіты ў грамадзянскай вайне, б'ючыся за караля, і з ім скончылася гэта незвычайная прывілея.

Том Кэнці дажыў да глыбокай старасці; гэта быў прыгожы сівавалосы стары, велічавага і скромнага выгляду. Усе шчыра паважалі яго і выяўлялі пашану да яго незвычайнага адзення, якое напамінала аб тым, што «ў свой час ён сядзеў на прастоле». Перад ім усе расступаліся, давалі яму дарогу і шанталі адзін аднаму:

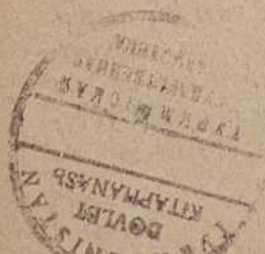
— Здымі капялюш, гэта каралеўскі выхаванец!

І ўсе кланяліся яму, а ён у адказ ласкава ўсміхаўся, і гэту ўсмешку цанілі высока, бо калі з ім здарыўся апісаны тут эпізод, ён веў сябе з такім благародствам.

Так, кароль Эдуард Шосты жыў нядоўга, бедны хлопчык, але з чэсцю пражыў гэтыя гады. Не раз, калі які-небудзь важны саноўнік, які-небудзь раззалочаны каралеўскі васал прапракаў яго ў залішняй мяккасці ці даводзіў, што той або іншы закон, які ён хацеў змякчыць, і без таго дастаткова мяккі і без таго нікога не сцяняе і не мучыць, юны кароль накіроўваў на яго свае вялікія, красамоўныя, поўныя смутнай спагадлівасці вочы і казаў:

— Што ты ведаеш аб прыгнечаннях і муках? Аб гэтым ведаю я, ведае мой народ, але не ты.

Для тых лютых часоў царстваванне Эдуарда VI было на дзіва міласэрным і лагодным.

З М Е С Т

	<i>Стар.</i>
<i>Раздзел першы.</i> Нараджэнне прынца і нараджэнне жабрака	3
<i>Раздзел другі.</i> Дзяцінства Тома	4
<i>Раздзел трэці.</i> Сустрэча Тома з прынцам	10
<i>Раздзел чацверты.</i> Нягоды прынца пачынаюцца	17
<i>Раздзел пяты.</i> Том у ролі патрыцыя	23
<i>Раздзел шосты.</i> Том атрымоўвае інструкцыі	32
<i>Раздзел сёмы.</i> Першы каралеўскі абед Тома	40
<i>Раздзел восьмы.</i> Пытанне пра пячатку	45
<i>Раздзел дзевяты.</i> Парад на рацэ	48
<i>Раздзел дзесяты.</i> Ліхія прыгоды прынца	50
<i>Раздзел адзінаццаты.</i> У ратушы	59
<i>Раздзел трынаццаты.</i> Прынц і яго збавіцель	64
<i>Раздзел трынаццаты.</i> Знікненне прынца	77
<i>Раздзел чатырнаццаты.</i> Кароль памёр—хай жыве кароль!	81
<i>Раздзел пятнаццаты.</i> Том—кароль	94
<i>Раздзел шаснаццаты.</i> Парадны абед	105
<i>Раздзел семнаццаты.</i> Кароль Фу-Фу Першы	108
<i>Раздзел восемнаццаты.</i> Прынц у браздзяг	120
<i>Раздзел дзевятнаццаты.</i> Кароль у сялян	127
<i>Раздзел дваццаты.</i> Прынц і пустэльнік	133
<i>Раздзел дваццать першы.</i> Гендон прыходзіць на выручку	139
<i>Раздзел дваццать другі.</i> Афіяра вераломства	143
<i>Раздзел дваццать трэці.</i> Прынц арыштаваны	150
<i>Раздзел дваццать чацверты.</i> Уцёкі	154
<i>Раздзел дваццать пяты.</i> Замак Гендона	157
<i>Раздзел дваццать шосты.</i> Не прызнаны	164
<i>Раздзел дваццать сёмы.</i> У турме	168
<i>Раздзел дваццать восьмы.</i> Афіяра	178
<i>Раздзел дваццать дзевяты.</i> У Лондан!	182
<i>Раздзел трыццаты.</i> Пспехі Тома	184
<i>Раздзел трыццать першы.</i> Каранацыйная працэсія	186
<i>Раздзел трыццать другі.</i> Дзень каранацыі	192
<i>Раздзел трыццать трэці.</i> Эдуард—кароль	204
<i>Заклучэнне.</i> Правасуддзе і адплата	212

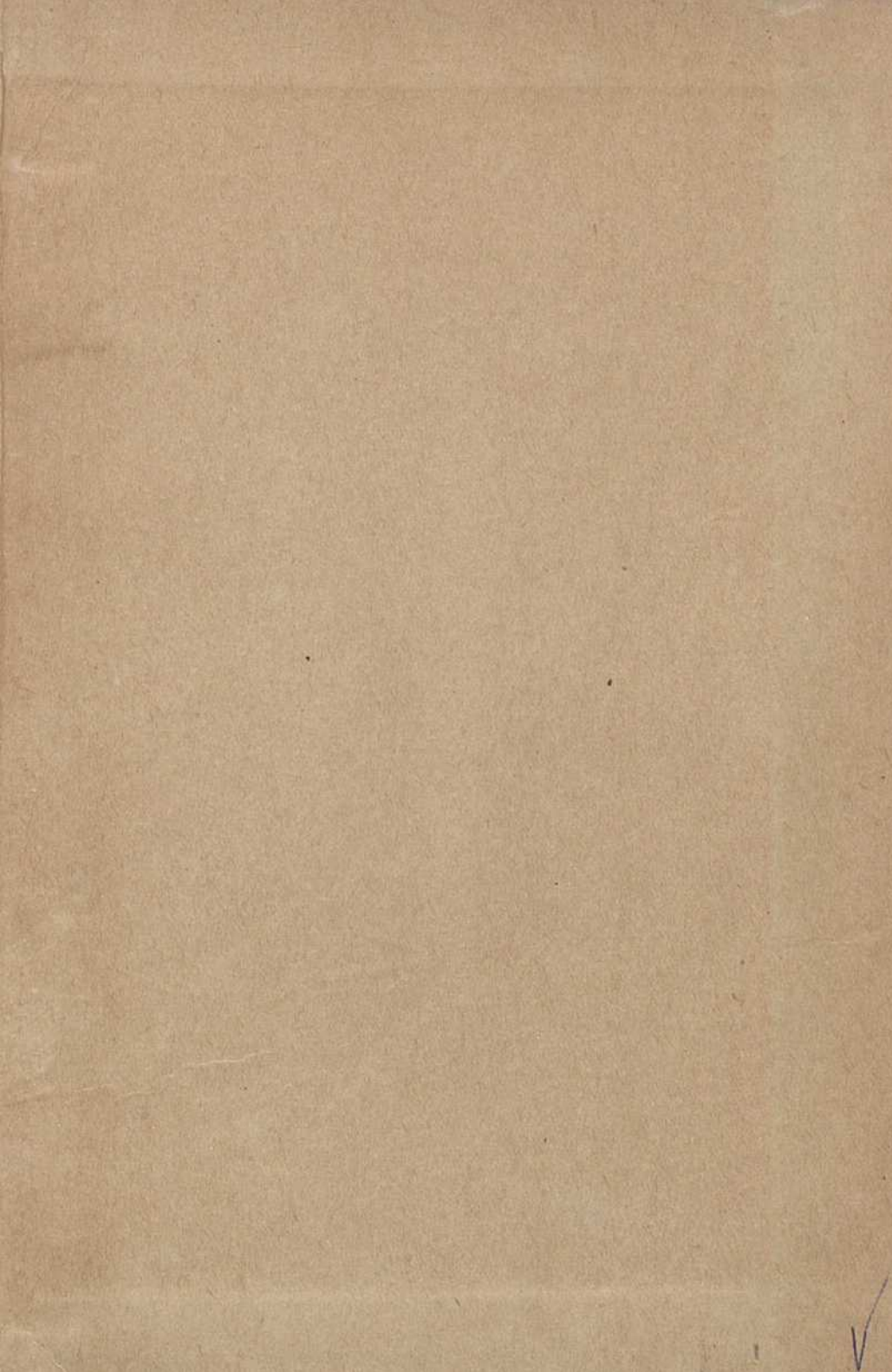
Рэдактар пераклада *Т. Гарбуноў*

Тэхрэдактар *І Мілешка*
Карэктар *Адамовіч*

Здана ў друкарню 15/VIII—39 г. Падпісана да друку 19/XII—39 г. Аб'ём
13 $\frac{1}{2}$ друк. арк. Папера 60×92 $\frac{1}{16}$. Знакаў у друк. арк. 39.040. Тыраж 7.000 экз.
Зак. № 894. Уп. Галоўліта БССР № 21200.

Друкарня імя Сталіна. Мінск, Дом Друку.

1961 г.

ЦАНА 3 руб.

80000003115714

НА БЕЛОРУССКОМ ЯЗЫКЕ

Марк Твен

ПРИНЦ И НИЩИЙ

Государственное
Издательство
при СНК БССР

М и н с к — 1940

